

Universiteit Gent
Academiejaar '97 - '98

LOUIS STYLLAUME DE ROY

creatieve katalysator tussen
mens en natuur.

Verhandeling voorgelegd aan de faculteit der
Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-
wetenschappen, voor het verkrijgen van de
graad van Licentiaat, door
Ruth Styleman

Promotor : Prof. dr. J. Van Tyghem

Complexity

is a subject that's still so new
and so wide-ranging that
nobody knows
quite how to define it, or
even where its boundaries lie

Mitchell Waldrop

Woord Vooraf

Graag zou ik mijn dank willen betuigen aan Prof. dr. F. Van Tyghem die vanaf het begin positief tegenover mijn keuze stond. Ook wil ik assistente Leen Meganck danken omdat zij steeds klaar stond om vragen te beantwoorden en om gelijkaardige thesissen op te zoeken.

Dhr. Louis Guillame Le Roy dank ik voor de boeken die ik cadeau gekregen heb en zijn spontane medewerking. Mevr. Le Roy dank ik voor de goede ontvangst in Oranjewoud. De kopjes thee en koekjes hebben me zeer gesmaakt.

Zowel de directeur als het personeel van het Museum Willem Van Haren in Heerenveen wil ik danken voor de bereidwillige medewerking en de toegang tot de bibliotheek en het archief van het museum.

Ook Dhr. Arthur Uyleman en andere leden van de Beheersgroep Lewenborg zou ik willen danken voor de interessante gesprekken, de rondwandeling in de Le Roy-gebieden en de toelating om in hun archief te snuisteren.

Mijn ouders en mijn vriend David dank ik voor het vergezellen bij de ritten naar Friesland en Groningen en vooral voor hun morele steun.

Nympha, een vriendin van mama, ben ik ook mijn dank verschuldigd, want zij heeft de weg naar Le Roy geopend. Zij heeft zijn adres en telefoonnummer kunnen opsporen via de Nederlandse televisie, NCRV. Ook de redactie van de NCRV wil ik danken omdat ze deze gegevens hebben doorgegeven.

Ten slotte wil ik Cindy en Leo danken voor het helpen bij de lay-out.

Inhoudstafel

Titelblad	I.
Woord Vooraf	II.
Inleiding	
1. Motivatie	VIII. - IX.
2. Status quaestiones	IX. - XI.
3. Doelstelling en werkwijze	XI. - XVIII.

Bronnenbespreking

1. Geschreven bronnen	XIX.
1.1. Onuitgegeven bronnen	
1.2. Uitgegeven bronnen	
2. Iconografische bronnen	XIX.
3. Mondelinge bronnen	XX.
4. Monumentale bronnen	XX.

I. CULTUURHISTORISCHE BESCHRIJVING VAN STEDELIJK GROEN IN NEDERLAND

<u>1. Stedelijke groenstructuren door de eeuwen heen</u>	p.1 - 4
<u>2. De Nederlandse park- en tuinarchitectuur van af de Tweede Wereldoorlog tot heden</u>	
2.1. Periode na de Tweede Wereldoorlog: van woongroen tot stadsrecreatiepark	p. 5 - 6
2.2. Tuinarchitectuur van de jaren '60 en '70: mentaliteitsverandering	p.6 - 8

2.2.1. Verschil tussen Thijsses heempark en Le Roys ecologische tuin	p. 8 - 10
1. Heempark	p. 8 - 9
2. Ecologische tuin	p. 9 - 10
2.3. Tuin- en landschapsarchitectuur vanaf de jaren '80 tot nu	p. 10 - 11
2.3.1. De parkarchitectuur	p. 10
2.3.2. Huidige situatie	p.11
 <u>3. Planning van natuur en landschappen in Nederland</u>	 p. 11 - 14
3.1. Regel en orde bij de planning	p. 11 - 12
3.2. Onderliggende waarden en percepties	p. 12 - 13
3.3. Wetgeving in verband met landschappen	p. 13 - 14

II. LE ROYS FILOSOFIE: UTOPIST OF REALIST ?

<u>1. Le Roy als (wetenschaps)filosoof</u>	p. 15 - 24
1.1. Invloeden op zijn denken	p. 15 - 22
1.1.1. Complexiteit	p. 15 - 18
1.1.2. Orde uit chaos	p. 18 - 21
1.2. Le Roys interpretatie	p. 22 - 24
1.2.1. Over complexiteit	p. 22 - 23
1.2.2. Over Ilya Prigogine	p. 23 - 24
 <u>2. Le Roy als ecoloog</u>	 p. 24 - 27
2.2. Uitgangspunten	p. 24 - 25
2.3. Praktijk	p. 26 - 27

<u>3. Le Roy als stedenbouwkundige</u>	p. 28 - 40
3.1. Kritiek op huidige systeem	p. 28 - 31
3.2. Le Roys ideale stad	p. 31 - 34
3.3. De mens als creatieve potentie inschakelen	p. 35 - 38
3.4. Functie van de architect	p. 39 - 40
<u>4. Le Roy als kunstfilosoof</u>	p. 40 - 56
4.1. Invloeden	p. 40 - 47
4.1.1. Jeugdijaren	p. 40 - 42
4.1.2. Opleiding aan de Koninklijke Haagse Academie voor Beeldend Kunsten	p. 43 - 45
4.1.3. Reizen naar Frankrijk	p. 47
4.2. Eigen lesmethode	p. 47 - 49
4.3. Toepassing van de chaoswetenschappen op de kunstgeschiedenis	p. 49 - 56
4.3.1. Invloed van Paul Ligeti	p. 49
4.3.2. Rubens, Tiepolo en Goya	p. 50 - 51
4.3.3. Bifurcaties	p. 51 - 56
1. Ontwikkeling na Goya	p. 51- 52
2. Mondriaan	p. 52 - 54
3. Hedendaagse kunst	p. 54 - 56

III. BESPREKING VAN EEN AANTAL WERKEN

<u>1. Eigen huis en tuin in Oranjewoud</u>	p. 57 - 58
<u>2. De "Wilde Tuinen" in Heerenveen</u>	p. 59 - 63
2.1. Ontstaan en doel van het project	p. 59 - 61

1. Ontstaan	p.59
2. Doel	p. 59 - 60
2.2. Ontwikkeling van het project	p. 61 - 62
2.3. Huidige situatie: onderhouden door plantsoendienst	p. 63
<u>3. De Le Roy-gebieden in Lewenborg</u>	p. 64 - 93
3.1. Ontstaan van het project	p. 64 - 65
3.2. Uitgangspunten	p. 65 - 66
3.3. Lewenborg: van niemandsland naar wijkhart	p. 66 - 79
3.3.1. Ligging	p. 66
3.3.2. Evolutie van de Le Roy-gebieden vanaf 1973 tot nu	p. 66 - 76
3.3.3. Huidige situatie van de Le Roy-gebieden	p. 76 - 79
1. Markering	p. 76
2. Rondwandeling in de gebieden	p. 76 - 79
3.4. Coördinatie van het project	p. 79 - 91
3.4.1. Noodzaak aan een schakel tussen Le Roy en de bewoners	p. 79 - 84
3.4.2. Besluit van wethouder Gietema in 1983	p. 84 - 89
3.4.3. Oprichten van een Beheersgroep in 1984	p. 89 - 91
3.5. Internationale belangstelling	p. 91 - 93
<u>4. De ecokathedraal: de uiterste consequentie van zijn filosofie</u>	p. 94 - 111
4.1. Een proefterrein in Mildam	p. 94 - 99
1. Aankoop van het terrein	p. 94
2. Zijn atelier	p. 94 - 95
3. Ontwikkeling van het terrein van eind jaren '60 tot 1983	p. 96 - 99
4.2. De ecokathedraal	p. 99 - 105
1. Omschrijving van het begrip ecokathedraal en ecotect	p. 99 - 101
1. Ecokathedraal	p. 99 - 101
2. Ecotect	p. 101

2. Periode vanaf 1983: verwerken van afvalmateriaal	p. 101- 104
3. Varianten op de ecokathedraal	p. 104- 111
1. Inzending Prix de Rome	p.105 - 106
2. De ecopolis	p. 106- 107
3. Groen in de stad volgens Husslage	p. 107-111
 5. <u>Le Roys "Kunst"</u>	p. 112- 118
5.1. Glascollectie: complexiteit in eigen leefmilieu	p. 112- 114
5.2. Schilderkunst: een schilderij van 600 m ²	p. 114- 116
5.3. Compositie in zijn atelier te Mildam	p. 117- 118
 6. <u>Toekomst</u>	p. 119- 123
6.1. Voorstel voor een projectsubsidie	p. 119- 120
6.2. Interesse voor het werk van Le Roy door het ministerie van Landbouw	p. 120
6.3. Glasexpositie in Museum van Haren in Heerenveen	p. 121
6.4. Duits vervolg voor ecokathedraal van Le Roy	p. 121-122
6.5. Een kunstproject in het kader van het Frysk Festival 2000	p. 122- 123
6.6. Estafette	p. 123
 Besluit	p. 124- 129
 Biografische gegevens	p. 130-131
 Bibliografie	p. 132- 137
 Lijst en herkomst van de afbeeldingen	p. 138- 142
 Bijlagen	I.- V.

Inleiding

1. Motivatie

In 1996 was ik mij het hoofd aan het breken om een onderwerp te vinden voor een thesis. Ik had reeds de idee dat ik wilde werken rond landschappen, rond groen in de stad. Ik vond dat vervreemding van de natuur een hedendaagse ziekte was. Dus, niet over aangelegde parken die netjes door de plantsoendienst wordt onderhouden. Neen, ik zocht het meer in de richting van wat er aan de Groene vallei aan de gang was.

Op een avond in september 1996 keek ik, net voor het slapen gaan, naar de Nederlandse televisie. Het programma "Paradijsvogels" van de NCRV was op bezoek bij een rare snuiter in Mildam (Friesland). Een leuke man met een baret op het hoofd leidde de reporter rond in zijn "kathedraal". "Alleen de fundamenteen liggen er nu", vertelde Louis G. Le Roy alias de "wilde tuinman" uit Heerenveen. Men filmde ook in zijn huis in Oranjewoud. De aandacht van de kijker werd onmiddellijk naar het prachtige "decor" van het huis geleid. Overal in het huis kon je glas bespeuren die -doordat het zonlicht in het glas speelde- het hele huis deed schitteren. Gefascineerd keek ik toe. Het was het proberen waard om hem te contacteren. Via de NCRV kwam ik het adres en het telefoonnummer van Le Roy te weten. Ik kreeg na twee dagen al respons op mijn briefje dat ik hem geschreven had. "Hallo, met Le Roy!", klonk het aan de telefoon. We hebben toen een halfuurdurend gesprek gevoerd waarin hij verduidelijkte waar hij mee bezig was. Ook vertelde hij mij in dat gesprek dat ik de eerste Belgische studente was die interesse toonde. Behalve het hoog bezoek van de toenmalige prinses Paola met enkele tuinarchitecten en een korte samenwerking met architect Lucien Kroll toonde België weinig interesse voor zijn werk. Andere Europese landen, vooral Duitsland, hadden echter een hoge waardering voor zijn werk. Het werd mij ook duidelijk in dat gesprek dat zijn werk zich niet beperkte tot de "ecokathedraal".

De afspraak was dat ik hem terug zou contacteren nadat ik Professor dr. F. Van Tyghem geraadpleegd had. Daarmee heb ik een tijdje gewacht omdat ik eerst een degelijke prospectie van het onderwerp wilde maken. Het gekozen onderwerp zou zeker tot een resultaat kunnen leiden, want in boeken over Nederlandse tuinarchitectuur werd zijn naam vanaf de jaren zeventig steeds vermeld. Men maakte tevens verwijzingen

naar zijn boek "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen". In januari 1997 gaf Professor dr. F. Van Tyghem haar fiat, waarvoor ik haar hartelijk dank. Op 15 augustus 1997 bracht ik Louis Le Roy een eerste bezoek. De overvloed aan informatie deed me realiseren dat ik heel wat werk voor de boeg had...

2. Status quaestiones

Vanaf de jaren zeventig duikt de naam Louis G. Le Roy op in de literatuur over Nederlandse tuinarchitectuur. In Nederland was rond die jaren een sterke mentaliteitsverandering aan de gang op het gebied van het omgaan met groen in de stad. Aan de hand van boeken van C.S. Oldenburger- Ebbbers, een vooraanstaande naam op het gebied van Nederlandse tuinarchitectuur, en ook anderen kon ik Le Roy in een bepaalde tijdsgeest situeren. Hij heeft voor heel wat opwinding gezorgd in de wereld van plantsoendiensten, tuinliefhebbers, architecten, planologen, politici en natuurwetenschappers.

Vóór het verder kritisch doornemen van literatuur rond de figuur Louis Le Roy, heb ik eerst zijn eigen boeken gelezen. In "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen" van 1973 heeft Le Roy het vooral over de botanische complexiteit en hoe wij menselijke ingrepen tot de allernoodzakelijkste handelingen moeten beperken. De natuur ordent zichzelf volgens Le Roy. Het is tevens een waarschuwing tegen onze maatschappij, die ingesteld is op een supereconomie, die alleen denkt om met mogelijke middelen met zo min mogelijk werk in de kortst mogelijke tijd zo veel mogelijk te produceren en dus te verdienen. Het boek stemt tot nadenken zoals Prof. dr. E. Vermeersch dat ook deed met zijn milieufilosofisch essay "De ogen van de panda." Zijn boek "Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?" van 1984 is geschreven naar aanleiding van een lezing die hij moest houden voor een technische hogeschool in Düsseldorf. Hij heeft het vooral over de functie van dieren en planten bij het bouwen van onze woonomgeving. Zijn laatste boek "Retourtje Mondriaan" die hij samen met Jurrit Bergsma, een vriend en psycholoog van beroep, schrijft, is nog niet gepubliceerd. Le Roy was zo vriendelijk om mij telkens wanneer een stukje voltooid was, dit op te sturen. Deze ongecorrigeerde versie was essentieel bij mijn onderzoek, want daaruit kon ik zijn hele kunstvisie extraheren. De gedachte om dat boek te schrijven is ontstaan in het Museum voor Moderne Kunst in Den Haag. Dit bezoek bracht iets op gang. Hij linkt in het boek dan

ook de gebeurtenissen in zijn leven met de kunstontwikkeling vanaf circa de jaren veertig tot nu. Het deel van Jurrit Bergsma heb ik echter niet in handen gekregen. In deze boeken werd het mij duidelijk dat hij veel met wetenschappen bezig is en vooral rond begrippen als "complexiteit", "orde en chaos", "tijd en ruimte". Gevolg hiervan was dat ik natuurwetenschappelijke werken doorsparteld heb als "De aard van ruimte en tijd" van Stephen Hawking en Roger Penrose, "Complexiteit" en "De rand van chaos" van M. Mitchell Waldrop, "Chaos" van James Gleick, "Complexiteit, het grensgebied van de chaos" van Roger Lewin en werken van Ilya Prigogine (Nobelprijswinnaar). Vooral deze laatste Belgische wetenschapper heb ik uitvoerig behandeld omdat hij een enorme invloed gehad heeft op Le Roys denken. Hij is ook de enige wetenschapper die effectief bewijzen levert. De andere wetenschappers in de rij zijn werkzaam op het Santa Fe Institute in Amerika. Hoewel zij met dezelfde materie bezig, komen ze tot geen bewijzen. Prigogine doet dit dus wel en stijgt naar mijn mening ver boven die wetenschappers uit. "Het einde van de zekerheden" van 1996 was het meest toegankelijke werk van Prigogine en daarom heb ik dat werk ook gebruikt in mijn scriptie.

Nadien heb ik mij geconcentreerd op de talloze kranten- en tijdschriftenartikels die rond Le Roy verschenen zijn. Le Roy houdt zelf geen artikels bij. Ik heb de meeste informatie in het Museum van Haren in Heerenveen en het archief van de Beheersgroep in Lewenborg gevonden.

Al gauw viel het mij op dat men zijn kreten nauwelijks begreep. Ik heb ongeveer honderd artikels doorgenomen, waarvan een vijftigtal bruikbaar waren. Enkel B.J. Veld, biologiedocent en mede-initiatiefnemer van de Werkgroep Ecologische Tuinen Arnhem, stak door een gesprekkenreeks met Louis Le Roy in vier delen met kop en staart uit boven de rest. Anderen hebben de materie nauwelijks uitgewerkt. Men ziet Le Roys werk niet als een coherent geheel; men werkt te analytisch naar mijn mening. Door mijn werk zal ik trachten aan te tonen dat Le Roy preekt, discussieert, leest, schildert, fotografeert, lezingen geeft, schrijft en bouwt om zijn filosofie en zijn theorieën te onderbouwen en te demonstreren. Ook zou het duidelijk moeten worden dat Le Roy zijn welsprekende betoog graag met zelfspot, provocerende, prikkelende en humoristische uitspraken lardeert. Ik zal tevens trachten aan te tonen dat in het werk van Le Roy zowel sociale (politiek, technologie,...) als esthetische (architectuur,

schilderkunst, literatuur, ...) subteksten met wetenschappelijke subteksten gecomplementeerd worden om de juiste plaats van de ecologie in te schatten. Men zal kunnen kennisnemen van zijn zeer veelzijdige ervaringen en inzichten. De ambities van Le Roy schijnen ver te gaan. Hij wil niet minder dan een nieuwe cultuur. Is hij utopist of realist? Kan met restmaterialen een betere wereld worden gebouwd? En draagt hij daar levensvatbare bouwstenen voor aan? Deze vragen zal ik trachten te beantwoorden.

3. Doelstelling en werkwijze

Vooraleer over te gaan tot de bespreking van de hoofdstukken zou ik een paar zaken willen verduidelijken. Daar Louis G. Le Roy geen architect is in de enge zin van het woord, heb ik mijn indeling moeten aanpassen. Ik kon immers geen beroep doen op plannen, tekeningen of modellen, want dat is uit den boze bij de werkwijze van Louis G. Le Roy. Architectuur en landschappen vormen één geheel bij Le Roy. In mijn werk zal duidelijk worden dat het gaat over projecten die zich moeten kunnen ontwikkelen in ruimte en tijd. Ik heb mij wel zoveel mogelijk trachten te richten naar de normen die gesteld worden om een wetenschappelijk werk te leveren.

Tevens wil ik opmerken dat in veel voetnoten "ANONIEM" zal staan. De goede reden hiervoor is dat Nederlandse kranten en tijdschriften vaak gewoon "van één onzer verslaggevers" melden. Hopelijk werkt dit niet hinderlijk bij het doornemen van deze scriptie.

Omdat groen in de stad één van de hoofdgedachten is bij Louis G. Le Roy is het noodzakelijk om in hoofdstuk I. een kort overzicht te geven van groenstructuren in de stad door de eeuwen heen. Daarna wordt aandacht besteed aan de Nederlandse tuinarchitectuur, want Le Roy is werkzaam op dit gebied. Ook zal ik aantonen waar mijn hem situeren kan en in welke periode zijn ideeën ontstaan zijn. In de zeventiger jaren werd hij bekend in Nederland en andere Europese landen als de "Wilde Tuinman". In de literatuur over Nederlandse landschapsarchitectuur wordt Le Roy beschreven als een invloedrijk en ondergewaardeerd landschapsecologist. Als "vormgever" van het landschap is Le Roy de eerste die belang hechtte aan de fantasie en creativiteit van de stadsmens.

Le Roy was een tekenleraar die zich uit liefhebberij aan landschapsarchitectuur ging weiden op een niet traditionele manier. Als een revolutionair schopte hij aan tegen de in vakkringen heersende waarden en normen. Hij zag de na-oorlogse stede-en woningbouw aan en constateerde dat ook de aanleggers van plantsoenen zich op dezelfde strakke toer begaven.

De processen waarover ecologie en creativiteit spreken zijn fundamenteel voor Le Roys landschapsarchitectuur. Of het nu biologisch, imaginair, evolutionair of metaforisch bedoeld is, zulke processen zijn actief, dynamisch en complex. Er is geen einde, geen groot schema voor deze veranderingen. In de produktieve en actieve zin van ecologie en creativiteit spreekt men niet van statische, rigide realiteiten, maar van beweging, passage, genesis en autonomie, van leven dat zich ontwikkelt in de tijd.

Ecologische "planning" is een manier om de verandering in het landschap tussen menselijke acties en natuurlijke processen in harmonie te brengen.

De titel van hoofdstuk II. verraaft op welke vraag ik een antwoord wil krijgen nl. "Is Le Roy een utopist of realist?" Hoewel zijn filosofie één coherent geheel vormt, heb ik toch een zekere indeling ingevoegd. In II., 1. wil ik aantonen dat zijn werk gevoed wordt door de chaoswetenschappen. Sinds Feigenbaum als natuurkundige en Mandelbrot als mathematicus de nieuwe chaostheorie hebben ontwikkeld, kunnen wij ons een wat beter beeld van complexe systemen vormen. Bovendien heeft de Belgische chemicus en de Nobelprijswinnaar Ilya Prigogine, door zijn studie met betrekking tot het thema "Het ontstaan van complexiteit in samenhang met de tijd" ons de waarde van de tijd leren herwaarderen. Prigogine was met deze studie begonnen omdat hij tot de ontdekking was gekomen dat conclusies op wetenschappelijk gebied vaak tot stand komen zonder het effect van de tijd daarbij in overweging te nemen. De laatste jaren werd Le Roy beïnvloed door Ilya Prigogine. Hij vraagt zich af: Wat kunnen de natuur, de organismen en de mens doen? En waarom wordt de tijd altijd uitgesloten? In II., 1., 2. en in III., 4 zal duidelijk worden dat Le Roy vooral een antwoord wil geven op de vraag "Wat kan één mens?"

In II., 2. komt Le Roy als ecoloog aan het woord. De natuur an sich kent geen esthetica. Die zit niet in de natuur, maar in jezelf. Jij maakt de verbinding met de natuur. De natuur is indifferent en juist daarom heeft elke mens de mogelijkheid zijn eigen esthetiek te beleven. Le Roy koppelt geen esthetische genoegens aan planten. Hij merkt dat mensen esthetische genoegens beleven aan zijn vormgeving, maar hij stuurt het niet

bij voorbaat in een bepaalde esthetische richting. Ondoordacht ingrijpen in ecologische processen door bebouwing, ruilverkaveling, spuiten, kunstmest, enz. verstoort het evenwicht. Louis Le Roy trekt ten strijde tegen vele ingrepen in de natuurlijke ordening door egaliseren, kanaliseren, afbranden, waarbij wij kunnen vernietigen wat nooit meer opgebouwd kan worden.

In II., 3. moet men II., 1 en II., 2. in het achterhoofd houden om de taal van Le Roy als stedenbouwkundige goed te begrijpen. Om inzicht te krijgen in Le Roys ideale stad is het nodig om eerst te weten te komen tegen wat of wie hij ageert in de huidige samenleving.

Le Roy reageert op wat hij noemt een verlamde cultuur, een onpersoonlijke maatschappij waar alienatie van elkaar en de natuur de scepter zwaait. Hij vindt dat de modernisering van de wereld verdrukking en manipulatie heeft veroorzaakt. Zoals hij in een artikel van Klaus Spitzer zegt:

Our perception, experience and recognition are characterized by the time in which we live. This also applies to our relationship with nature, to our ideals and ways of thinking with regards to landscape architecture and to the aesthetic values by which this is evaluated. One sided viewpoints restrict the field of vision, limit creativity and thereby impoverish the environment. These continuing developments are increasingly paralyzing in their effects. Creativity becomes reproduction, creative ideas become copies, design principles turn into conventions, unrestricted behavior turns into routine, living traditions become ideology.

Toch wijst hij in zijn boek "Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?" er zelf op dat:

Hoewel ik als Uilenspiegel duidelijk fantast en utopist wil zijn, moet ik er toch op wijzen dat mijn utopie zich niet, zoals dat met de meeste utopieën het geval is geweest, aan de grens van onze samenleving bevindt. Integendeel. Utopisch gedacht ben ik van oordeel, dat iedere stad zou moeten ontstaan als een produkt van de creatieve potentie van al haar inwoners. Miljoenen mensen zouden zich, zeer zeker in hun vrije tijd, op creatieve wijze met het ontstaan van hun habitat moeten bezig houden. Mijn utopie is dat iedereen, in de zin van de homo ludens van Huizinga, eens een werkelijke bijdrage aan de cultuur zal mogen leveren.¹

Hij is tevens tegen het woord "tegencultuur". Dat heeft iets van revolutionair te willen zijn. En dat wil hij niet. Iedere cultuur roept als het ware een antwoord op. En dat antwoord zal altijd anders zijn dan de cultuur zelf. Iedere handeling in een cultuur roept een reactie van buiten op. Bij tegencultuur is het alsof hij tegen de cultuur is. Dat is hij niet. Hij vindt dat iedere cultuur bij de

¹ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, Deventer: Ankh-Hermes bv, 1984, p.10

instandhouding daarvan zich bewust moet zijn van wat zij ontkent en niet gebruikt. Zolang de vigerende cultuur de enige waarheid bezit en doof is voor wat zij oproept, dan zal men spanningen krijgen. Er zijn in elke stad ruimtes en mogelijkheden genoeg om mensen een antwoord te laten geven op wat zij als tekort ervaren in de bestaande cultuur. Le Roys ideaal is dat de nieuwe verstedelijking de vorm krijgt van een aaneenschakeling van stedelijke en landschappelijke elementen. Er zouden stadslandschappen moeten ontstaan, waarin stedelijke en landschappelijke elementen tot een nieuw hoogwaardig geheel moeten worden gecombineerd. Voortdurend veranderbare dynamische parken zouden in onveranderbare doodse nieuwbouwwijken als een dynamisch element kunnen functioneren. Als zodanig een zich ontwikkelend, beweeglijk contrapunt dat de stressgevoelige mens mogelijkheden zou bieden om zich, indien ze dat zelf wensen, op creatieve wijze te ontladen. De mens dreigt namelijk steeds meer verstrikt te raken in verschillende politiek-economische netwerken welke hem constant gevangen houden. Binnen dat gelaagde, onontwarbare weefsel van specifieke netwerken wordt hij, als natuurlijk organisme, gedwongen op een volstrekt andere wijze te functioneren dan wanneer hij integraal binnen het netwerk van de natuur actief zou kunnen zijn. In de stedenbouwkunde, maar ook in de tuin- en landschapsarchitectuur is het gangbaar om de ordening van het ruimtegebruik en de vormgeving aan de ruimte zichtbaar te maken in plattegrondtekeningen, perspectiefschetsen en maquettes. Immers, dat vergemakkelijkt de communicatie en de overdracht van informatie tussen de belanghebbenden. Le Roy gaat zo niet te werk. Hij laat zijn projecten organisch groeien. In zijn projecten ligt niets vast, alles functioneert procesmatig, verandert iedere dag. Tekeningen en modellen geven het eindresultaat weer, dat kan niet bij ecologische processen. Hij vormt, maar de vorm die ontstaat verdwijnt weer in een andere vorm. De mens moet de verwevende schakel zijn. Alle parken en plantsoenen die er nu liggen, zijn gemaakt conform de esthetische principes van de 19de eeuw. Die zullen in de toekomst volgens Le Roy niet meer kunnen functioneren, omdat de dichtheid van de compacte stad te groot wordt. Geef de mensen terreinen waar ze zelf een wereld kunnen bouwen, gebaseerd op de wetten die in de natuur gelden. Pak de openbare ruimte, inclusief de bestaande parken. Ga ze niet isoleren en ontwikkelingen blokkeren op "heemschutbasis", maar neem ze als uitgangspunt. Ga met creatieve mensen dat hele

grillig gevormde gebied als centrum van creativiteit beschouwen. Hij gaat niet akkoord met een park waar alleen de mens op bezoek mag komen en naar kijken en geen enkele inbreng hebben.

Hij gaat niet uit van historische gegevens, omdat die er ter plaatse zijn. Hij is er niet op uit om het paradijselijke te herstellen. De situatie op de plek vraagt om een eigentijdse benadering volgens Le Roy.

In II., 3., 3. en II., 3., 4. zal ik trachten aan te tonen welke de functie van de mens en de architect in die nieuwe stad zou zijn. Door plantekeningen en technologische ingrepen wordt de mens steeds verder uit het landschap weggeschoven. Zijn reactie is om de mens steeds dringerder terug te voeren. Alle grootmachtige machinale ingrepen in het landschap betekenen verlies van diversiteit en verarming omdat het zelforganiserende systeem van de natuur vernietigd wordt, niet geaccepteerd wordt. De technocraten ontzeggen de burgers het recht om op deze ingrepen kleinschalig te reageren. Als men de openbare ruimte zou invullen met tuinen op basis van plantengemeenschappen, dan zouden de mensen die eromheen wonen weer de toeschouwers worden en niet ingeschakeld in het natuurlijk procesverloop.

In II., 4. zal men kennis kunnen nemen van zijn inzicht in de kunstontwikkeling. Hierbij heb ik ook de mogelijke invloeden aangehaald. Le Roy past de chaoswetenschappen toe op de kunstontwikkeling. Daarin zal duidelijk worden hoe hoog hij de barok inschat en hoe Mondriaan met zijn kunstproductie de chaos vergroot heeft in de ogen van Le Roy. Hij ziet de hedendaagse kunstontwikkeling als een uiterste chaos. De eerste man die hem eigenlijk op het idee gebracht heeft om een retour te maken in de kunstontwikkeling dat was zijn leraar kunstgeschiedenis die hem op de Academie jarenlang les gegeven heeft. Toen de klas zover gekomen was dat ze de Moderne Kunst zouden gaan bestuderen, waren er reeksen van opmerkingen gemaakt, die Le Roy er toe hebben gebracht zeer voorzichtig en afstandelijk met dit fenomeen om te gaan.

*(...) Want de Modernen zijn niets anders dan gekwalificeerde individuen die eerder te vergelijken zijn met dieren die buiten kuddeverband geraakt zijn dan met groepsverbonden vakgenoten die en bloc betrokken wensen te blijven bij historisch gegroeide en continu verlopende creatieve processen.*²

Tijdens die kunstgeschiedenislessen kregen ze te horen dat het een interessant gebeuren geweest is dat een kunstenaar als het ware de trap was afgegaan om eens tot het meest

² J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Retourtje Mondriaan, ongecorrigeerd versie van het nog niet gepubliceerde werk, p.35

elementaire schildersniveau terug te keren. Maar ook dat het nog veel interessanter en stimulerender geweest zou zijn als diezelfde kunstenaar een poging gewaagd zou hebben om die trap weer op te gaan, een retour dus, om technische hoogstandjes te kunnen leveren op grond van al datgene wat hij tijdens de leerzame afdaling inmiddels aan de weet gekomen was. Dat zou een prestatie van de eerste orde geweest zijn.³ Omdat zijn filosofie volkomen in strijd is met de tegenwoordige motiverende gedachten die aan de huidige kunstzinnige produktiestroom ten grondslag liggen, heeft een confrontatie met het werk van anderen eerder tot gevolg dat hij in zijn werkzaamheden wordt afgeremd, dan dat hij er wordt door gestimuleerd. De vloedstroom van informatie ziet hij als een mogelijke vernietigende kracht als wij er ons laten door beïnvloeden. De ivoren toren moet nu niet beklommen worden uit hoogmoed, maar uit puur zelfbehoud omdat alleen vanuit een uitzonderlijke positie een over- en vergezicht mogelijk is hetgeen een voorwaarde is om doelgericht te kunnen werken.

In hoofdstuk III. zal het duidelijk worden hoe zijn filosofie in de praktijk gebracht wordt. Hoewel hij ook nog projecten buiten Friesland heeft gerealiseerd, heb ik mij beperkt tot de werken die nog te bezoeken zijn. Door die keuze heb ik willen aantonen dat er een verschil merkbaar is tussen de projecten waar hij zelf nog actief is (eigen woning in Oranjewoud en de ekokathedraal in Mildam), een project waar de inwoners nog actief zijn (Lewenborg) en een project waar de plantsoendienst weer de touwtjes in handen heeft. Dit laatste is het geval in Heerenveen. Le Roy kreeg in Heerenveen (zie III., 2.) de kans te spelen met vrije vormen. Daarbij was hij gebonden aan het lange smalle terrein tussen de rijtjeswoningen. Met zijn opvattingen moest hij daarvan wat zien te maken. Niet alleen met de oorspronkelijke kruiden en wilde planten, maar ook met uitheemse soorten, met onvervalste cultuurprodukten die van nature ver buiten Nederland thuishoorden. Maar nu slaat de eenvormigheid, de strakke lijnen en rechthoekige perken met veel kortgemaaid gras en eensoortigheid in heersters in de "wilde tuinen" door de overname van de plantsoendienst weer toe.

In Lewenborg (zie III., 3.) evolueerde het project in een hele andere richting. In 1973 ging de gemeente Groningen met Louis Le Roy een contract aan om een openbaar groen gebied volgens zijn ideeën in te richten. Dit contract had een looptijd van 10 jaar, waarbij voor het gebied een bedrag ter beschikking stond van 100 000 gulden. In deze periode werd de basis gelegd voor de inrichting van het gebied zoals het er nu uitziet.

³ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit. 41

Op een aantal plaatsen werden verhogingen gecreëerd door het storten van bouwafval en dit werd afgedekt met een laagje aarde. Er werd een wilgenbos geplant, wilde bloemen werden uitgezaaid en aan het eind van de periode van 10 jaar werd een enorme hoeveelheid heesters en bomen in het gebied aangebracht. Echter, er ontstond ook wildgroei: vrijheid is een weelde, die sterke benen kan dragen. Een ongewenst resultaat was bijvoorbeeld de privatisering: het aantrekken bij de eigen tuin van het Le Roy-gebied. In deze periode kwamen er ook veel klachten bij de gemeente binnen, die er toe leidden, dat na vijf jaar een coördinator werd aangesteld. Toch besloot de gemeente na afloop van het contract dit niet te verlengen en zij vond in overleg met het Wijkorgaan een aantal bewoners bereid om zitting te nemen in een Beheersgroep, die meer structuur in de ontwikkeling van het gebied moest brengen.

De eerste opdracht, die de Beheersgroep dan ook kreeg was het opstellen van een Werkplan. Dit Werkplan dient nu nog als toetssteen voor activiteiten in het gebied. Daarnaast is het voornemen om de privatisering bij te sturen in de richting van grotere openbaarheid en toegankelijkheid.

De beschrijving van de gehele route met de verschillende aandachtspunten vond ik essentieel. Deze route komt het best tot uiting indien men regelmatig hiervan gebruik zou maken, bij voorkeur in de verschillende seizoenen. Het zal opvallen hoe divers de woonomgeving ingericht kan worden en hoe mens en natuur ook kunnen samenwerken. In III., 4. zal ik trachten aan te tonen tot wat de uiterste consequentie van zijn filosofie kan leiden: de ecokathedraal. Om te illustreren hoe één mens met zijn handen kan toedragen tot de ecologische complexiteit begon hij met het bouwen van de ecokathedraal.

In Mildam wordt geen kathedraal in de enge zin van het woord gebouwd. Zijn werk is op geen enkel manier met dat van vb. Gaudi te vergelijken. In Barcelona zijn alle schetsen, tekeningen en modellen te zien die Gaudi heeft moeten maken om zijn fantastisch bouwwerk, na zijn dood, door opvolgende generaties te laten voltooien. In Mildam wordt zonder plan gewerkt. Gaudi was bezig met de bouw van een kathedraal zonder meer. De ecokathedraal is een bouwwerk dat in samenwerking met de natuur zal moeten ontstaan. Het gevolg is dat de fundamenteën, waar hij nu jarenlang mee bezig is, direct door planten wordt overwoekerd. Na verloop van tijd krijgt men in de gaten dat hij heel bewust en zeer systematisch met de bouw van een netwerk van basiselementen bezig is.

Een ecokathedraal is een bouwwerk dat ontstaat als het produkt van een levenslange samenwerking tussen natuurlijke organismen nl. mensen, planten en dieren. Het wordt uitsluitend gerealiseerd met behulp van vrije energie. Dat is volgens Le Roy de energie die door natuurlijke organismen wordt geleverd. De ecokathedraal zou op een volkomen natuurlijke wijze tot een hoogcomplex structure kunnen uitgroeien in ruimte en tijd. De uiteindelijke vorm mag niet van te voren worden vastgelegd met behulp van tekeningen of modellen. We zouden ecokathedralen moeten bouwen om natuurlijke en culturele processen op te starten die komende generaties kunnen voortzetten. We zouden ook beproefde bouwtechnieken kunnen toepassen die in een technologisch tijdperk, om economische redenen, niet meer gebruikt worden. Ook zouden we binnen onveranderlijke steden en dorpen veranderbare structuren kunnen laten ontstaan. Vrijgekomen materiaal, door slopingen, zou men in kathedraal complexe projecten kunnen verwerken.

We zouden die ecokathedralen in principe overal kunnen bouwen. De ligging van bouwlocaties hoeft dus niet aan speciale eisen te voldoen. Zowel vanuit een centraal punt als vanuit meerdere kleine locaties zou met bouwen kunnen worden begonnen. Zowel grote als kleine stukken grond, hoe verschillend van vorm ook, zouden kunnen gebruikt worden. Bestaande gebouwen, parken en tuinen zouden als basiselementen dienen. Echter, ecokathedrale bouwplaatsen zouden nooit als geïsoleerde stukjes natuur mogen beschouwd worden. Ze zouden als creatieve centra blijvend moeten kunnen functioneren. Als materialen zouden alle materialen die met behulp van vrije energie ontstaan zijn, verwerkt kunnen worden. Men zou materialen gebruiken die herbruikt kunnen worden en die niet belastend zijn voor het milieu. Ook organisch materiaal dat uit bestaande parken en tuinen moet afgevoerd worden, kan als materiaal dienen. Uit III., 5 zal blijken hoe zijn glas- en schilderkunst ook in zijn hele filosofie van complexiteit past. En ten slotte werp ik met III., 6. een blik op de toekomst.

Bronnenbespreking

1. Geschreven bronnen

1.1. Onuitgegeven bronnen

In het archief van Lewenborg heb ik een kopie kunnen nemen van de interne nota die essentieel was voor de verandering op het vlak van de Le Roy-gebieden. Het contract van tien jaar met Le Roy werd niet meer verder gezet. Ook heb ik daar veel brieven gelezen in verband met klachten van de bewoners en de problemen die zich stellen in de buurt. Ik heb een selectie gemaakt en heb een paar kopieën bij de bijlagen gevoegd. Bij mijn bezoeken aan Le Roy heb ik tevens twee belangrijke brieven doorgenomen nl. de brief van het Ministerie van Landbouw in verband met een eventuele samenwerking (zie III., 6.) en een brief waarbij Le Roy uitgenodigd wordt om in het jaar 2000 deel te nemen aan het Fryskfestival (zie ook III., 6.).

1.2. Uitgegeven bronnen

In de bibliotheek van het museum Willem van Haren in Heerenveen heb ik de inzending van een architect voor de Prix de Rome van begin jaren '90 kunnen doornemen. Het project toont vele gelijkenissen met wat Le Roy op het ogenblik bezig is. Een deel ervan heb ik kunnen kopiëren en heb ik dan ook bij de bijlagen gevoegd.

2. Iconografische bronnen

Vermeldenswaardig zijn de foto's die ik gezien heb van Le Roys projecten in een jong stadium. Zowel Le Roy als Dhr. Arthur Uyleman van de Beheersgroep Groningen hadden foto's in hun bezit. De huidige situatie is in beeld gebracht door eigen foto's.

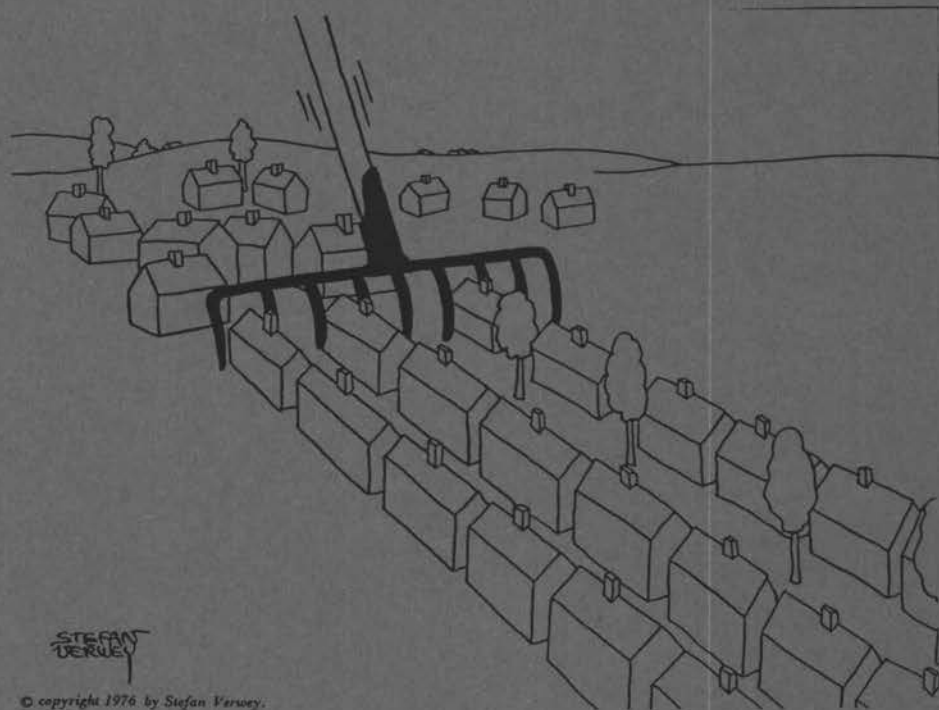
3. Mondelinge bronnen

Essentieel voor mijn onderzoek was het interview van 11 april 1998 met Le Roy in zijn huis in Oranjewoud. Aan het interview gingen twee voorbereidende gesprekken vooraf nl. op 15 augustus 1997 en februari 1998. Voor mijn laatste vragen heb ik Le Roy een bezoek gebracht op 4 juli 1998.

Ook het gesprek en de rondwandeling met Arthur Uyleman van 13 april 1998 heeft tot nuttige informatie geleid.

4. Monumentale bronnen

Zoals blijkt uit de foto's die ik gemaakt heb, ben ik enkele keren in Friesland ter plaatse geweest. Zijn werk in Oranjewoud, Mildam en Heerenveen kon ik telkens tegelijk bezoeken, want alles ligt binnen een straal van vier kilometer. Lewenborg(Groningen) ligt zo'n honderd kilometer verder. Toch heb ik de Le Roy-gebieden tweemaal bezocht, telkens in een ander seizoen.

STEFAN
VERVEY
© copyright 1976 by Stefan Verveey.

DEEL I.

I. : CULTUURHISTORISCHE BESCHRIJVING VAN

STEDELIJK GROEN IN NEDERLAND

I.,1 STEDELIJKE GROENSTRUCTUREN DOOR DE EEUWEN HEEN

Stedelijk groen en integratie van menselijke processen met natuurlijke processen in steden is niets nieuws. Het klassieke Rome en Athene waren volledig doorspekt met kenmerken van het omringende landschap. Zelfs in de middeleeuwse steden, door stadsmuren en verdedigingswerken strak gescheiden van het platteland, was groen een grote ruimtegebruiker. In vreedstijd vormden de verdedigingswerken bovendien een uitgelezen wandel- en recreatiegebied voor stadsbewoners.¹

Ook het nut van stadsbomen als houtvoorraad en ter bescherming tegen zon, wind, tocht en onweer werd al eeuwen geleden onderkend. Maar de belangrijkste functie van groen in de stad was meestal de stadsverfraaiing. Een brede boomrijke straat gaf aan dat het gebied werd bewoond door welgestelde bewoners.²

Het eerste grote stadspark van Europa ontstond door openstelling van de koninklijke tuinen in Londen Hydepark in 1635. Begin achttiende eeuw werden ook vele andere tuinen van rijke stadsbewoners uitgebreid en omgevormd tot vrij toegankelijke parken. Eind achttiende eeuw volgden de eerste volksparken, aangelegd op initiatief van adellijke of burgerlijke filantropen. Het oudste grote volkspark ligt in München, aangelegd door de keurvorst van Beieren in 1789.³

In diezelfde tijd begonnen vestingwerken hun functie als stadsverdediging te verliezen. Gebieden werden voortaan veroverd met veldslagen in plaats van belegering van steden. Dit had tot gevolg dat steden zich ongehinderd konden gaan uitbreiden. Maar omdat de oude vestingstructuren bestonden uit hoogteverschillen, groenvoorzieningen en waterpartijen werden ze meestal omgevormd tot parken. In Frankrijk en Duitsland werden het vooral brede singels en boulevards omzoomd met bomen. In Nederland en Engeland ontstonden vooral parken in de Engelse landschapsstijl. Deze stedelijke

¹ W.J.G., HUSSLAG, De stedelijke groenstructuren van Europa: de functies van groene en blauwe longen en aders door Europese steden, Alphen aan de Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink, 1996, p.18

² T., DEELSTRA, Natuur in steden, voorbeelden uit binnen- en buitenland, Delft: The International Institute for Urban Environment, 1990, p.83

³ W.J.G., HUSSLAG, Ibid.

groenstructuren werden meestal omringd door woningen van de rijkere bevolkingsgroepen.⁴

Met de opkomst van de industrialisatie nam de aanleg van stedelijke groenvoorzieningen af. Veel stadsgroen en open ruimte in en nabij de stad werd bestempeld tot bouwterrein. In alle economische centra van Europa kreeg speculatiebouw de overhand. Grote steden werden voor het eerst gekenmerkt door wijken met massawoningbouw en steenwoestijnen.

Als remedie tegen cholera- en pestepidemieën werden op den duur toch weer stadsparken aangelegd. Ditmaal werden het voornamelijk arbeiderswoonparken en volkstuinten, aangelegd op initiatief van fabrikanten. In tegenstelling tot de parken van voor de industrialisatie werden deze nieuwe stedelijke groenstructuren een locatie voor beoefening van sport en spel en veel minder voor wandelen, zitten en theedrinken.⁵

Als reactie op het slechte leefklimaat in de geïndustrialiseerde steden ontstond eind negentiende eeuw een stroming die de oplossing zocht in tuinsteden. Het woord "garden cities" dook voor het eerst op in Engeland rond 1870 en is in de hele wereld bekend geworden met het boek "To-morrow: a peaceful path to real reform" (1898) van Ebenezer Howard. Om gezonde arbeiderswijken te creëren moesten kleine, nieuwe steden worden gebouwd met kwalitatief hoogwaardige laagbouw, veel groen en goede verbindingen met de oude stad. Zoals Ebenezer Howard zelf zegt:

*In which all the advantages of the most energetic and active town life, with all the beauty and delight of the country, may be secured in perfect combination.*⁶

Op basis van deze gedachte verrees begin twintigste eeuw overal ter wereld woonwijken met een sterk landelijk karakter, van cité jardin in Frankrijk en Gartenstadt of Siedlung in Duitsland tot den-en-toshi in Japan. In verband met de hoge kosten aan infrastructuur bouwde men deze tuinsteden, wijken en dorpen meestal tegen of niet ver van de bestaande stad.

De stroming die pleit voor laagbouw en direct contact met de natuur was echter niet de enige moderne architectonische beweging als reactie op de sociale miserie van de 19de eeuwse industriewijken. Tuinsteden werden beschouwd als tegenhangers van de stedenbouw van architecten als Gropius en Le Corbusier. Deze invloedrijke ontwerpers pleitten juist voor hoogbouw in parkachtige gebieden vb. Cité Radieuse.

⁴ W.J.G., HUSSLAG, Op.cit., p.19

⁵ W.J.G., HUSSLAG, Ibid.

⁶ E., HOWARD, To-morrow: a peaceful path to real reform, s.n.,s.l., 1898, p.7

Rond de monotone flatwijken werden heel veel groenvoorzieningen aangelegd, maar het idee van de Cité Radieuse kenmerkte zich door zowel esthetische als technische arrogantie ten opzichte van de ecologische potenties van het bestaande landschap. Daarom is dit type stedelijke planning, in tegenstelling tot tuinsteden, meestal op een fiasco uitgedraaid.

Hajer formuleerde het groen in de twintigste eeuw als volgt:

*De droom van groen als rationele orde is voorbij, en maakt plaats voor een nieuw soort natuur: de natuur van naar beneden gesmeten luiers, achtergelaten wasmachines, verdwaalde winkelwagentjes en gedemonteerde halfverbrande zitbanken.*⁷

In het begin van de 20ste eeuw liggen ook de wortels van ideeën als lobbenstructuur, organische stad en green belt.⁸

De na-oorlogse veranderingen in het stedelijk groen zijn moeilijk in enkele woorden samen te vatten. Ik zal mij beperken tot de drie belangrijkste ontwikkelingen die Tjallingii aanhaalt.

Ten eerste is veel stedelijk groen onder het asfalt verdwenen. Vooral door het toegenomen autoverkeer kregen de meeste steden een minder groen aanzien. De stedelijke groenstructuur moest plaatsmaken voor infrastructuur, maar ook voor parkeerterreinen, benzinstations en garages.

Ten tweede werd door toegenomen mobiliteit, welzijn en vrije tijd stedelijke groenstructuren minder belangrijk voor stadsbewoners. Transport van produkten van elders en reizen naar het verderweg gelegen platteland werden steeds eenvoudiger.

Ten slotte werden, alvorens te bouwen, alle bodemverschillen en waterlopen vereffend of onder een laag zand gelegd. In de stedenbouw van deze eeuw is een overheersende invloed te zien van het idee om juist geen rekening te houden met de bestaande natuur.⁹

De kentering vond begin jaren zeventig plaats nl. ontwaking van het milieubewustzijn in de westerse wereld. Met name het welbekende rapport van de Club van Rome in 1972 en het Brundtlandrapport van 1987 toonden de grenzen aan van het herstellend vermogen van het natuurlijk milieu. Dit was een ontwikkeling van technocratisch naar ecocentrisch denken. Het platteland kon niet langer worden gezien als vooral natuur en

⁷ M., HAJER, *Betekenis van groen*, s.l.,s.n., 1993, p.23

⁸ E., KONING, S.P., TJALLINGII, *Ecologie van de stad, een verkenning*, 's Gravenhage: Stichting Platform Stadsecologie, 1991, p.137

⁹ E., KONING, S.P., TJALLINGII, *Op.cit.*, p.139

groen en was soms zelfs minder gunstig voor natuurontwikkeling dan stedelijke gebieden (half-natuurlijke en culturele systemen).

Op basis van deze nieuwe gedachten zijn de laatste 25 jaar veel natuurtuinen of natuurparken, zoals wilde-plantentuinen, heemparken, publieks- en landschapstuinen ontstaan. Met de opkomst van de stadsecologie, komen ook de tuinsteden terug in de schijnwerpers. Hierbij dient te worden opgemerkt dat dit stedelijk groen tegenwoordig een veel natuurlijker aanzien krijgt.

Onder invloed van de milieubeweging dringen de stadsecologische aspecten door tot de ruimtelijke ordening. In plaats van de lapjesdeken van groene, blauwe en versteende ruimte wordt weer rekening gehouden met de oorspronkelijke structuren, bodem, waterlopen en begroeiingen. Zo worden bijvoorbeeld abiotische en biotische componenten geïnventariseerd en gewaardeerd, ecologische stedelijke modellen ontwikkeld en ecologische hoofdstructuren uitgewerkt.

I.2 DE NEDERLANDSE PARK- EN TUINARCHITECTUUR VANAF DE TWEEDE WERELDOORLOG TOT HEDEN

I.2.1. Periode na de Tweede Wereldoorlog: van woongroen tot stadsrecreatiepark

De vanaf 1929 georganiseerde Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, CIAM, vormden een belangrijke internationale uitwisselingsmogelijkheid voor de architectuur-avant-garde. Binnen de CIAM kregen reeds bestaande ideeën en modellen die belangrijke stappen op weg naar een versmelting van groen en stedenbouw hebben gezet, zoals de tuinstadbeweging en de Amerikaanse parksystemen, nader gestalte.¹⁰

Na de oorlog was ook in Nederland, waar de problemen van de wederopbouw en het lenigen van de woningnood om structurele oplossingen vroegen, de tijd van het autonome groenontwerp voorbij. Men probeerde steeds vaker aansluiting te vinden bij enerzijds de stedenbouwkundige opzet en anderzijds bij het aanwezige plantensortiment buiten de stad, zoals bos- of poldervegetatie.¹¹ Het inrichten van het openbaar groen in de nabijheid van nieuwe woonwijken met flatgebouwen en lage eengezinswoningen, gebeurde veelal onder de invloed van de Nieuwe Zakelijkheid door de afdelingen 'groenvoorziening' van de diverse gemeenten.¹²

Onder invloed van wetenschappen als plantengeografie en plantensociologie kreeg, via de sortimentskeuze, de 'echte natuur' met inheemse plantensoorten in de woonomgeving een plaats, exoten werden slechts sporadisch gebruikt. Ook bij het grote publiek is, onder meer onder invloed van de Verkade-albums van J.P. Thijsse, de belangstelling voor inheemse planten toegenomen. In parken werden soms educatieve plantensociologische collecties aangelegd vb. Thijsses Hof van 1925.¹³ J.P. Thijsse wilde de natuur bij de mens terugbrengen. Zijn heemtuinen zijn bedoeld als instructietuinen. De bezoeker kan hier de wilde planten leren kennen en het milieu waarin ze groeien. De heemtuin zal in de jaren '60 grote aandacht opeisen (zie I,

¹⁰ K., BOSMA, C., WAGENAAR, Een geruisloze doorbraak: de geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en wederopbouw van Nederland, Rotterdam: Nederlands Architectuurinstituut, 1995, p.42

¹¹ K., BOSMA, C., WAGENAAR, Op.cit., p.59

¹² C.S., OLDENBURGER-EBBERS, De Tuinengids van Nederland: bezoekersgids en vademecum voor tuinen en tuinarchitectuur in Nederland, Rotterdam: de Hef, 1989, p.34-35

¹³ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur. Deel Midden en Oost, Rotterdam: de Hef, 1996, p.59

2.,2.,1.,1.).¹⁴ Voortbordurend op functionalistische stedenbouwkundige modellen werd in veel na-oorlogse gemeenten het stadsgroen hiërarchisch geleed. Beginnend bij de woning kon men trapsgewijs onderscheiden: woongroen direct rond een woonblok of flat, soms met voorzieningen als een zandbank en bankjes; buurtgroen per groep flats of groep wooneenheden, met voorzieningen als bankjes, een zandbank en speeltoestellen; wijkgroen, bestaande uit kleine parkjes of groensingels met speel- en wandelvoorzieningen; stadsdeelgroen, bestaande uit middelgrote parken met speel-, wandel- en sportvoorzieningen en stadsgewestparken met grootschalige recreatievoorzieningen. Behalve de twee laatstgenoemde categorieën werden de groenontwerpen doorgaans anoniem door de afdelingen groenvoorziening van de gemeentelijke stedenbouwkundige diensten gemaakt in een rechtlijnige, aan de architectuur ontleende stijl en ingevuld met betreedbaar grasveld, verharding, heesters, bomen en een enkel bloemen- of rozenperk.¹⁵ Niet de romantische beleving van de natuur bepaalde de vormgeving, maar vooral de recreatieve gebruiksmogelijkheid, de bezonning en de functie van het groen binnen de stedenbouwkundige structuur.¹⁶

I.2.2. Tuinarchitectuur van de jaren '60 en '70 : mentaliteitsverandering

Aan het eind van de jaren ' 60 zijn veel van de idealen van het "Nieuwe Bouwen" in de praktijk van het lenigen van de woningnood verworpen tot een verschaalde architectuurvorm, waarbij de oorspronkelijke ontwerpidealen uit bezuinigingsoverwegingen zijn verdwenen.¹⁷

Op groengebied kwam er steeds meer verzet tegen de onpersoonlijke 'achter de tekentafel ontworpen' voorzieningen bij nieuwbouwwijken. Vooral het gebrek aan identiteit, de dominerende rol van het autoverkeer en het gebrek aan avontuurlijke speelvoorzieningen vormden punt van aanstoot. De steeds vaker gehoorde roep om 'inspraak' gaf aan dat bewoners het functionalistische leefpatroon als opgelegd beschouwden en van mening waren, dat de tekenlineaal van de ontwerper beter verruild

¹⁴ C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Op.cit., p.35

¹⁵ K., BOSMA, C., WAGENAAR, Op. cit., p.70-71

¹⁶ A., BACKER, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, J.P.M., VAN VEELLEN, Nederland Tuinenland: een bezoekersgids voor tuinen en tuinarchitectuur in Nederland, Rotterdam: de Hef, 1994, p.27

¹⁷ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur, Deel Noord, Rotterdam: de Hef, 1995, p.64

kon worden voor de langs democratische besluitvorming tot stand gebrachte ideeën van bewonersgroepen.¹⁸

Een nieuwe groep, nadat in 1957 de Nederlandse CIAM was opgeheven, is de Forumbeweging. De naam van deze beweging refereerde naar het architectuurblad Forum.¹⁹

Ze probeerden los van functies met begrippen als 'cluster', 'human association', 'complexiteit' en 'multi-functionaliteit' nieuwe verbanden in architectuur en stedenbouw aan te brengen. Organisch gegroeide samenlevingen als de Afrikaanse nederzetting, de middeleeuwse stad of de Jordaan vormden een inspiratiebron voor gebouwen of gebouwgroepen, waarbij de vormen vaak non-hiërarchisch aan elkaar geketend zijn tot een structuur die op verschillende wijzen of procesmatig kon worden opgevuld. De belangrijkste vertegenwoordigers zijn Aldo Van Eyck, Herman Herzberger en Piet Blom.²⁰

Inmiddels was, als gevolg van de bevolkingsdruk en de explosieve woningbouw van na de Tweede Wereldoorlog, natuur een schaars goed geworden. Men moest steeds verder van huis om er mee in aanraking te komen. Behalve als plaats om te recreëren, leek de natuur steeds meer gebruikt te worden als leermeester: educatieve wandelingen, bezoekerscentra, bordjes met plantennamen in oude en nieuwe parken moesten de vervreemding zien te keren.²¹

Via bewonersorganisaties wonnen de ideeën van de ecologische aanpak als **Louis G. Le Roy** (zie I., 2., 2., 1., 2.) geleidelijk steeds meer terrein. Hij pleitte (nog steeds) ervoor het openbaar groen op ecologische wijze aan te leggen, op een wijze waarbij de natuur en de mens in een gezamenlijk proces de vorm bepalen. Paden volgen natuurlijke looproutes tussen niveauverschillen van opgebracht bouwpuin, afgestorven plantendelen mogen niet worden verwijderd en kunstmest en bestrijdingsmiddelen zijn uit den boze. Nadat, ondanks kritiek van de voorstanders van keurige rozenperkjes, in plaatsen als Groningen, Heerenveen en Delft pioniers zijn voorgegaan, veranderde de sortimentskeuze van parken en tuinen ook bij de gemeentelijke diensten steeds vaker in de richting van onderhoudsarm groen en in beperkte mate in gifvrije bermbeplanting.²²

¹⁸ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Noord, Ibid.

¹⁹ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Noord, Ibid.

²⁰ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Noord, Ibid.

²¹ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Noord, Ibid.

²² A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Noord, Op.cit., p.64

De heemtuin (Thijssse), die in de jaren '60 zijn grote opmars begon, was eveneens een reactie op het gemis aan wilde plantensoorten in de woonomgeving en op de steeds grotere bedreiging van het voortbestaan van zeldzame soorten, door onder meer ingrijpende ruilverkavelingen waarbij het aandachtspunt eerder op de korte termijn verwachte rentabiliteit dan op natuurwaarden gericht was.

Kenmerkend voor de jaren '60 en '70 was dat men liever structuren (modellen) ontwierp dan dat men een vormwil toonde. Als er toch sprake was van vorm, gebruikte men bij voorkeur ronde of amorfie vormen of geometrische vormen die als structuur gekoppeld kunnen worden zonder hiërarchie. In nieuwe en bestaande parken kwam de nadruk te liggen op educatie met heemtuinen, kinderboerderijen en bordjes bij de planten. Grote recreatieparken die per auto bereikbaar waren, voorzien in de behoefte aan 'natuur' buiten de woonconcentraties. Modeverschijnselen in de tijd waren spoorbiels, oorspronkelijk geïntroduceerd door Mien Ruys; de perkoenpaal, oorspronkelijk geïntroduceerd door Aldo van Eyck; niveauverschillen onder meer van bouwpuin, oorspronkelijk geïntroduceerd door **Louis G. Le Roy** en zwerfkeien, oorspronkelijk geïntroduceerd door beeldende kunstenaars (Land Art). Kunstenaars werden ingezet om via omgevingsvormgeving de anonimiteit van woonwijken te doorbreken.

Tuinarchitecten werden in deze periode steeds meer anoniem. Zij werkten in dienst van tuinarchitectenbureaus, gemeentelijke diensten en/of cultuurmaatschappijen. De eigenlijke ontwerper van een aanleg was dan ook vaak niet bekend.²³

I.2.2.1. Verschil tussen Thijsses heempark en Le Roys ecologische tuin

I.2.2.1.1. Heempark

De gedachtengang van J.P. Thijssse "het lijfelijk contact met de natuur en de wilde plant te bevorderen" heeft baanbrekend gewerkt. De heemparken of wildeplantentuinen zijn pas in deze eeuw ontstaan toen de wilde plant steeds minder overlevingskansen in de moderne samenleving kreeg. Zonnewarmte, licht en lucht, regen en vocht helpen in samenspel met de bodem de levensprocessen in de plant te voltrekken. Men beseft steeds meer dat de levensprocessen worden aangetast door milieuvervuiling. Vele

²³ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Noord, Op.cit., p.65

gemeentelijke plantsoendiensten hebben in een veilig hoekje van de recreatieparken op wetenschappelijke basis een heemtuin aangelegd. Daar kan men in ieder seizoen genieten van het inheemse plantenklee. Hier kan men ook ervaren hoe nauw de samenhang is tussen het plantenmilieu en de bodem zelf. Vaak streeft men ernaar om bij het aanleggen van een heempark verschillende bodems bij elkaar te brengen, waardoor men de bij elkaar passende plantengemeenschappen naast elkaar kan zien. Hierin ligt ook het instructieve karakter van menig heempark.²⁴

Kort gezegd: een heemtuin is een tuin met inheemse planten, die vaak op basis van plantenecologische principes zijn bijeen geplaatst. Heemtuinen (parken) hebben doorgaans een educatieve functie en zijn tevens bedoeld om bepaalde soorten voor uitsterven te behoeden.

In de voetsporen van Thijssse zijn vooral C. Sipkes, C.P. Boerse en J. Landwehr de grote promotors van het aanleggen van heemtuinen. Gezien hun aantal-ieder zichzelf respecterende gemeente in Nederland beschikt tegenwoordig over een heemtuin- kan het begrip heemtuin een typisch Nederlands verschijnsel genoemd worden.

Men kan enerzijds concluderen dat er ernst wordt gemaakt met de natuureducatie, anderzijds zijn heemtuinen vaak na ruilverkaveling, de bouw van nieuwbouwwijken of bedrijvenparken aangelegd, ter compensatie van evenzovele landschappen.²⁵

I.2.2.1.2. Ecologische tuin

De letterlijke betekenis van het woord ecologie is van het Grieks afgeleid en betekent “het zich thuisvoelen van het levende organisme in zijn omgeving”.²⁶ Het is afgeleid van het Griekse “oikos”, dat huis betekent; maar dan is het logisch dat niemand beter in staat is te bepalen hoe zijn huis er zal moeten uitzien dan juist de mens zelf. De mens wordt echter steeds meer als passief toeschouwer geduld, terwijl juist die passiviteit weer in volstrekte tegenspraak is met alles wat ecologisch heet te zijn. Omdat de ecologie pretendeert de relatiepatronen te bestuderen van levende wezens, hun

²⁴ J., RATINCKX, B., ZIJLSTRA, Groei en bloei Tuinengids voor de Lage Landen, Den Haag: Tesink BV, 1987, p.8

²⁵ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Midden en Oost, Op.cit., p.64

²⁶ J., RATINCKX, B., ZIJLSTRA, Op.cit., p.9

onderlinge relatie zowel als hun relatie tot de omgeving, juist daarom is het volstrekt ondenkbaar de mens als creator uit te schakelen.²⁷

Het verschil dus tussen een heemtuin van Thijssse en een ecologische tuin van Le Roy, is dat de laatste probeert een proces op gang te brengen in de tuin of het openbaar groen (bijvoorbeeld als beplanting van een middenberm), terwijl een heemtuin een historisch gegroeide situatie of assortiment kunstmatig probeert te behouden (bijvoorbeeld een moeras- of dijkvegetatie).²⁸

Het verschil is tevens dat de heemtuinen door de mens beplant zijn, terwijl de planten in de tuinen van Le Roy daarin bovendien hun eigen milieu zoeken. Le Roy wil in het stadslandschap niet zoals hijzelf zegt "de genietingen van het Thijssselandschap reconstrueren", maar in de tijd een ruimtelijke structuur laten ontstaan, door onderlinge samenwerking tussen mensen, dieren en planten met behulp van vrije energie.²⁹

I.2.3. Tuin- en landschapsarchitectuur vanaf de jaren '80 tot nu

I.2.3.1 De parkarchitectuur

Vanaf 1982 was er een kentering op het gebied van de parkarchitectuur. Belangrijke impulsen naar Nederland toe waren de parken en pleinontwerpen die een groep ontwerpers voor de stad Barcelona maakten en de prijsvraag voor het Parijse Parc de la Vilette. In tegenstelling tot de ontwerpen van grootschalige recreatieparken uit de jaren '60 en '70, die vooral voorzien in de behoefte aan ontspanning door middel van sport en natuurbeleving, moesten de nieuwe stadsparken een cultureel amusements- en manifestatieterrein voor de moderne metropoolbewoner worden.³⁰

Naarmate de jaren '90 vorderden, leek de euforie rond het nieuwe stadspark te luwen. Het zijn de diensten stadsontwikkeling zelf die hun pleinen, plantsoenen en parken in een nieuw jasje steken of de opdracht gaat, na het uitschrijven van een prijsvraag, naar de oude garde.³¹

²⁷ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, Deventer: Ankh-Hermes, 1973, p.118

²⁸ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EDBERS, Deel Midden en Oost, Ibid.

²⁹ B.J., VELD, Gesprekken met Louis Le Roy, Deel III, in: Oase, herfst, 1997, p.6

³⁰ B., BOER, Een paradijs met 10 verboden: een onderzoek naar het gebruik van Nederlandse stadsparken waarin functieverlies en afnemende diversiteit van activiteiten centraal staan, s.l.: B. De Boer, 1988, p.10

³¹ B., BOER, Op.cit., p.11

I.,2.,3.,2 Huidige situatie

Ten eerste is er een tendens in de richting van het aanleggen van steeds meer themaparken met een educatief-recreatieve bestemming. Een heel andere ontwikkeling is het teruggeven van cultuurgebieden aan de natuur. Het betreft hier geen natuurbehoud, of de aanleg van een recreatiegebied met natuurwaarden, maar eerder het creëren van natuur om de natuur zelf. Ook de Vereniging Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen kopen steeds meer cultuurgronden, zoals landgoederen en landbouwgebieden, op om daar een vorm van natuurontwikkeling in gang te zetten. Hoewel er gestreefd wordt naar een onderlinge samenhang, liggen deze terreinen vaak als postzegelgrote wildernisjes te midden van het cultuurlandschap.³²

I., 3 PLANNING VAN NATUUR EN LANDSCHAP IN NEDERLAND

I.,3.,1. Regel en orde bij de planning

Het populaire beeld van het Nederlandse landschap is dat van uitgestrekte weilanden met windmolens, koeien en tulpen. Het Nederlandse landschap getuigt van extreme orde. Er is een duidelijke lijn tussen de stad en het platteland met goed onderhouden huizen en landschappen. Het lijkt wel of alles met een raak netjes van elkaar gescheiden is.³³

Nederland is een ordelijk lijkend land en de autoriteiten hebben de intentie om dat zo te behouden. Zoals Faludi zegt :

*The edges of most Dutch towns and cities are clearly marked by canals, rows of trees, open space and the like. The edges signal the will to maintain the distinction between town and country. Above all they bear witness to the intention and the ability of the dutch to keep development at bay.*³⁴

³² A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Midden en Oost, Op.cit., p.68

³³ M.J., VROOM, Images of an Ideal Landscape and the Consequences for Design and Planning, in: Ecological Design and Planning, o.l.v. George F. Thompson en Frederick R. Steiner, 1997, p.296

³⁴ A., FALUDI, Dutch Growth Managment: The Two Faces of Success, in: Landscape and Urban Planning, nr.22, 1992, p.93

Een vergelijking tussen het Nederlandse planningsysteem en dat van andere landen onthult dat Nederland één van de meest geplande landen is van de wereld!³⁵ Hoe Nederland dan ook als voorbeeld mag dienen voor andere landen qua planning, toch is er een onderliggende frustratie aanwezig. J.B. Jackson noemt het een “politiek landschap”. Het landschap reflecteert de idealen en noden van een overheid, eerder dan de idealen van de gewone burger. De kwaliteit van de private ruimte wordt als iets openbaar beschouwd. Dit laatste verraadt eigenlijk een paradox in zo’n vrijheidlievend land waar voorbeeld de introductie van een identiteitskaart voor een sterke weerstand zorgde. Tegenover die vrijheid staat dat de stricte planning algemeen aanvaard wordt. Geen enkele burger mag er verbouwen zonder de toelating van de overheid. Daardoor raakt men vaak verward in langdurende bureaucratische procedures.³⁶

I.3.2. Onderliggende waarden en percepties

Volgens J.F. Coeterier zijn de dominante karakteristieken van het Nederlandse landschap eenheid, landgebruik, natuur, onderhoud, historische continuïteit en ruimte. Onder eenheid verstaat hij de coherentie tussen elementen op diverse niveaus. Landgebruik connoteert hij met de herkenning van functie en legibiliteit, maar ook de kans om te intervenieren en te veranderen.

In de natuur heerst er een spontane groei en ontwikkeling, afwezigheid van uniformiteit, grote dimensies of geometrische patronen.

Met onderhoud bedoelt hij dat het landschap een goed onderhouden uitzicht geeft. De historische continuïteit toont tekens van het verleden in het landschap. En ten slotte wijst hij op een geordende verdeling van de open ruimte.

Men houdt dus van ordelijkheid in Nederland, maar ook van de wilde natuur omdat daar een afwezigheid is van die strakke lijnen en geometrische patronen. Maar zijn de Nederlanders zelf wel ordelijk? Men dumpst afval in de Amsterdamse grachten en het is het hoogst genoteerde land in Europa wat pesticidegebruik betreft. Men ziet dus duidelijk een discrepantie tussen het gedrag in het dagelijkse leven en attitudes. Dit fenomeen is echter niet enkel eigen aan het Nederlandse volkje.³⁷

³⁵ M.J., VROOM, Ibid.

³⁶ J.B., JACKSON, *Discovering the Vernacular Landscape*, New Haven: Yale University Press, 1984, p.12

³⁷ J.F., COETERIER, *De Waarneming en Waardering van Landschappen: Resultaten van een omgevingspsychologisch onderzoek*, Wageningen: Universiteit voor Landbouw, 1984, hoofdstuk 4

Het ideaal van de centralistische planning was dominant in het Nederlandse plannen in de na-oorlogse periode. Men tekende een Nationaal Plan die het hele landgebruik reguleerde.

In het Derde Rapport van Planning werd het nationale landschap aanzien als een systeem die bestond uit vier subsystemen, met name een economisch, ecologisch, regelend en visueel luik. Het onderliggende motief was echter een vraag naar zekerheid die leidde tot autoritaire controle. Er kwam reactie, want zo'n ideaal is ondenkbaar in een democratie. Vroom zegt dat we geen arrogante houding kunnen aannemen tegen de natuurlijke processen en we kunnen ze ook niet controleren. Zo kunnen we ook geen extreme sociale controle blijven uitoefenen op de mensen. In een democratische gemeenschap moeten mensen hun eigen wil kunnen uitdrukken en moeten ze hun eigen wereld kunnen creëren. Een goede houding is te proberen plannen op een flexibele manier en onverwachte ontwikkelingen toestaan.³⁸

Tijdens de zeventiger jaren kwamen de ontwerpers van de overheid onder vuur te staan. Men geloofde dat de rol van professionele experts moest worden gereduceerd tot raadgevers van groepen en individuen die hun eigen omgeving wilden inrichten. Wanneer men begon met het aanleggen van een park belde men van deur tot deur aan wat de inwoners van die stad wilden.

De laatste jaren veranderde de Nederlandse filosofie nog meer. Men beseft nu dat totale controle onmogelijk is. Een voorzichtige planning van subsystemen, zoals deze gerepresenteerd worden door de interactie tussen planten en aarde, en gebaseerd is op het begrijpen van de complexiteit van de omgeving, is van vitaal belang. Men ziet in dat de planning die gebaseerd is op autoritaire ideologie leidt tot ongewilde consequenties. Zo'n denkwijze kan ons niet vertellen hoe te ontwerpen. Het kan niet als de enige manier van het kijken naar een landschap dienen.³⁹

I.3.3. Wetgeving in verband met het landschap

In het voornamelijk uit cultuurlandschappen opgebouwde Nederland zouden in de twintigste eeuw, door bevolkingsdruk en schaalvergroting, natuur en landschap op onaanvaardbare wijze worden geëxploiteerd, als alleen economische motieven zouden

³⁸ M.J., VROOM, Op.cit., p.306

³⁹ M.J., VROOM, Op.cit., p.307

hebben gegolden. De particulieren nemen eerst initiatieven met het oprichten in 1905 van de Vereniging voor Natuurmonumenten.⁴⁰ In 1917 komt de overheid met de eerste Noodboswet, die moet voorkomen dat er ongestraft hout wordt gekapt tijdens de brandstofschaarste van de Eerste Wereldoorlog.⁴¹ Daarna volgen onder meer de Natuurschoonwet (1928) en de definitieve Boswet (1962).⁴² Als meest belangrijke wordt in 1965 de Wet op de Ruimtelijke Ordening van kracht waarbij gemeenten worden verplicht een door de Rijksoverheid goed gekeurd bestemmingsplan te maken en waarbij provinciale overheden streekplannen moeten ontwikkelen.⁴³ Van grote invloed op het landschap zijn ook de Ruilverkavelingswet van 1954 en de Landinrichtingswet van 1985.⁴⁴

In tuinarchitectuuropleidingen gaat de landinrichting steeds meer het specifieke, artistiek gebonden ontwerp vervangen. De landschapsarchitect houdt zich onder meer bezig met onderwerpen als het sturen en ontwikkelen van woonconcentraties, het landschappelijk inpassen van vervoers- en energiestromen, milieu, natuurbehoud en behoud van cultuurhistorische landschappen, de groei van industriegebieden, ruilverkaveling en het aanleggen van grootschalige recreatiegebieden. Dit laatste vooral in de jaren 1960 - 1970.

Met de voortschrijding van de inpoldering verschuift nu de groenvormgeving van een aanvullende, beeldbepalende factor, steeds verder in de richting van een geïntegreerd onderdeel van grootschalige planologische beslissingen.⁴⁵

⁴⁰ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Midden en Oost, Op. cit., p.62

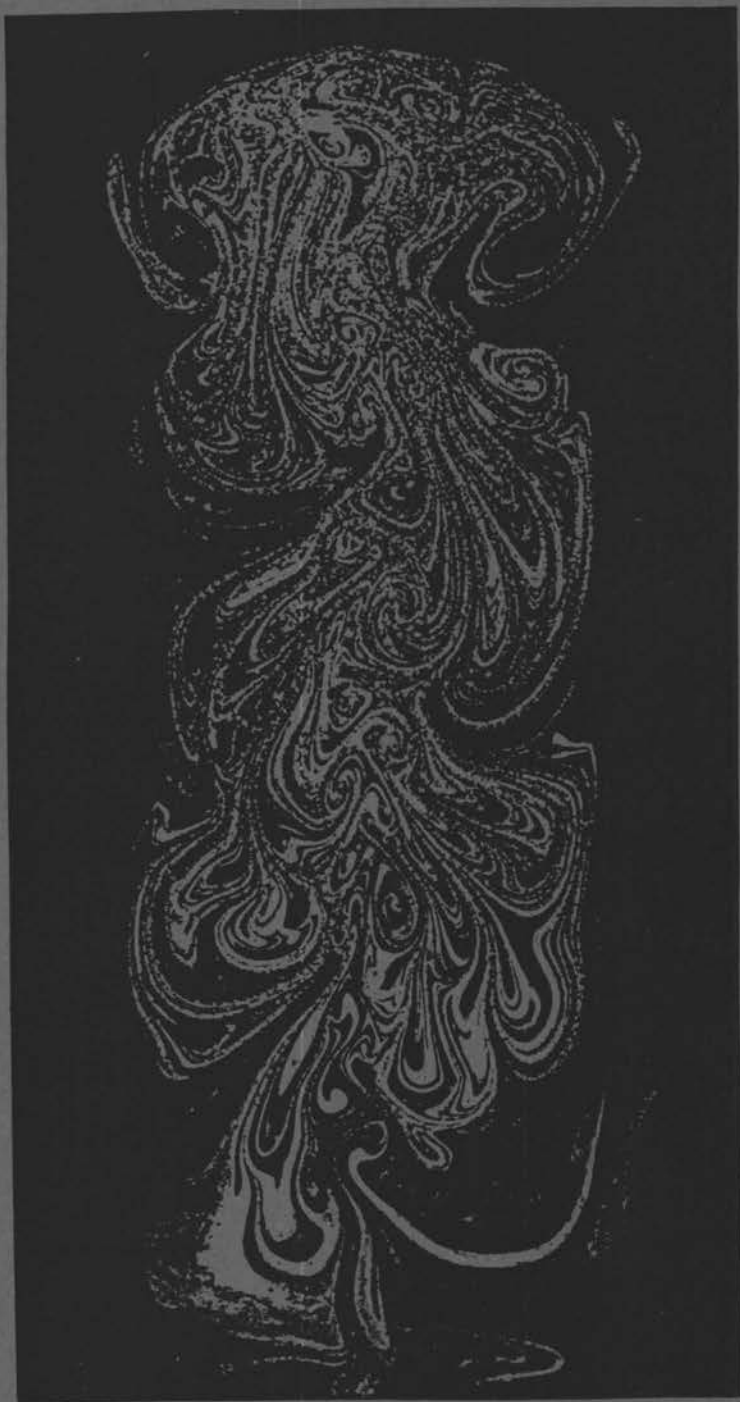
⁴¹ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Midden en Oost, Ibid.

⁴² A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Midden en Oost, Ibid.

⁴³ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Midden en Oost, Ibid.

⁴⁴ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Midden en Oost, Ibid.

⁴⁵ A., BACKER, E., BLOK, C.S., OLDENBURGER-EBBERS, Deel Midden en Oost, Ibid.

DEEL II.

II. : LE ROYS FILOSOFIE: UTOPIST OF REALIST ?

II, 1. LE ROY ALS (WETENSCHAPS)FILOSOOF

II, 1.,1. Invloeden op zijn denken

II, 1.,1.,1. Complexiteit

Het moeilijke begrip “complexiteit” wordt sinds 1980 door vooraanstaande wetenschappers van het Santa Fe Institute in Californië grondig bestudeerd. George Cowan, de oprichter van dat wetenschappelijke instituut, is van mening dat alle wetenschappers die zich op dat instituut bezig houden met het bestuderen van complexiteit bezig zijn met een elementaire wetenschapsvorm die mogelijk voor de eenentwintigste eeuw bepalend zal zijn. In de wetenschap is een ontwikkeling gaande die tot doel stelt om complexe levensvormen, als eindprodukten van natuurlijke processen te leren doorgronden.⁴⁶ Roger Lewin, ook actief op het Santa Fe, wijst op de spraakverwarring die mogelijk is bij de termen zoals chaos en complexiteit. Voor de meesten van ons betekent chaos willekeurigheid. Binnen het onderzoek naar niet-lineaire systemen is dat niet zo. Bovendien betekent complex voor de meesten van ons vrijwel hetzelfde als chaotisch. De moleculen in een kamer zijn maximaal chaotisch en om ze te beschrijven zouden de positie en activiteit van elk ervan moeten worden vastgelegd. Er is geen eenvoudiger beschrijving mogelijk. Naar sommige maatstaven zou de kamer vol moleculen daardoor heel complex zijn. Een dergelijke complexiteit is niet het belangrijkste onderzoeksobject van de mensen van het Santa Fe Institute. Men is er geïnteresseerd in complexe systemen die orde voortbrengen. Murray Gell-Mann, ook lid van het Santa Fe, heeft er een goede uitdrukking voor: “complexiteit aan de oppervlakte, die voortkomt uit een dieper gelegen eenvoud.”⁴⁷

Mitchell Waldrop, auteur van “Complexiteit”, “De rand van chaos” stelt duidelijk dat hij schrijft over de wetenschap van de complexiteit. Volgens Waldrop is die

⁴⁶ M., WALDROP, De rand van chaos, over complexe systemen, Amsterdam: Contact, 1993, p.13

⁴⁷ R., LEWIN, Complexiteit, het grensgebied van de chaos, Amsterdam: Contact, 1993, p.26-27

wetenschap nieuw, ondefinieerbaar en onbegrensd. Maar deze uitspraken gelden niet voor het “begrip” complexiteit. Dat begrip is al zo oud als de wereld, moeilijk definieerbaar en begrensd. De mens is immers, als hoogst ontwikkelde complexe biologische structuur, een begrensde eenheid. Het is deze inwendige, hoogste complexiteit die de mens de grootst mogelijk vrijheid verschaft. Complexiteit is echter moeilijk definieerbaar omdat er niet alleen inwendige, maar ook uitwendige complexiteiten bestaan. vb. Als er duizend arbeiders 's morgens naar de stad gaan, vergroten zij de chaos, die door duizenden mensen gevormd wordt die kriskras door alle straten en dwars over alle pleinen lopen. Maar zodra die duizend arbeiders het fabrieksterrein betreden, dat midden in de stad ligt, en vanaf dat moment doelgericht aan het werk gaan, vormen zij uitwendig een complexiteit.

Benoit Mandelbrot, medewerker van IBM, maakte de volgende opmerking:

*Einfache Formen sind unmenschlich. Sie finden keinen Widerhall in der Art und Weise wie die Natur aufgebaut ist und wie die menschliche Wahrnehmung die Welt erfasst.*⁴⁸

Als wij deze uitspraak in onderdelen analyseren dan blijken klassiek uitspraken niet langer te voldoen. Dat “Eenvoud het kenmerk van het ware” zou zijn blijkt in het daglicht van de uitspraak van Mandelbrot niet juist te zijn. Volgens zijn filosofie zijn we onmenselijk bezig wanneer wij de bevolking te veel binden aan een éénmaal verworven vereenvoudigd milieu waardoor wij haar de kans ontnemen om aan de natuurlijke ontwikkeling, in de richting van een grotere complexiteit, deel te kunnen nemen.

Dat het beginstadium van een cultuur altijd eenvoudig en het eindstadium altijd complexer zal zijn dat is door vier wiskundigen, Weyl, Rosen, Lochwood en Macmillan bewezen. Om de uiteindelijke vormgeving van een cultuur te kunnen realiseren zijn namelijk lijnen, vlakken en kubische vormen de enige drie vormsoorten die als uitgangspunt kunnen dienen. Zo is bijvoorbeeld de leefruimte van de mens kubisch (driedimensionaal), van aard. Om zo'n ruimte te kunnen maken, heeft de mens de keuze uit 230 grondvormen. De vormen van natuurlijke kristallen. Plaatst hij in een door hem gebouwde ruimte platte, tweedimensionale vlakken, dan kan hij die vlakken met 17 verschillende grondvormen in elkaar zetten. Wil hij bovendien deze vlakken met behulp van simpele, ééndimensionale lijnen versieren dan kan hij maar over 7 grondvormen beschikken. Zo'n leefruimte kan natuurlijk tot een extreem hoogcomplex systeem

⁴⁸ J., GLEICK, , Chaos, de derde wetenschappelijke revolutie, Amsterdam: Contact, 1991, p.110

uitgroeien als al deze grondvormen op de meest ingewikkelde manier langdurig met elkaar worden gecombineerd en verweven. Ook de natuur kan alleen met deze elementaire grondvormen in principe een oneindig aantal leefgemeenschappen formeren, die verschillende niveaus van complexiteit kunnen bereiken. Materieel gezien, evolueren de mens en de natuur in ruimte en tijd dus op basis van dezelfde formele uitgangspunten. Dat ééndimensionale vormen door 7, tweedimensionale door 17 en driedimensionale vormen door 230 grondvormen gemaakt kunnen worden is bewezen. Bovendien heeft Schwarzenberger aangetoond dat de vierde dimensie, die wij niet kunnen ervaren, door ons met behulp van 5000 verschillende eenheden wiskundig doordacht kunnen worden.⁴⁹Eén van de interessante gevolgen van het feit, dat de elementaire grondvormen wereldwijd volledig identiek zijn, is dat basisculturen vaak opvallende overeenkomst met elkaar hebben. Zo zijn bijvoorbeeld op zeer ver van elkaar gelegen gebieden identieke pyramiden gebouwd en gelijksoortige sierende motieven op tegels, keramiek, kleding en ter decoratie in gebouwen toegepast, zonder dat de culturen waarbinnen dat gebeurt ooit met elkaar contact gehad kunnen hebben. Naarmate dergelijke culturen hogere niveaus bereiken, zal het onvervreembare eigen karakter voor iedere cultuur worden versterkt.⁵⁰

In Santa Fe komt in de zestiger jaren de computerdeskundige John H. Holland tot de simpele gedachte dat met "buildingblocs", bouwelementen, complexe cultuurvormen georganiseerd kunnen worden. Een elementair bouwelement van lagere orde moet met andere bouwelementen gecombineerd worden om een opvolgend hoger niveau te kunnen laten ontstaan. Dat is volgens deze wetenschapper de meest fundamentele vorm van organisatie die in de natuur wereldwijd is toegepast. Natuurlijk komt er nooit een complexiteit tot stand als wij maar niets anders doen dan buildingblocs op elkaar stapelen. Deze bouwende elementen moeten zich op de één of andere manier met elkaar kunnen verweven. Die vervormende verwevings- of versmeltingsprocessen zijn adaptieve processen omdat zij door toevoeging bestaande "buildingblocs" in meerwaardige bouwelementen veranderen.⁵¹

Een poging om modellen voor de toekomst te ontwerpen, niet in de vorm van voltooide plantekeningen maar als steun voor het denkwerk, en te kijken of er wegen zijn die

⁴⁹ J., GLEICK, Op.cit., p.124-125

⁵⁰ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.39

⁵¹ M., WALDROP, Op.cit., p.144

leiden naar een wereld waarin de natuur en de mensheid in haar geheel, meer dan nu het geval is, één complex adaptief geheel vormen. Een dergelijke poging zou alleszins de moeite waard zijn, aldus één van de medeoprichters van het Santa Fe, Murray Gell-Mann.⁵²

II, 1.,1.,2. Orde uit chaos

Dat wij, generaties lang, een negatief oordeel gevormd hebben over de chaos heeft zijn oorzaak in het feit dat wij chaotische toestanden altijd in verband gebracht hebben met de tweede thermodynamische hoofdwet die ons leert dat de onvermijdelijke toename van entropie altijd de chaos tot gevolg zal hebben. Gezien vanuit het standpunt van de warmteleer, de wetenschap die ons laat begrijpen wat er zoal gebeurt indien energie in verschillende vormen van arbeid wordt omgezet, kan de chaos ook nooit anders dan uiterst negatief worden gewaardeerd omdat, wanneer die toestand is bereikt, er voor de mens op dat moment in die situatie geen energie meer te halen valt. De chaos is het symbool van een energetisch uitgeputte wereld. Gezien vanuit een natuurlijk standpunt is de chaos het begin- en het eindpunt van alle natuurlijke processen. Dat betekent voor de mens dat hij de chaos nooit als een waardeloos gegeven, maar altijd als een rijke bron van creativiteit dient te beschouwen. Alle vormen van leven veroorzaken een constante entropie en dus zoals wij gewoonlijk zeggen, neemt de chaos dagelijks toe.⁵³ De Belgische wetenschapper Ilya Prigogine (geboren in Rusland), hoogleraar aan de ULB en aan de universiteit van Texas in Austin, heeft belangrijke bewijzen geleverd rond orde uit chaos en het begrip tijd. Prigogine schreef onder andere "Etude thermodynamique des phénomènes irréversibles" (1947), "La nouvelle Alliance"(1979), "Einstein: triomphes et conflits"(1981), "Un siècle d'espoir"(1983), "Entre le temps et l'éternité"(1988) en "Les lois du chaos"(1994). Zijn laatste boek "La fin des certitudes" van 1996 is ook in de vertaalde versie "Het einde van de zekerheden" uitgegeven. Hierin bouwt en schaaft hij om de onomkeerbaarheid van het universum en het mysterie van de tijd te verklaren. Van de tijd maakt hij het verenigde element van de natuur. "Het einde van de zekerheden" is een beschouwing over de geboorte van de tijd, over de eeuwigheid en over de theorie van de bigbang. Deze

⁵² M., WALDROP, Op.cit., p.74

⁵³ ANONIEM, Chaos und Kreativität, in: G.E.O., nr.2, mei, 1990, p.12-13

wetenschap is niet meer beperkt tot vereenvoudigde, geïdealiseerde situaties, maar ze confronteert ons met de complexiteit van de echte wereld. Een wetenschap waarin plaats is voor de menselijke creativiteit als een unieke uiting van een fundamenteel kenmerk van alle niveaus van de natuur. Het is duidelijk dat Le Roy door dit aspect beïnvloed is in zijn werk.

Prigogine stelt dat voor zover er sprake is van de werking van het toeval, het waarschijnlijker is dat een systeem steeds wanordelijker dan ordelijker wordt, aangezien wanorde zoveel meer mogelijkheden biedt. Er zijn bijvoorbeeld meer manieren waarop zuurstof- en stikstofmoleculen gemengd kunnen zijn dan van elkaar gescheiden. In een gesloten vat (een systeem) evolueren deze moleculen in de richting van een uniform mengsel. De richting is de 'pijl van de tijd' die Prigogine in 'La nouvelle Alliance' een plaats gaf in de natuurwetenschappen.⁵⁴ De richting is irreversibel en die irreversibiliteit kan niet meer uitsluitend met een toename van wanorde, van chaos geassocieerd worden.⁵⁵ Neem hetzelfde vat waar een gedeelte opgewarmd en een gedeelte afgekoeld wordt. Het systeem evolueert dan naar een stationaire toestand waarin de concentratie van waterstof het hoogst is in het warme deel en de concentratie aan stikstof het hoogst is in het koude deel.⁵⁶

De warmtestroming -een irreversibel fenomeen- is een proces dat orde schept. Prigogine besluit dan ook dat irreversibiliteit tegelijk tot chaos en orde leidt. Meer bepaald ver van evenwicht ontstaan net door de irreversibiliteit nieuwe vormen van coherentie. Zoals Prigogine zegt:

*We kunnen stellen dat het dankzij de irreversibele processen is dat de natuur haar delicaatste en meest complexe structuren vormt. Het leven is slechtst mogelijk in een universum ver van evenwicht.*⁵⁷

Irreversibele processen zijn reëel en spelen een constructieve rol in de natuur. Ze zijn geassocieerd met de pijl van de tijd.

Als de pijl van de tijd dergelijke processen meebrengt, dan moet er iets zijn waarop de irreversibiliteit inwerkt. Dat zijn systemen en het zijn de instabiele systemen die het meest ontvankelijk zijn voor de constructiviteit van de irreversibiliteit.

⁵⁴ I., PRIGOGINE, Het einde van de zekerheden, Tielt: Lannoo, 1996, p.23

⁵⁵ I., PRIGOGINE, Op.cit., p.24

⁵⁶ I., PRIGOGINE, Op.cit., p.25

⁵⁷ I., PRIGOGINE, Ibid.

Een voorbeeld van een stabiel systeem is een slinger, waarbij een kleine verstoring gevolgd wordt door een terugkeer naar de evenwichtstoestand. Een potlood dat op z'n punt zou balanceren is een voorbeeld van een instabiel systeem of een instabiel evenwicht. Immers de kleinste verstoring laat het potlood een of andere kant vallen. Prigogine stelt dat voor de grote klasse van de instabiele systemen geldt dat een kleine wijziging van de beginvoorwaarden steeds grotere afwijkingen doet ontstaan in de loop van de tijd. Een chaotisch systeem is een extreem voorbeeld van een instabiel systeem, omdat de trajectoren die overeenkomen met verschillende beginvoorwaarden onvermijdelijk in de loop van de tijd op een exponentiële manier uit elkaar gaan lopen, hoe dicht ze oorspronkelijk ook bij elkaar lagen.⁵⁸ Ter herinnering: een eco-systeem is fundamenteel instabiel. Denken we maar aan de bekende beeldspraak van het 'vlindereffect' van Edward Lorenz: Als een vlinder in het Amazonewoud met zijn vleugels slaat, kan dat het weer boven de Verenigde Staten beïnvloeden.⁵⁹ Wetenschapsfilosofisch bekeken plaatst Prigogine zich in het cluster waar ondermeer Bergson (zie ook II., 3., 3.) en Whitehead te situeren zijn. Allen zien ze de tijd als bron van creativiteit, als voorwaarde voor complexiteit. Bergson heeft het over tijd als 'het effectief verschijnen van het niet te voorziene nieuwe'. En voor Whiteheads creativiteit een kosmologische categorie, het ultieme principe achter al het nieuwe.⁶⁰ Vanuit hetzelfde perspectief gezien kan Prigogine beschouwd worden als een verderdenken en tegelijkertijd reageren op Einsteins model van het universum en de betekenis van de tijd erin en zijn filosofische consequenties. Bij Einstein was de tijd 'een taaie illusie', voor Prigogine is zij absoluut en eeuwig. Hierbij reageert Prigogine tegen een oude zuil van de westerse wetenschappelijke traditie. Een traditie die, volgens de auteur, ontstaan is in (sommigen menen uit) wisselwerking met het christendom en die de stabiliteit en het determinisme van de natuurlijke processen vooropstelden. Begrippen als tijd en toeval of irreversibiliteit en stochastische processen worden pas recentelijk wetenschappelijk geoperationaliseerd. De natuurwetten moeten het hebben over mogelijkheden en niet meer over zekerheden.⁶¹ De vroegere analytische wetenschappen kwamen niet verder dan het kijken naar een deeltje en kregen geen inzicht in het totaalproces.

⁵⁸ I., PRIGOGINE, Op.cit., p.27

⁵⁹ J., GLEICK, Op.cit., p.18

⁶⁰ I., PRIGOGINE, Op.cit., p.52

⁶¹ I., PRIGOGINE, Op.cit., p.136

Prigogine wijst op de hiaten van de klassieke mechanica, wanneer deze geconfronteerd wordt met bestaande natuurlijke systemen, met intrinsiek instabiele dynamische systemen. Interessant is ook dat Prigogine zelf zijn bevindingen toepasbaar acht op door de mens gecreëerde systemen (belangrijk voor Le Roy). De stad kan bijvoorbeeld als een dynamisch systeem dat ver van evenwicht is, gezien worden. Haar structuur is het resultaat van een interactie met de omgeving en is bepaald door de verschillende functies die ze uitoefent (bijvoorbeeld is de stad een religieus en een economisch centrum). Eens geïsoleerd of functieloos sterft een stad uit. Wanneer we dit vergelijken met bijvoorbeeld een kristal als een stabiel systeem in evenwicht merken we op dat deze geïsoleerd en functieloos kan blijven bestaan.⁶² Onmiddellijk wordt duidelijk dat niet enkel de meeste, maar vooral de voor de mens relevante systemen dynamisch zijn. Terwijl de (klassieke) natuurwetten bij evenwicht of in de buurt van evenwicht 'universeel' zijn, worden ze ver van evenwicht specifiek. Ver van evenwicht krijgt de materie nieuwe eigenschappen, zoals de Belousov-Zhabotinski-reactie aantoont, waarbij de fluctuaties, de instabiliteiten een essentiële rol spelen.⁶³ De materie wordt 'actiever'.⁶⁴

Dit laatste vat ik als volgt op: net door de irreversibele tijd die inwerkt op chaotische, open systemen, evolueren deze naar een grotere complexiteit wat tegelijk meer specificiteit impliceert.

Voorbij elk bifurcatiepunt, elke vervorking, van een dergelijk systeem treedt immers een verzameling nieuwe fenomenen op. De groei van deze nieuwe vormen van organisatie in tijd en ruimte noemt Prigogine 'dissipatieve structuren'.⁶⁵ Ze worden gekenmerkt door 'zelforganisatie' en verhogen tevens de entropieproductie.⁶⁶ Hiermee zegt Prigogine dat, gegeven de irreversibele tijd, dissipatieve structuren de voorwaarden in zich hebben tot een verdere organisatie of specificatie.

De omzetting van de tijd-ruimte in materie is een irreversibel dissipatief proces, dat entropie produceert. Het omgekeerde proces, dat materie zou omzetten in tijdruimte, is dus uitgesloten. De geboorte van ons heelal uit zich in een explosie van entropie.⁶⁷

⁶² I., PRIGOGINE, Op.cit., p.55

⁶³ I., PRIGOGINE, Op.cit., p.60

⁶⁴ I., PRIGOGINE, Op.cit., p.58

⁶⁵ I., PRIGOGINE, Ibid.

⁶⁶ I., PRIGOGINE, Op.cit., p.62

⁶⁷ I., PRIGOGINE, Op.cit., p.162

II, 1.,2. Le Roys interpretatie

II, 1., 2., 1. Over complexiteit

Het is niet goed je aan de complexiteit te onttrekken volgens Le Roy, omdat je je daarmee buiten de evolutie stelt. De hoogste complexiteit is verbonden met de hoogste vrijheid. En Benoit Mandelbrot van IBM wijst erop dat eenvoudige vormen onmenselijk zijn en de chaos niet het einde, maar juist de grootste complexiteit die er is, en daarmee een manier om de natuur te begrijpen.⁶⁸

Le Roy is van mening dat natuur- en cultuurvormen ontstaan door het tijdloos verweven en combineren van min of meer uitgewerkte natuurlijke basiselementen. Wanneer in deze beide gevallen de formeringsprocessen ongestoord verlopen zal het eindprodukt hoogcomplex van aard zijn. Eenvoudige vormen moeten dus nooit als eindvormen worden begrepen, maar als basiselementen voor formeringsprocessen die tot hogere natuur en-cultuurniveaus zullen voeren. Alleen op het hoogste complexe niveau is die vorm van natuurlijke vrijheid te verkrijgen waarop organismen, en dus ook de mens, van nature recht hebben.⁶⁹

Het zijn alleen de adaptieve complexe systemen die, door onderliggende samenhangende niveaus, materiële zowel als geestelijke groei naar grotere of hogere maximale complexiteit mogelijk maken.

Volgens Le Roy zijn alle processen die in het universum en op aarde plaatsvinden transformerende processen. Zij maken het mogelijk dat complexiteiten, door reeksen van opeenvolgende transformaties, meer en meer uitgroeien tot entiteiten van hogere orde of gestaag tot eenheden van lagere orde worden teruggebracht. Een eeuwigdurende wisselwerking tussen opbouwende en afbrekende transformatieprocessen die door natuurlijke krachten wordt veroorzaakt.⁷⁰

Zo is hybridisering een natuurlijk transformerend proces dat diversifiëring tot gevolg heeft. Het groeiend aantal produkten dat daardoor ontstaat, levert hoe dan ook een positieve bijdrage aan de werkelijkheid omdat die zich zowel ordelijk als chaotisch manifesteert. Orde en chaos, beiden het produkt van transformerende processen,

⁶⁸ M., SCHMIDT, *De tijd buiten haakjes gezet*, in: *de Volkskrant*, 15/07/1989

⁶⁹ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.45

⁷⁰ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit.,p.67

vormen samen een onverbreekelijke dynamische twee-eenheid. Een eenheid waarbinnen orde en chaos continu uit elkaar ontstaan. Een proces van eeuwigdurende transformatie waarbij (complexe) orde langzaam overgaat in of plotseling tot chaos vervalt.

Omgekeerd een eeuwigdurend transformerend proces waardoor uit chaos maximale (complexe) orde kan ontstaan. In beide richtingen hybridiserende, katalyserende natuurlijke processen die nieuwe verschijningsvormen van orde en chaos mogelijk maken. Het bekende proces van opgaan, blinken en verzinken dat menselijke culturen doet verschijnen en verdwijnen.⁷¹

II, 1.,2., 2. Over Prigogine

Prigogine is zijn leven lang bezig met het zoeken naar het antwoord op de vraag waarom er orde en structuur in de wereld is en waar die beiden vandaan komen. In 1977 krijgt hij dan ook de Nobelprijs voor zijn studie over "Complexe groei in verband met de tijd". Eén van zijn boeken, "Dialogoog met de natuur", eindigt met de vragen: "Wat kan de Natuur?", "Wat kunnen de organismen?" en "Wat kan de mens?". Hij benadert de natuur dus blijkbaar vanuit een energetisch standpunt volgens Le Roy.⁷²

Le Roy vroeg zich dus af wat de mens kan als een vrij energetisch systeem, zijnde een krachtcentrale dus, als hij zijn volledige tijd ten dienste stelt van de complexe systemen.

Le Roy werkt tot aan zijn dood in Mildam aan de eokathedraal (zie III., 4) en dan wordt het doorgeschoven naar een volgende generatie, die werkt ook weer aan een systeem enz. Pas na tien generaties heb je een afstand afgelegd dat je uit die hoeveelheid inbreng van steeds één mens enkele conclusies zou kunnen trekken met het oog op de vraag van Prigogine nl. "Wat kan één mens?".⁷³

Anders gezegd: wat Le Roy concludeert in zijn leven over wat hij doet of kan, heeft ten opzichte van de natuur geen enkele waarde. Daarvoor leven we gewoon veel te kort. Le Roy draagt de tijd hoog in het vaandel.

Ook Prigogine heeft gezegd dat bij alle wetenschappelijke beslissingen de tijd buiten haakjes is gezet. Wetenschappers zetten de hoofdzaak buiten de deur omdat het anders

⁷¹ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.77

⁷² J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.51

⁷³ H., VAN WEERDENBURG, De natuur bouwt een kathedraal, s.l., s.n., 1990,p.6

te ingewikkeld voor ze wordt. Ook wij schakelen in onze maatschappij de tijd als principe uit en dan spreken we over ecologie, terwijl ecologie juist handelt over samenwerking tussen de drie verbonden exponenten ruimte, energie en tijd. Kortom: zonder tijd geen ecologie volgens Le Roy.⁷⁴

Prigogine stelt ook duidelijk dat we een veelheid van niveaus nodig hebben die allemaal onderling samenhangen en waarvan geen enkel aanspraak op een bijzondere status kan maken. Hij houdt zich intensief bezig met de chaos die volgens hem de onuitputtelijke bron is van waaruit eindeloos processen kunnen opgestart worden. Chaos gezien als eindpunt van en cultuur is tegelijkertijd het stimulerende creatieve beginpunt van een opeenvolgende cultuur. Hij laat ook weten dat groei en ontwikkeling in de richting van een grotere complexiteit alleen mogelijk is als verschillende ontwikkelingsniveaus zich met elkaar kunnen verweven.⁷⁵

II, 2. LE ROY ALS "ECOLOOG"

II, 2., 1. Uitgangspunten

Omdat hij aanvankelijk zelf nogal esthetisch was ingesteld, is hij nu heel dankbaar voor het verkregen inzicht. Hij werd zich steeds meer bewust dat mooi en lelijk elkaar noodzakelijkerwijze moeten afwisselen, wil het ecologisch proces aan de gang blijven. Immers, hoe mooi het er ook uitziet, hij biedt de gevormde structuren aan, aan de natuurlijke processen. In de wetenschap worden de natuurprocessen vernietigd door deze esthetica. Wie de functie van tuin- en landschapsarchitecten opvat als het afleveren van eenmalige eindproducten, blijft hangen in esthetische uitgangspunten. Zij veranderen hun esthetiek niet meer, zij hebben zogenaamd hun stijl gevonden. Terwijl Le Roy zijn esthetiek aanbiedt ter verandering. Er zijn mensen die dat betreuren. Trouwens, de schoonheid, maar ook de harmonie van de natuur is onze projectie van de natuur, onze eigen interpretatie. De natuur is wat dit betreft onzijdig.⁷⁶

⁷⁴ H., VAN WEERDENBURG, Art.cit.,p.5

⁷⁵ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.48

⁷⁶ B.J., VELD, Gesprekken met Louis Le Roy, Deel III, in: Oase, lente, 1997, p.8

In zijn boek "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen" beschrijft Le Roy een aantal principes die hij volgt als hij creatief bezig is in zijn omgeving. Belangrijk is dat hij ecologisch werkt, d.w.z. dat zijn arbeid gericht is op de totaliteit van de levensvormen. Ik heb geprobeerd zijn ecologische gedachtengang in een twaalfstal punten weer te geven. Deze uitgangspunten dienen in het achterhoofd te worden gehouden bij het lezen van hoofdstuk III. Daar zijn ze immers in praktijk uitgevoerd. Dat is ook de reden waarom ik mij in II,2.,2. beperk tot het essentiële.

De uitgangspunten ⁷⁷ zijn:

1. De mens is het produkt van cultuur en natuur.
2. Monocultuur in welke vorm dan ook, vormt een uitdaging aan de natuur en wordt als zodanig fel bestreden (ziektebeeld).
3. De historische ontwikkeling in natuur- en cultuurvormen dient als continuïteit te worden opgevat en het verbreken van deze samenhang in ruimte en tijd kan worden opgevat als camaliteit.
4. Arbeid met vegetatiemateriaal dient zodanig gericht te zijn dat het streven van de natuur wordt vervolgd en gestimuleerd (climaxvorming).
5. Overgangsvorm tussen stad en land kan worden gevormd door bossen (milieuverbetering).
6. De stad dient een oasefunctie te vervullen (contrast).
7. De ontwikkeling op gebied van recreatieterreinen is in die zin onjuist te noemen dat hier de mens zelf meer zal moeten worden ingeschakeld (homo ludens) en dat aanleg op basis van economie geheel achterwege dient te blijven (tot minimum beperken).
8. Milieuverontreiniging waar deze niet wordt veroorzaakt door industrie of landbouw, kan volledig worden tegengegaan.
9. Insekten dienen niet steeds als vijanden te worden beschouwd. Ruimere voorlichting gericht op begrip van totaliteit der levensvormen (ecologie) is zeer gewenst.
10. Insecticiden mag men enkel gebruiken wanneer dit volstrekt nodig is en beperkt worden tot een absoluut minimum. Gebruik moet verboden worden aan amateurs en worden beperkt tot de minst schadelijke soorten.
11. Zoet water dient zo lang mogelijk op het land worden gehouden.
12. Grondarbeid dient tot een minimum te worden beperkt.

⁷⁷ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, Op.cit., p.145-160

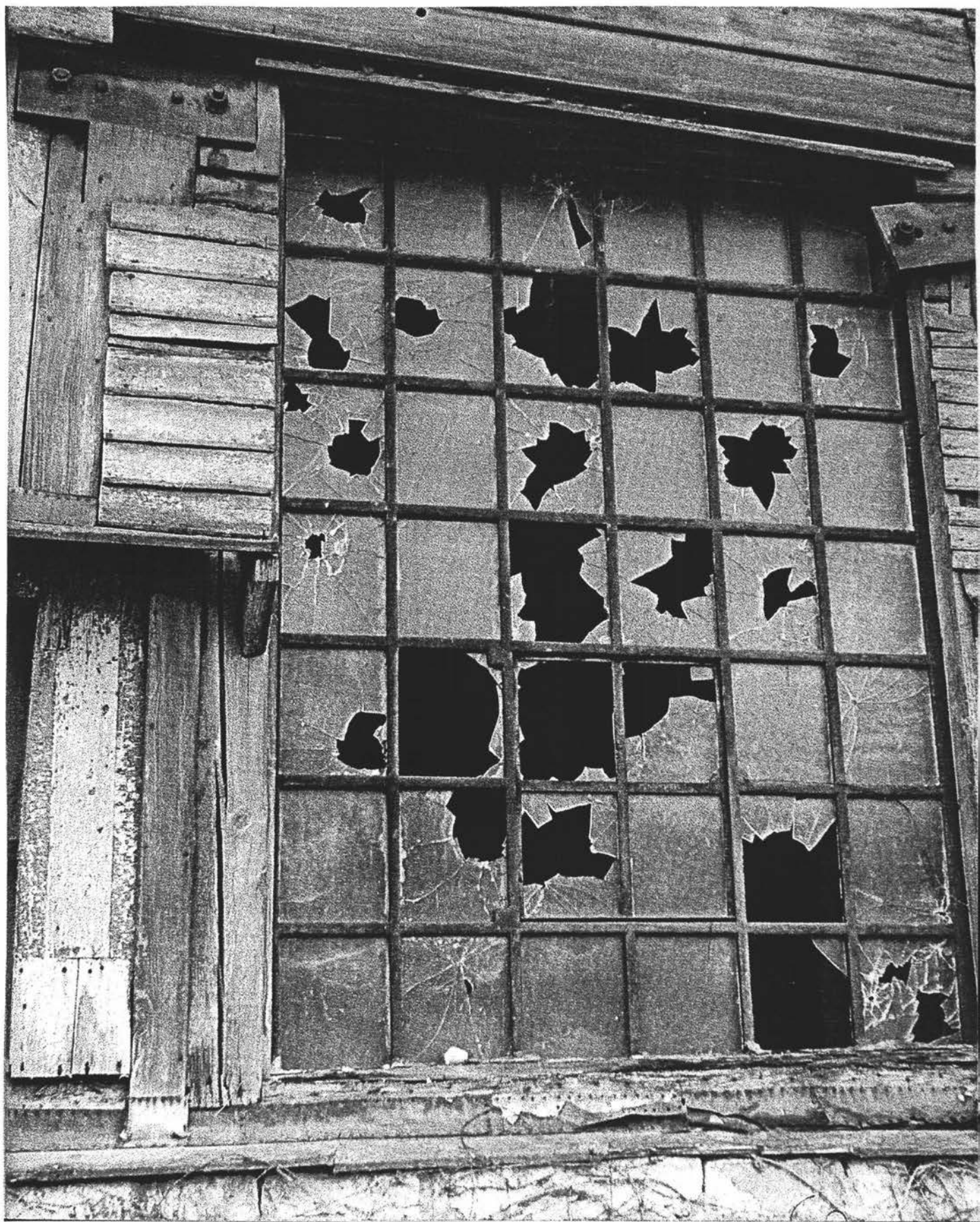

Fig.1: Al spelend hebben kinderen leren ervaren dat een systeem dat is opgebouwd uit kleine elementen moeilijk te vernietigen is

II, 2., 2. Praktijk

De doelstelling en het uitgangspunt van de maatschappij, waarvan de boer deel uitmaakt, zijn bepalend voor de wijze waarop hij zijn houding bepaalt en zijn arbeid verricht. Wanneer de maatschappij technocratisch georiënteerd is, stelt zij zich ten doel de consumptie te stimuleren en wil zij dit bereiken door het stichten van monoculturen, dan dient de boer meer te worden beschouwd als een industrieel die werkt in een fabriek zonder dak. Volgens ecologische principes kan zijn werkmethode dan niet als een voorbeeld worden gesteld voor de arbeid die we in de tuin moeten verrichten.⁷⁸ Le Roy illustreert zijn inzicht aan de hand van een voorbeeld.

Door **fig.1** zie je dat al spelend kinderen hebben leren ervaren dat een systeem, dat is opgebouwd uit kleine elementen, moeilijk te vernietigen is. Hoe kleiner de segmenten zijn en hoe gevarieerder het stalen systeem is dat deze segmenten omsluit, des te groter is de weerstand tegen vernielende krachten. Wordt dit kleinschalig systeem vervangen door een grootschalig (één ruit zonder trasering) dan is één steenworp door één kind voldoende om het gehele systeem te vernietigen. In de tuin gebeurt hetzelfde. Wanneer deze opgebouwd is op een povere structurele basis en heeft de tuin mede daardoor een weinig gevarieerde en gestructureerde opbouw, dan vormt het geheel een gemakkelijk doelwit voor vernietigende krachte.⁷⁹

We zouden onze omgeving meer ecologisch moeten benaderen, maar dan zal onze houding ten opzichte van het energieverbruik grondig moeten veranderen. Volgens Le Roy kan de huidige generatie over machines beschikken, die alle gemaakt worden om onze arbeid te verlichten. Wanneer we willen streven naar een minimale arbeidsinbreng zowel in de tuin als op het land, dan zullen we het terrein zoveel mogelijk moeten aanvaarden in de situatie waarin het zich op een bepaald moment bevindt. We zullen het gebruik van gereedschappen beperken tot spade, zaag en snoeischaar. Ook het verplaatsen van grond moet beperkt worden. Alleen als het terrein volkomen vlak is dan zal, door het uitgraven van grond of het opbrengen van ander materiaal, in deze onnatuurlijke situatie verandering moeten gebracht worden. De delen van het terrein waarop we moeten lopen of rijden, zullen redelijk vlak gemaakt moeten worden.

⁷⁸ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.79

⁷⁹ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.178

Fig.2.: Mensen op één rij, planten op één rij.

De natuur ordent op vele manieren, maar zet nooit iets op een rij

Wanneer er op het terrein al beplanting aanwezig is, dan kan deze dienen als uitgangspunt; dus geen zinloze grondarbeid in de vorm van scheuren, ploegen, spitten enz. We laten de aanwezige grasvegetatie gewoon doorgroeien. Het gevolg hiervan is dat de grond door een humusdek zal worden afgedekt. In het hele natuurlijke proces neemt de humusvorming een sleutelpositie in.⁸⁰

Wieden stoort eveneens de procesgang en is daardoor onnatuurlijk. Het is vanuit het plantensociologisch standpunt gezien een zeer onjuiste handeling, omdat je planten belemmert in wat ze willen nl. onderlinge vervlechting. Planten zoeken hun weg binnen de structuren. Die planten komen aangewaaid, of met de vogels of men kan ze introduceren. De plant kan zich verplaatsen naar waar hij wil en niet naar waar men wilt.

We zouden tevens een voorbeeld moeten nemen aan de koeien, die eten niet alleen planten die in de weide groeien: ongewenste soorten blijven staan. Tenslotte kunnen juist deze planten de overhand krijgen (paardebloem en distels). Ten gevolge van de selecterende arbeid van de koe ontstaat een karakteristiek vegetatiekleed. In de tuin is de menselijke arbeid verantwoordelijk voor het ontstaan van een culturele plantengemeenschap: de mens verwijdt de ongewenste planten.⁸¹

Ook ommuringen kunnen op een ecologisch verantwoorde wijze gebeuren. Volgens Le Roy kan een tuin beter door een muur omsloten worden. Hagen zijn altijd onjuist, als men vanuit de plant redeneert, omdat zij alleen maar gerealiseerd kunnen worden door alle planten op één rij te plaatsen. Bovendien is het microklimaat dat door een dichte muur ontstaat gunstiger dan dat van een haag. Een muur leent zich bovendien uitstekend voor begroeiing vb. *Hedera helix* (klimop). Muren zijn minder arbeidsintensief; onderhoudswerkzaamheden vormen een te verwaarlozen factor. Het knippen van hagen veroorzaakt veel arbeid die in wezen nutteloos is. Daardoor wordt het energieverlies uit het ecosysteem nodeloos vergroot.⁸²

Soms moeten terreinen beschermd worden tegen nadelige invloeden van buiten af. Dat gebeurt meestal met technische middelen vb. prikkeldraad. Toch zijn planten voor dit doel vaak beter te gebruiken door hun doornen en stekels, omdat zij naast hun

⁸⁰ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.3

⁸¹ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.4

⁸² L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.182

II, 3. LE ROY ALS "STEDENBOUWKUNDIGE"

II, 3., 1. Kritiek op het huidige systeem

In II., 1 en II., 2 heeft men kunnen lezen hoe Le Roy over complexiteit denkt. Hij ziet complexiteit als de verwevenheid en hechtheid tussen de structuren. De mensen zelf laten bouwen op elke open ruimte in de stad, en die met elkaar verbinden, behoort volgens Le Roy tot de mogelijkheden. Volgens hem zijn de meeste mensen vergeten dat wij niet verder gekomen zijn dan een gediversifieerde samenleving, omdat we bang zijn voor de chaos. Maar die ontstaat juist in een geatomiseerde samenleving, niet in een complexe, want daarin is verwevenheid.⁸⁴

Tevens kunnen we uit het voorgaande opmaken dat we met drie grondvoorwaarden te maken hebben: ruimte, tijd en energie. Als mensen beweren dat ze terug moeten, gelet op de overbevolking, dan is dat "onzin" want de natuur kent geen terug volgens Le Roy. Dat is typisch een gedachte die hoort bij de verdedigers van sterk vereenvoudigde systemen. Zoals het economisch systeem dat wij kennen er één is. Het vloeit voort uit de menselijke geest en is dus een systeem met een beperkte doelgerichtheid en komt dus automatisch in botsing met de natuur. Maar elk systeem dat dingen uitsluit en zich op zo'n beperkte basis manifesteert, zal vanwege die confrontatie met het natuurlijk milieu waarbinnen het functioneert, uitlopen op een explosie. Binnen de drie basisvoorwaarden ruimte, tijd en energie, waarbij hijzelf zijn eigen vrije energie ofwel zijn creativiteit beschikbaar stelt (zie III., 4.), spelen de natuurlijke processen zich af en blijkt deze naar een steeds hoger niveau te werken. Het is een groeiproces waarin alle delen in samenhang met elkaar, mits zij de tijd krijgen, in een beperkte ruimte tot de hoogste complexiteit opklimmen en zo een ijzersterk systeem vormen. In de samenleving zie je precies het omgekeerde volgens hem. Daar wemelt het van de systemen die juist berusten op diversiteit, het tegenovergestelde van complexiteit. Met alle gevolgen van dien zoals ruimtenood.⁸⁵

Europa telt tweehonderd miljoen werklozen die op hun stoel moeten blijven zitten. Le Roy toont aan dat je als één man vier hectare weiland kunt regenereren tot een ecokathedraal (zie III., 4.), dan kun je volgens hem achthonderd miljoen hectare in

⁸⁴ M., SCHMIDT, Art.cit.

⁸⁵ H., VAN WEERDENBURG, Art.cit., p.5

Europa regenereren. Met de verdubbeling van de wereldbevolking binnenkort zal ook de vrije energie verdubbelen, de energie die direct in arbeid kan worden omgezet. Het paradoxale is dat mensen die energie steeds minder mogen gebruiken. Zijn filosofie is om eerst vrije energie te gebruiken, dat kost niets, en dan pas hulpbronnen.⁸⁶

De werkende mensen zullen in de toekomst steeds meer vrije tijd krijgen. Daarvoor zul je een cultuur moeten hebben volgens Le Roy. De "tegencultuur", hoewel hij niet graag deze term hoort, moet worden opgebouwd via de vrijgebieden. Daar zouden de mensen zich kunnen ontplooiën. De monocultuur om ons heen boort maar een klein deel van de creatieve potentie van de mensen aan. Alleen die elementen die economisch van belang zijn, worden opgezogen. De grote onderstroom gaat ongebruikt door. Maar een vrijgebied op zich is nog geen cultuur. Pas als er overal in de steden vrijgebieden zouden ontstaan, wordt de kiem gelegd voor het ontstaan van een nieuwe cultuur. Pas dan zou er sprake zijn van een cultuurperspectief zoals Le Roy bedoelt. Een cultuur moet zich kunnen ontwikkelen in tijd en ruimte, anders is er geen sprake van cultuur. "Dan heb je een eiland, een reservaat voor idioten", volgens Le Roy. De politiek houdt dit proces tegen. Men wil altijd binnen de vier jaar oplossingen. De politiek baseert zijn macht op het buiten de deur zetten van de tijd.⁸⁷

Het politieke systeem zegt neen tegen het regenereren van de natuur omdat het een aanval is op zijn economische systeem van monoculturen. De natuur zelf is het meest volmaakte gesloten economische systeem dat Le Roy kent. Omdat het dynamisch is en de mens erin kan meedoen. De politiek zal dit nooit stimuleren. Daarom is hij ook tegen Groen Links omdat hij daar gedwongen wordt tegen technologische ontwikkelingen te zijn. Hij heeft dan maar geroepen dat hij Rood Rechts is omdat hij iedere politiek ontzegt de natuur in hun links-rechts spelletje te betrekken. De natuur staat boven de politieke systemen.⁸⁸

Economische systemen zullen altijd in tegenspraak met de natuur zijn. De mens wordt betaald op zijn produktievermogen. Le Roy meent dat we er verstandig zouden aan doen meer gebruik te gaan maken van de inbreng van kunstenaars en architecten als stimulators.⁸⁹

⁸⁶ M., SCHMIDT, De tijd buiten haakjes gezet, in: de Volkskrant, 15/07/1989

⁸⁷ J., WITTEVEEN, Ik laat me door geen technocraat verwijzen naar een natuurgebied, in: de Volkskrant, s.d.

⁸⁸ M., SCHMIDT, Art.cit.

⁸⁹ F., LAMMERS, Een schilderij van honderd meter, in: Trouw, 28/08/1989

Wanneer wij ons beleid op één politiek systeem blijven baseren, dan vragen wij om het ontstaan van chaos omdat een tweede (of meerdere systemen) zich niet gelijktijdig als begeleidend systemen hebben kunnen ontwikkelen. Binnen eenzijdig ontwikkelde politieke systemen voelt de mens zich, ontkoppeld van ruimte en tijd, als een “geketende” binnen een maatschappelijke orde. Hoewel de meeste mensen beseffen dat zij bij evolutionaire processen betrokken zijn, kunnen zij daaraan niet deelnemen omdat zij vastgenageld zitten binnen de grenzen van de door henzelf geschapen politieke werkelijkheid. Om dit kracht bij te zetten haalt Le Roy Jeremy Rifkin, auteur van “Uhrwerk Universum” aan: “Politische Tyrannei in jeder Kultur beginnt mit der Entwertung der Zeit der Anderen.”⁹⁰

Zo is de grote gevarieerdheid, die het kenmerk is van alle landschappen die langzaam in de tijd zijn ontstaan, was juist het gevolg van het feit dat verscheidene mensen met hun eigen opvatting over orde en chaos hebben meegewerkt aan de vorming van het landschap. De cultuursteppe zal het eindresultaat zijn van een werkwijze die wordt bepaald door een economische gedachtengang, die de natuurlijke orde als chaos beleeft.⁹¹

In onze samenleving doet niemand wat met zijn eigen afval. Alles wordt opgehaald door de vuilnismannen. Mensen realiseren zich vaak niet hoeveel afval ze maken in een jaar. Ze zijn daarvoor niet genoeg bezig met het milieu. Dat levert gigantische problemen op bij de vuilverwerking. Problemen die al bij de basis kunnen worden opgelost volgens Le Roy als we iedereen bij zijn eigen omgeving kunnen betrekken.

Miljoenen mensen leven als “couveusekinderen” in flats, ze worden betutteld en behandeld als een soort “imbecielen” die over hun eigen omgeving niets te vertellen hebben. Als er een beetje natuur in een nieuwbouwwijk moet komen, zet de plantsoendienst wel een paar struiken in de grond.⁹²

Le Roy heeft daar zo zijn mening over:

Voor zulke mensen zullen de antropotheken, oftewel de flats, nog altijd in serie gebouwd worden; ook al is men nu bereid de sociale woningbouw een wat vriendelijker gezicht te geven! Uilenspiegel haat deze antropotheken niet, maar dat komt omdat hij geduld heeft om te wachten tot op het moment dat zij eens zullen worden gesloopt. Al het materiaal dat dan vrij

⁹⁰ L.G., LE ROY, De ecokathedraal: toekomstige kern van onze stedelijke samenleving?, voordracht op symposium “Groenstructuur of stadsnatuur?” in Nijmegen, 05/10/1990, p.18

⁹¹ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.131

⁹² J., VAN KOOTEN, Mensen zijn geen couveusekinderen, in: Winsduser Courant, 20/10/1987

*zal komen, zal hij weer prima kunnengebruiken om-als wilde tuinman- kleinschalige systemen opnieuw te kunnen opbouwen. Zo'n antropoteek moet men leren begrijpen als een soort van creatieve atoombom: binnen een enorme massa met creatieve potentie, buiten een onwezenlijke stilte die een explosie vooraf gaat.*⁹³

Zo gaat ook de neiging steeds verder om de voorkeur te geven aan de computer boven de mens. We menen dat een computer de fouten die een menselijk organisme maakt, kan uitschakelen, terwijl de natuur met haar complexiteit die fout juist meecalculleert. Als men tegenover de natuur een systeem gaat stellen dat foutloos loopt, dan loopt men in de fout. Men schakelt dan terugkoppelingssystemen van de natuur uit en dat is de grootste fout die je kan maken. De menselijke vermogens zijn superieur aan die van de computer. Le Roy is gesterkt in zijn overtuiging door de uitspraak van Professor Tipler die mathematische natuurkunde doceert :

*Op een bespottelijk laag niveau worden simulaties op de computer uitgevoerd. Maar in principe kunnen wij ons simulaties voorstellen die zo goed zijn dat zij, tot op het atoom nauwkeurig, mensen en voorwerpen van een stad kunnen dupliceren. Als wij ons een absolute simulatie van een stad willen voorstellen, dan zal die ook van iedere eigenschap van zowel van de bewoners als van de stad een exacte weergave moeten geven. Zo'n exacte simulatie noemen wij een emulatie. De reden waar om we dit nog niet kunnen realiseren is dat de daarvoor benodigde computercapaciteit groter is dan de totale capaciteit van alle computers ter wereld bij elkaar.*⁹⁴

II, 3., 2. Le Roys ideale stad

Volgens Le Roy moeten we de woonomgeving zien als een kathedraal (III., 4) zoals die in de Middeleeuwen werd gebouwd door duizenden mensen, allemaal anoniem. Daar gingen verschillende generaties overheen. De natuur, ook de natuur in een stad, heeft eenzelfde aanpak nodig. Niet gehinderd door een planning op de vierkante meter of in de tijd.

Mensen op één rij; planten op één rij (fig.2.). De natuur ordent op vele manieren, maar nooit op de manier waarop de mens dat, meestal om economische redenen, doet. De natuur zet nooit iets op een rij. Dat de mens kiest voor deze manier van ordenen, voor zover dat levenloos materiaal betreft, is verklaarbaar, als we bedenken dat deze manier

⁹³ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.35

⁹⁴ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

als eenvoudigste vorm van organiseren kan worden beschouwd. Maar moet dit systeem nu ook worden toegepast als het gaat om de ordening van mens, plant of dier?⁹⁵

Als de mens moet accepteren dat zijn habitat op zodanige wijze wordt geordend dat het principe van natuurlijke ordening wordt ontkend dan zullen we de rest van het leefmilieu juist zoveel mogelijk op natuurlijke wijze tot stand moeten laten komen. Het is juister uit te gaan van de vegetatie, die tijdens de bouwwerkzaamheden spontaan ontstaat dan dat we deze vegetatie vernietigen en vervangen door de groenstrook. Natuurlijke vegetaties kunnen een goede contrastwerking geven tegenover het cultuurprodukt van de menselijke geest.⁹⁶

Dus de enige mogelijkheid om het groen binnen de stad vollediger te laten functioneren is dat de groenvoorziening niet tot stand komt nadat de stedenbouw is voltooid. Beter is het wanneer beplanting aan de bouw van steden voorafgaat.⁹⁷

Laten groeien en bloeien, de natuur wordt vanzelf een tegencultuur van betongeweld. Vijftien procent moet buiten het regelsysteem van de planologen vallen.⁹⁸

Steden worden door Le Roy begrepen als kunstmatige ecosystemen en als zodanig hebben zij niets met natuurlijke ecosystemen van doen. Ook niet wanneer veel groen is aangeplant. Natuurlijke ecosystemen worden niet op de grond van hun organische samenstelling, maar op grond van hun energiehuishouding gedefinieerd. Daarom stelt hij zich de volgende vraag: "Kunnen wij binnen stedelijke kunstmatige ecosystemen natuurlijke dito systemen ontwikkelen en hebben wij ruimtelijk gezien, daar ook de gelegenheid voor?" Die natuurlijke systemen zouden zich in de vorm van ruimtelijke structuren moeten kunnen manifesteren die met behulp van vrije energie gerealiseerd zullen moeten worden, omdat alle natuurlijke systemen op basis van onderlinge samenwerking tussen mens, plant en dier met behulp van vrije energie ontstaan. Zulke nieuw te bouwen structuren, die zich in de ruimte en tijd zouden kunnen moeten ontwikkelen, zouden we ecokathedralen (III., 4) kunnen noemen. Maar de huidige steden echter moeten beschouwd worden als een produkt van samenlevingsvormen en politieke systemen die als zodanig geen ruimte en tijd kunnen bieden. Steden, opgevat als kunstmatige ecosystemen, zullen zich binnen een politiek

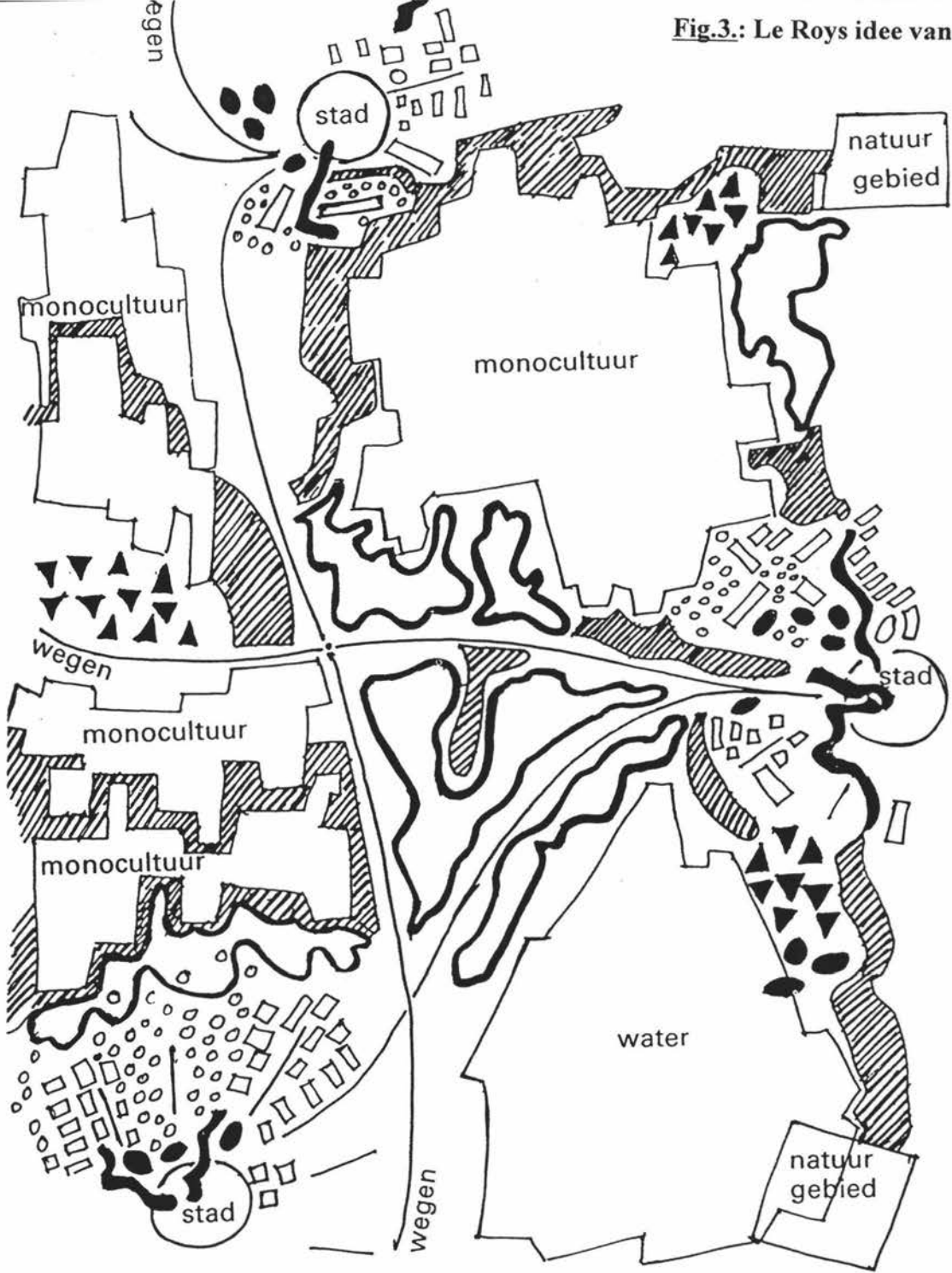
⁹⁵ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.83

⁹⁶ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.86

⁹⁷ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.99

⁹⁸ M., SCHMIDT, Art.cit.

Fig.3.: Le Roys idee van een stad

en

oculturen:
ktiebos
elt
ouw
ouw

ichalige culturen:
gisch-dynamische
biotisch
ai
baga

'Wallen' cultuur:
dichte schermvegetaties
(wandelpaden)

volkstuinten:
'Schrebergärten'

Sterk gevarieerde culturen
die zo ver mogelijk penetreren in de stad:
kunstmatige ecosystemen

Sportterreinen

Recreatiegebieden:
passieve recreatie

actieve recreatie

tijdsbestek nooit tot een hoogwaardige complexe structuur kunnen ontwikkelen, maar altijd op een bepaald diversiteitsniveau blijven steken.⁹⁹

De stad, als totaliteit gezien, is en blijft een optelsom van ruimtelijke diversiteiten volgens Le Roy. Als de ene politieke partij is toegedaan dat wij al over voldoende diversiteit kunnen beschikken dan meent de tegenpartij te kunnen stellen dat de maat nog lang niet vol is en dat wij juist zo'n dringende behoefte hebben aan een heemtuin en wordt, als deze partij haar zin krijgt, de diversiteit opnieuw vergroot. Zouden wij de huidige stedelijke monocultuur, met behulp van alle gegevens die voorhanden zijn, niet kunnen uitbouwen tot een meerwaardige cultuur door de openbare ruimte in zijn geheel, in samenwerking met geïnteresseerde burgers, tot een meer natuurlijke complexe structuur om bouwen?¹⁰⁰

In "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen" expliceert hij zijn visie over de stad nader. In principe zou de bufferzone, gebied tussen monocultuur en stad moeten worden opgebouwd uit vier elementen:¹⁰¹ (**fig.3**)

1. Zeer gevarieerde wallen, gevormd door een zeer geschakeerde botanische samenstelling, die de gebieden, waar de monocultuur wordt bedreven, volledig omsluiten (verbindingswegen met grote verkeersaders).

2. Kleinschalige landbouwcultures. Deze moeten groter zijn dan de Schrebergärten. Kleine eenheden, die tenslotte tot een volledige produktie kunnen komen. De produkten, die op deze bedrijfjes, kleiner dan het eenmansbedrijf van weleer, zullen worden gekweekt, kunnen verkocht worden aan de vele mensen, die in de bufferzone woonachtig zijn (minder verlies door transport, producent en consument weer dichterbij elkaar).

Verkeer tussen deze kleine gebieden door kleinere wegen (menselijke schaal), die alle tenslotte uitkomen op de grote verkeersaders. In het kader van het beleid marginale landbouwgronden zouden voor dit doel gronden vrijgemaakt kunnen worden. Dit soort onrendabele gronden is hiervoor bij uitstek geschikt. Zij zullen namelijk door andere

⁹⁹ L.G., LE ROY, De ekokathedraal: de toekomstige kern van onze samenleving?, p.10

¹⁰⁰ L.G., LE ROY, De ekokathedraal: toekomstige kern van onze stedelijke samenleving?, p.20

¹⁰¹ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.133-134

cultuurmethoden geregenereerd kunnen worden (biologisch-dynamisch, macrobiotisch). Hierdoor is het zelfs mogelijk, dat een rouleerstelsel kan ontstaan. Geregenereerde gronden zouden eventueel periodiek voor monocultuur kunnen worden vrijgegeven. De grens tussen grootschalige gebieden en kleinschalige moet dus niet als permanent worden gezien. In groter verband zou dezelfde methode van wisselbouw kunnen worden ontwikkeld, die vroeger bij twee- en drieslagstelsels werd toegepast. Als grondleggers voor deze bedrijfjes moeten worden gezien: zij die in de monoculturen overbodig geworden zijn, zij die gesteld zijn op een leven op het land en zij die in de stad geen passende of volledige werkkring kunnen vinden(aanvullende werkgelegenheid in de bufferzone). Deze bedrijfjes en de zich daartussen bevindende walcomplexen leveren een ideaal overgangsgebied op tussen, aan de ene kant de monocultuur en aan de andere kant de volkstuincomplexen.

3. De te vormen **volkstuincomplexen** vormen weer een goede overgang tussen de kleine bedrijfjes en de tuincultuur van de stedeling. De doelstelling van vele volkstuinders ligt nl. dicht bij die van de te stichten kleinschalige landbouwculturen. Daardoor kan het zinvol lijken, ook de toegemeten oppervlakte van de volkstuincomplexen, indien gewenst, te vergroten.

4. De **woningen**, die op de terreinen zullen ontstaan, kunnen groter worden dan de bekende tuinhuisjes in de volkstuinen. Een kleinschalige architectuur kan hier opnieuw ontstaan. Daarbij dient te worden uitgegaan van het denkbeeld dat de mens weer opnieuw, zoals in alle culturen die aan onze technocratische maatschappijvorm vooraf zijn gegaan, zelf metterdaad bij deze vormgeving wordt betrokken.

De aanwezigheid van een dergelijke vorm van architectuur, die belangrijker moet worden dan de vormgeving van het tuinhuisje van vroeger tijden, kan verlichting brengen in de heersende woningnood. Door deze ontwikkeling zal ook de behoefte verminderen aan een tweede huis (afname verkeersintensiteit). De afmetingen van de elementen binnen deze wooncultuur zijn zodanig dat een goede overgang mogelijk gemaakt kan worden tussen de schaalvergroting in de stad en op het land. Deze schaalvergroting is een kenmerk van de huidige ontwikkeling in onze technocratische cultuur.

II, 3., 3. De mens als creatieve potentie inschakelen

Bij de overgrote meerderheid van de mensen bestaat angst voor onoverzichtelijkheid waardoor ze te maken zouden krijgen met ervaringen die ze niet aankunnen. Misschien is het juist dat voor dat gedeelte van de mensheid, dat behoefte heeft aan overzichtelijkheid, de woningen worden geordend op een rechtlijnige wijze. Het deel van de mensen dat geen enkele behoefte heeft aan die ordening en bovendien geen angst heeft om met onoverzichtelijkheid geconfronteerd te worden, zou de gelegenheid geboden moeten worden om zelf daadwerkelijk hun leefmilieu te kunnen vormen. De woonomgeving zou op deze wijze op basis van groeiprocessen kunnen ontstaan.¹⁰²

Je zou flatbewoners met kinderen de kans moeten geven hun eigen huis te bouwen. Er zou van alles ontstaan, alleen geen flat. Een goed ecosysteem in een stad kan alleen tot stand komen door de samenleving in zo'n stad te veranderen en de stadsbewoners op alle mogelijke manieren bij die verandering te betrekken.¹⁰³

Maar de stad heeft de mensen van zich vervreemd. Er dreigt een panisch milieu te ontstaan. De mensen kunnen in de stad hun creatieve potentie niet ten volle benutten, dat maakt hen gespannen, angstig of agressief omdat de burger geen contact meer heeft met zijn natuurlijke omgeving.¹⁰⁴

Tegelijkertijd maakt de stad, als reactie op de grootschalige uitbreidingen in het verleden, een proces van verdichting door. Open ruimtes worden opgevuld, de mensen komen dichter op elkaar te wonen. Daardoor zal de geladenheid van de stad verder toenemen. Weliswaar biedt de verdichting van de stad in principe alle kansen om tot een menselijker samenleving te komen, maar zolang de burgers niet in staat worden gesteld zich creatief te ontplooien zullen die kansen niet worden benut. Integendeel, de spanningen zullen alleen maar groter worden. Men zou moeten proberen die spanningen te verminderen. Daarvoor is het nodig dat er een essentieel andere benadering komt van het benutten van de openbare ruimte. Le Roy vindt dat een stad zich op grond van ecologische gegevens zou moeten laten besturen. Men zou alle creatieve potenties moeten mobiliseren en daarmee aan de gang gaan. Als bijvoorbeeld

¹⁰² L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.103

¹⁰³ J., VAN KOOTEN, Art.cit.

¹⁰⁴ J., WITTEVEEN, Ik laat me door geen technocraat verwijzen naar een natuurgebied, in: de Volkskrant, s.d.

vijfhonderd mensen in staat zijn om een huis te bouwen, dan zou men die mensen moeten laten bouwen.¹⁰⁵

Le Roy ziet de mensheid als één wereldomvattende energiecentrale en hij zou haar door de ecokathedralen (zie III., 4) optimaal laten functioneren. De mensheid is de enige unieke centrale die zich, zonder belastende effecten voor het milieu, rustig kan verdubbelen op voorwaarde dat hij ook mondiaal als eerste zal moeten worden ingeschakeld op al die plaatsen waar arbeid zal moeten verricht worden.¹⁰⁶

Wanneer men alle natuurlijke krachten binnen ecologische systemen zou bundelen tot megakrachten en de mensheid opnieuw als één megamachine zou beschouwen, zouden wij in staat zijn om de cultuur in de toekomst op polariteitsbasis beter te laten functioneren.¹⁰⁷

Iedere mens heeft een potentie en elke potentie is voor ontwikkeling vatbaar. Als mensen het willen, moeten ze onder het net van planologische procedures uit kunnen komen. Nu mag de burger alleen inspreken: hij mag zijn wensen kenbaar maken en misschien zullen enkele wensen gehonoreerd worden. Maar inspraak is eigenlijk al weer "passé" omdat het te weinig uithaalt volgens Le Roy. De burger wordt niet beschouwd als een gelijkwaardige partner met een creatieve potentie die hij levenslang kan inzetten om zijn eigen leefbare wereld vorm te geven en in samenwerking met de stedelijke gemeenschap verder te ontwikkelen.¹⁰⁸

Le Roy zegt dat de levensduur van de mens, die functioneert binnen politieke netwerken, te vergelijken is met die van ééndagsvliegen die hun leven binnen één etmaal moeten beëindigen. De weinige jaren dat de mens te leven heeft, kan hij slechts gebruiken voor het vergaren van enige informatie en het verwerven van partiële kennis van de natuur omdat de natuurlijke organisatie in haar geheel het begrip van ieder individu verre te boven gaat. Dat neemt niet weg dat op grond van de weinige kennis die "hoogbegaafde" mensen kunnen vergaren beslissingen worden genomen die kortdurende processen op gang brengen. Elk van die processen heeft de produktie van een dood, uitgekristalliseerd eindprodukt tot gevolg. De som, van al deze gemaakte eindprodukten, levert weliswaar een zeer divers, maar tegelijkertijd ook een volkomen statisch leefmilieu op waarbinnen natuurlijke processen uitgesloten zijn. Daardoor is

¹⁰⁵ J., WITTEVEEN, Art.cit.

¹⁰⁶ L.G., LE ROY, De ecokathedraal: kern van onze toekomstige samenleving?, p.34

¹⁰⁷ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.97

¹⁰⁸ B.J., VELD, Gesprekken met Louis Le Roy, Deel III, p.9

het voor de mens onmogelijk geworden om aan natuurlijke processen, in welke vorm dan ook, deel te nemen.¹⁰⁹

Men schakelt de tijd uit en zo kan men in samenwerking met de natuur nooit bij een complexiteit komen. Ook niet als je de mens uitschakelt. De mens kan in een natuurlijk systeem alleen goed functioneren als hij energie, ruimte en tijd ter beschikking heeft. Voor vrije energie zorgt de mens zelf, voor tijd en ruimte dient de overheid te zorgen. Als een deel van de stadsbevolking in Le Roys gedachtengang zou meegaan, dan zou er een successie van ontwikkelingen kunnen plaatsvinden. Dan zou de burger de vrijheid krijgen om aan te tonen dat vele benaderingen mogelijk zijn.¹¹⁰

Op een symposium meende een Duitse professor dat Le Roy een veel te hoge pet ophad van de creatieve vermogens van de medemens en dat creatieve begaafdheden het privilege waren voor selecte groepen. Le Roy benaderde de zaken wat nuchterder en stelde dat in één stad van één miljoen inwoners slechts 1% creatief begaafd zou zijn. Dan zou men in dat geval er dus van kunnen uitgaan dat die stad kan beschikken over 10 000 "begaafde" mensen die in staat geacht kunnen worden om binnen de grenzen van het stedelijk milieu hoogcomplexecokathedrale systemen (zie III., 4.) te laten ontstaan. Vervolgens stelde hij dat het uitzonderlijke geval zich zou voordoen dat die 10 000 mensen zouden besluiten om naar voorbeeld van de Mildamse ecokathedraal (zie III., 4.) een soortgelijke ecologische structuur in hun stad te gaan realiseren. Het resultaat zou in dat geval zijn dat een milieu ter grootte van 40 000 hectare tot een ecosysteem zou zijn omgebouwd. Zelfs al beschikken die mensen maar over één hectare grond, dan zou er een opbouw van een natuurlijk ecosysteem ter grootte van 5 000 hectare zijn. Natuurlijk zou dit nooit gebeuren omdat nu eenmaal nooit 10 000 mensen ertoe te bewegen zijn om met zijn allen aan één project te werken. Hij vervolgde zijn realistisch verhaal en ging er van uit dat de waarschijnlijk maar 1% van de "begaafden" dit goede voorbeeld zouden willen volgen en dat zij zelfs daartoe bereid zouden zijn als zij maar een halve hectare ter beschikking krijgen, dan zou toch nog altijd ons stedelijke kunstmatige ecosysteem kunnen worden verrijkt met een natuurlijk dito systeem ter grootte van 50 hectare.¹¹¹

¹⁰⁹ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.32

¹¹⁰ B.J., VELD, *Gesprekken met Louis Le Roy, Deel II*, in: *Oase*, herfst, 1996, p.8

¹¹¹ L.G., LE ROY, *De ecokathedraal: kern van onze toekomstige samenleving?*, p.30

Om zijn mening over de potentie van de creatieve mens kracht bij te zetten, haalt Le Roy Manfred Eigen, een Nobelprijswinnaar, Auguste Herbin, een bioloog en Henri Bergson, een filosoof aan.

Manfred Eigen, een Duitse biochemicus, zegt in zijn boek "das Spiel" dat uit alles blijkt dat de mens, als natuurlijk organisme, zich niet alléén als toeschouwer van het natuurlijke gebeuren kan gedragen. De passieve mens, omsloten door een fraaie monocultuur, wordt buiten het natuurlijke systeem geplaatst. Geïsoleerd binnen een dergelijke steriele groenstructuur kan hij zijn creatieve potenties niet waar maken.¹¹²

Auguste Herbin heeft de situatie van de mens tegenover de natuur getypeerd door te stellen dat de mens een geïntegreerd natuurlijk organisme is en als zodanig dus nooit buiten de natuur geplaatst mag worden. Dat laatste gebeurt juist nadrukkelijk als mensen de toestemming krijgen om in een natuurreservaat eens een kijkje te nemen. In dat geval komen mensen dan in een soortgelijke positie als landschapsschilders te verkeren. Die kijken immers vanuit een onveranderlijke positie, ook geboeid tegen de buitenkant van een landschappelijk gegeven aan. In beide gevallen is de mens, als natuurlijk geïntegreerd organisme, niet in staat om aan natuurlijke processen deel te kunnen nemen.

Ten slotte heeft Henri Bergson laten weten dat het erfgoed van onze voorvaders voor ons, als erfgenamen, algemeen bezit is geworden dat door iedereen door middel van een originele bijdrage verder ontwikkeld kan worden. Bergson heeft de evolutie kennelijk als een eindeloos, creatief proces beleefd. Alles wat mensen binnen creatieve processen maken, wordt aan volgende generaties doorgegeven. Bergson was van mening dat een volgende generatie het culturele erfgoed niet, vanwege haar bijzondere status, onaangeroerd moet behouden. Als zij dat wel doet, kan er geen verweving en dus ook geen evolutie tussen opeenvolgende culturen plaatsvinden en gaat de noodzakelijke samenhang tussen opvolgende cultuurniveaus verloren.¹¹³

¹¹² L.G., LE ROY, De ecokathedraal: toekomstige kern van onze stedelijke samenleving?, p.11

¹¹³ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, *Op.cit.*, p.48

II., 3., 4. Functie van de architect

Le Roy is niet mild voor de architect als hij zegt:

Lichtekooien voelen zich niet gebonden aan geldende zedelijke normen. Architecten, die uit de band willen springen, kunnen lichtzinnige gebouwen laten ontstaan. Maar als de eersten zich mogen bloot geven binnen getolereerde tippelzones, dan moeten de laatsten protserige architectonische hoogstandjes kunnen showen binnen daarvoor bestemde stedelijke gebieden. In beide gevallen zal het gretig toestromende publiek toe aan een verzetje- zich naar hartelust aan lucratieve hoerige cultuurvormen kunnen vergapen.¹¹⁴

Hij heeft persoonlijk niets tegen architecten, maar hij is wel van mening dat ze de gelegenheid zouden moeten hebben om niet alleen producent, maar ook als een creatief begaafde katalysator binnen de huidige maatschappij moeten functioneren. Planologen plannen steden zonder enige kennis van de creatieve potenties van de stedelijke bevolking. Die blijft buiten beschouwing volgens Le Roy. Het stedelijk planologisch systeem is puur abstract en economisch gebonden. Als een ontwerper op verzoek van politici zijn ontwerp zo simpel mogelijk moet houden vanwege de duur van de aanleg of vanwege de kostenfactor, dan zal men zien dat het plan een eindproduct moet opleveren en niet gezien wordt als een mogelijkheid voor verdere ontwikkelingen. Ook is het voor Le Roy geen probleem dat mensen esthetische principes aanhangen als ze er zich gelukkig bijvoelen. Men moet dan een (tuin)architect maar betalen. Die mensen zullen een "one-layer-system", een statisch eindproduct krijgen voor hun geld. Hij vindt het best dat een architect kristallisaties maakt, dat hij een plan realiseert, maar hij zou als deskundige naast deze producten ook als katalysator kunnen optreden. Hij zou dan een hoogwaardige levensgemeenschap in ecologische zin tot stand kunnen brengen.¹¹⁵

Omdat mensen geïsoleerd raken van hun natuurlijke omgeving moeten ze veel aan specialisten overlaten en zijn daardoor gemakkelijk manipuleerbaar. De burger zou zelf weer daadwerkelijk moeten kunnen deelnemen aan de vorm van zijn eigentijdse cultuur. Deze gedachte stuit bij de zogenaamde specialist op weerstand, omdat die nog altijd voorop wenst te lopen in de stoet der mensheid: hij maakt zich waar, verdient eraan en wil binnen het systeem de zeggenschap hebben. Die specialist kan een grote

¹¹⁴ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.2

¹¹⁵ B.J., VELD, Gesprekken met Louis Le Roy, Deel I, in: Oase, lente, 1996, p.9

rol gaan spelen, indien hij bereid is te erkennen dat zijn wetenschap een deelwetenschap is en dat hij die in dienst stelt van ontwikkelingsprocessen. De “specialistische” deskundige zou een katalysator moeten zijn. Hij zou moeten openstaan voor eindeloze ontwikkelingen die hij niet kent en kan voorzien.

II., 4. LE ROY ALS KUNSTFILOSOOF

II, 4.,1. Invloeden

II, 4., 1.,1. Jeugdijaren

Le Roy werd op 31 oktober 1924 in Amsterdam geboren als de jongste van vijf zonen uit twee huwelijken.¹¹⁶

Als kind kwam hij eens thuis met een tekening onder de arm. Een grote, groene tekening waar de “hoorn van overvloed” op stond boven een theatraal onderschrift “Hoop doet leven”.

Dit was getekend naar tekenvoorbeelden die als grote wandplaten voor de klas werden opgehangen. Twee pedagogen, Zwier en Jansma, hadden voor de jeugd die series wandplaten gemaakt. Het waren esthetische platen, die in zachte kleuren en met stevige zwarte contouren een werkelijkheid suggereerden die door de Art Deco kunstenaars werd gepropageerd. Vrolijke kindertekeningen waren nog niet voor deze tijd weggelegd. Voor Le Roy is dit zijn vroegste herinnering omtrent kunst.

In de dertiger jaren besloot zijn moeder om van Amsterdam naar Den Haag te verhuizen. Zij wilde dicht bij zee wonen en voor Le Roys astma zou een verandering van milieu hem ten goede komen. Het huis stond aan de rand van de stad met op heldere dagen zicht op de Sint-Bavokerk in Haarlem. Samen met zijn moeder en zijn jongste halfbroer, die tien jaar ouder was dan Louis, woonden ze er. De interesse voor de natuur werd mede gestimuleerd door die halfbroer. Dat kan je opmaken aan de uiterst gedetailleerde weergave die Le Roy geeft van de kamer van zijn broer:

Het was een geheimzinnige kamer met anatomische tekeningen tegen de schuin oplopende dakwand, daartussen opgeprikte vlinders en bizarre kevers, met rugschilden

¹¹⁶ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.1

samengevouwen onder bontgekleurde speldenkoppen. Werktafels overdekt met herbariumblaren, stapels tekeningen en enkele tekenborden waarop plantentekeningen, in verschillende maten, in bewerking waren. Gemberpotten met bossen scherp gepunte potloden en zachtharige penselen. Glaswerk leeg of gevuld met gedroogde bloemboeketten. Geen rariteitenkabinet, maar meer de werkkamer van een humanistische geleerde, naarstig op zoek naar de oorsprong van ons bestaan.¹¹⁷

De hoogste klassen van de lagere school heeft Le Roy in Den Haag voltooid. Het tekenonderwijs op de Haagse lagere scholen zijn voor hem van uitzonderlijk belang geweest. De tekenles werd niet meer door de meester van de klas gegeven, maar door een vakleerkracht. Tweemaal per week kreeg hij tekenles.¹¹⁸ Hij doorliep de lagere school met vrucht en kreeg daarvoor een schoolprijs nl. "Ons Gemeentemuseum". Zelf ziet hij dit als één van de weinige prijzen die ooit als uitgangspunt hebben gediend voor een creatieve ontwikkeling die tot het eind van deze eeuw zou duren. De reproducties in dat boek waren werken van de meesters van de Haagse School: de Marissen, Mauve, Breitner en Israel.

De familie verhuisde na Den Haag naar Deventer. Het was een huis met grote kamers. Eén kamer hield zijn moeder voor zich, alle andere kamers werden aan studenten van de Koloniale Landbouwschool verhuurd. Dat was ook de school waar zijn broer studeerde. Het was een school te midden van grote tuinen en plantenkassen die slechts enkele honderden verderop gelegen was aan één van de mooiste invalswegen van Deventer.¹¹⁹ In Deventer had een joodse bakkersknecht, meneer Klaber, Le Roy aangemoedigd om de weg in te slaan die zou leiden naar het kunstschildersvak (zie III.,5.). Hij bracht voor hem soms wel eens schildersmaterialen mee. Meneer Klaber vroeg aan Le Roys moeder of dat zij er geen bezwaar tegen had dat hij nu en dan eens schilderijen zou meebrengen om aan de kale muren te hangen. De schilderijen zouden wel op de meest onverwachte momenten kunnen omgeruild worden voor andere doeken. Het aanbod werd aanvaard, want de familie kon zich anders niets extra veroorloven. Klaber maakte zelf geen schilderijen, maar hij hield zich bezig met het restaureren van doeken die hij zelf had gekocht of die hem door andere kunstbezitters gebracht werden. Links en rechts kocht hij de meest waardeloze schilderijen op om deze als ruilmateriaal te kunnen gebruiken als hij bij een klant een interessanter of waardevoller doek zag hangen. Wanneer hij op deze wijze een aantal betere stukken

¹¹⁷ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.4

¹¹⁸ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op. cit., p.3

¹¹⁹ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.6

had weten te bemachtigen, dan werd dezelfde tactiek toegepast wanneer hij waardevollere stukken zag hangen. Slot van het liedje was dat Klaber een collectie had van de Bergense en Haagse School die Le Roy bij hem kon bestuderen.¹²⁰ Na de oorlog kwam Klaber afscheid nemen van de familie, hij vertrok naar Amerika. Le Roy is nadien te weten gekomen dat Klaber eigenaar is geworden van een grote kunsthandel in één van de belangrijkste straten van New York.¹²¹

In de laatste oorlogsjaren werkte Le Roy hard voor een diploma omdat hij nadien naar de Academie wilde gaan. In die jaren ruilde hij tabaksbonnen voor boeken. "La peinture au musée du Louvre", twee dikke banden, werd de opvolger van "Ons Gemeentemuseum". Verder volgden boeken over bouwkunst en architectuur, Berlage en zijn geschriften over bouwkunst en samenleving. Maar zijn trots waren de brieven van Van Gogh, drie delen in okergele linnen band, de bekende en gezocht eerste uitgave. Dit waren de eerste boeken van zijn bibliotheek die nu ongeveer zo'n vijfduizend boeken telt. In die periode leerde hij ook Goya (zie II., 4., 3., 2.) kennen door een potloodtekening van een oud vrouwtje op een gammel houten boerenstoeltje. Ten slotte deden enkele prenten van de St.- Madeleine in Vézelay hem toen besluiten dat dat één van de eerste bouwwerken zou zijn die hij zou gaan bezoeken en bestuderen als de oorlog zou afgelopen zijn (zie II., 4., 1., 3.).¹²² In die jaren ging hij tekenles nemen bij twee huisschilders. Le Roy noemt het :

*(...) gedegen lessen van eenzelfde soort die voor Van Gogh ooit aanleiding moet geweest zijn om het bijltje erbij neer te leggen en zijn vasthoudende eerste leermeester, Anton Mauve, voorgoed de rug toe te keren.*¹²³

In het laatste oorlogsjaar werd de familie Le Roy op een nacht door de Duitsers verrast. Allen werden verdacht van handelingen tegen de Duitsers, van luisteren naar verboden zenders en van het verzamelen van uitgestrooide Engelse pamfletten. Aan het eind van de dag werden de studenten afgevoerd om op transport gesteld te worden naar Duitsland. Ze hadden echter geen bewijzen gevonden tegen de familie. In hun huis bivakkeerden deze hoge militairen. De familie had onderdak gevonden bij mensen, die enkele straten verderop woonden en ze bleven er tot het einde van de oorlog.¹²⁴

¹²⁰ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Ibid.

¹²¹ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.18

¹²² J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.13-14

¹²³ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.14

¹²⁴ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.12

II, 4., 1., 2. Opleiding aan de Koninklijke Haagse Academie voor Beeldende Kunsten

Na de oorlog maakte hij eerst een reis naar Frankrijk (zie II., 4., 1., 3.) met Willy, een vriend, en in 1945 begon hij met studeren aan de Academie.

Hij leerde Klaas van Biezen kennen, niet alleen een goede vriend, maar ook één van zijn beste leermeesters. Die heeft ervoor gezorgd dat Le Roy zich volledig zelfstandig kon ontwikkelen.¹²⁵

Le Roy leerde er ook Hans kennen waarmee hij een zolderruimte in Wassenaar huurde die hen drie jaar onderdak verleende.¹²⁶

Op het Academie kreeg Le Roy wekelijks lessen fantasietekenen die sterk filosofisch en dieptepsychologisch georiënteerd waren.¹²⁷ Maar volgens Le Roy leverde fantasietekenen op den duur geen bijdrage aan de tekenstudies die gemaakt moesten worden om de realiteit beter in de greep te krijgen. Alles was toegestaan, als de essentie van de opgave maar op een of andere manier gevisualiseerd werd. Er werd uitgegaan van de idee dat in alle andere lessen de meest grondige benadering van de realiteit steeds de primaire doelstelling was. Als niet tegelijkertijd ook aandacht besteed werd aan een benadering van binnen uit volgens Le Roy, dan zal die ontwikkeling ten achter blijven of zelfs helemaal onmogelijk worden. Een zakelijke benadering behoeft steun van emotionele tegenkrachten volgens hem. Maar die tegenkrachten kunnen zich verenigen en de overhand krijgen. Er kan dan een totale omslag plaatsvinden waarbij de realiteit het onderspit moet delven. Als een dergelijk proces zich in de tijd steeds zou kunnen herhalen, dan zou het creatieve vermogen zich optimaal kunnen ontwikkelen. Die noodzakelijke herhaling vindt echter zelden of nooit plaats. De omslag ten gunste van een emotionele benadering is meestal een eenmalig gebeuren. De creatieve mogelijkheden krijgen in dat geval veel meer kans, terwijl tegelijkertijd de belastende druk van een kritische benadering van buiten af minder voelbaar wordt. De weg, die voert tot een vlucht uit de realiteit, kan door iedereen, mede daardoor, makkelijker worden betreden.¹²⁸

Voor Le Roy kunnen kunstenaars op twee manieren te werk gaan. Zo zag hij Willy, zijn compagnon op zijn eerste reis naar Frankrijk, als een ziener. De beelden van de

¹²⁵ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.25

¹²⁶ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.3

¹²⁷ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.21

¹²⁸ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Ibid.

werkelijkheid, die Willy op het netvlies kreeg, trachtte hij zo snel mogelijk vast te leggen en pas later aan de ruimtelijke vorm, die door die die contour bepaald werd, meer aandacht te besteden. Het netwerk van contouren dat hij prima vista realiseerde, hoe de omtreklijnen verlopen en hoe hun onderlinge relaties waren, was bepalend voor de ruimtewerking van het werkstuk dat hij gemaakt had. Bij iedere beweging of verschuiving van de te tekenen onderwerpen zouden de contouren ogenblikkelijk sterk veranderen en was hij gedwongen om een totaal nieuw netwerk van contouren te realiseren. Kunstenaars die op deze wijze de realiteit benaderen, zullen volgens Le Roy zo snel mogelijk een eindresultaat realiseren om te voorkomen dat er veranderingen in de oorspronkelijke situatie zullen optreden. Mochten zich toch storende veranderingen voordoen, dan zullen zij alles in het werk stellen om de oorspronkelijke situatie te herstellen, voordat zij met hun werk verder gaan. Le Roy ziet zichzelf als een bouwer. Daarom kan hij niet spontaan reageren op de werkelijkheid die hij te zien krijgt. Voordat hij aan een werkstuk begint, zal hij eerst de belangrijkste zaken die getekend moeten worden, voor wat hun bouw betreft, trachten te doorgronden. Wanneer de bouw van de vormen hem duidelijk geworden zijn, dan is het mogelijk om met die elementaire vormen een eerst compositie te maken. Naarmate er meerdere elementen aan die primaire compositie worden toegevoegd, zal het netwerk van contouren steeds meer met de realiteit overeenkomen. Aan dat groeiende netwerk van contouren kunnen, ook al vinden er bewegingen plaats, steeds nieuwe contouren worden toegevoegd. Modellen of portretten die hij tekent mogen zich vrijelijk bewegen. Juist door die bewegingen komen er steeds meer elementen in zicht die voor een volledig karakteristiek beeld bepalend zijn.

De grondige studie van kindertekeningen, tekeningen van primitieve volkeren, grottekeningen uit de oertijd en beeldmateriaal vervaardigd door geestelijk gestoorde mensen heeft duidelijk gemaakt dat er maar twee soorten begaafdheden te onderscheiden zijn nl. die van de zieners (die Schauenden) en die van de bouwers (die Bauenden). Maar zieners en bouwers zijn nooit volledig van elkaar gescheiden. De creatieve potentie van ieder mens kan juist daarom een groeiproces doormaken omdat iedereen beide soorten van aanleg, die het mogelijk maakt dat de mens zich van zijn omgeving bewust wordt, van kinds af in zich draagt. Natuurlijke processen vb. de ontwikkeling van creatieve potenties verlopen allemaal zodanig dat zij zich in ruimte en tijd trapsgewijze naar hogere niveaus bewegen. Een dergelijke ontwikkelingsgang is

alleen mogelijk als die procesgang het gevolg is van een permanent spel van stuwende, tegengestelde krachten dat er voor moet zorgen dat geen van de potenties een eenzijdige ontwikkeling doormaakt of vroegtijdig tot stilstand komt.¹²⁹

Dat er zieners en bouwers waren, werd Le Roy zich maar pas bewust op de Haagse Academie. De tekenlessen op die afdeling bleken in principe een voortzetting te zijn van de primaire lessen, oefening van oog en hand, met het gevolg dat alleen de zieners aan hun trekken kwamen. Op de schildersafdeling werd dan het bouwende principe onderwezen.

Na drie jaar studeren aan de Academie moest hij wegens geldgebrek stoppen met deze studies. Maar in het voorjaar van 1949 deed de mogelijkheid hem voor om in te vallen voor een zieke tekenleraar aan de H.B.S. in Heerenveen (zie II., 4., 2.). De leraar die hij voor drie maanden verving, kwam niet meer terug. Men wilde hem in 1951 vast in dienst hebben, op voorwaarde dat hij nog een paar examens aflegde. Hij verhuisde dan ook naar Heerenveen. Hij legde het examen lijntekenen "met goed gevolg" af. Daarvoor was een grondige beheersing van de volledige beschrijvende meetkunde en de totale leer van het perspectief nodig. Daarnaast het geperfectioneerd uitvoeren van gecompliceerde lijntekelopgaven en het uitvoeren van orthogonale tekeningen van technische voorwerpen.

II. 4., 1., 3. Reizen naar Frankrijk

Na de oorlog vertrokken Willy, een kunstenaar die hij in Deventer had leren kennen, en Le Roy voor twee maanden naar Frankrijk. Ze liften naar Sens, Dijon, Parijs, Vichy. Ze maakten tekeningen als betaling voor kost en inwonen.¹³⁰

Een tweede reis naar Frankrijk ondernam Le Roy alleen. De wens om ooit naar Vézelay te gaan was in het laatste oorlogsjaar ontstaan naar aanleiding van een aantal buitengewoon goede foto's in een boek over de geschiedenis van de bouwkunst. In 1955 reisde hij naar daar. Hij ging niet op grond van religieuze overtuiging naar Vézelay. De elementaire bouwvorm van de beroemde St.-Madeleine boeide hem en hij was al jarenlang van plan geweest deze plaats langdurig te bezoeken. Hij wilde er enkele weken schilderen om, bevrijd van examens voor het voltooien van zijn

¹²⁹ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.22-23

¹³⁰ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.17

leraarschap, de bouwende principes (zie II., 4., 1., 2.) grondiger te leren kennen en schilderkundig te beheersen.

Een brief naar het Syndicat d'Initiatives met de vraag of het mogelijk was enkele weken in een gezin onderdak te vinden, werd positief beantwoord. Roger Carle, een kunstenaar, had een kamer vrij waar hij enkele weken kon wonen en werken.

Vézelay is een klein dorp dat op de top van een heuvel gebouwd is. De weg er heen leidt door het gehucht Saint-Père sous Vézelay en in het eerste huis van Vézelay woonde de familie Carle.¹³¹ Roger Carle was een abstract schilder die tot de Groupe Lyonnais behoorde. Samen met zijn vrouw en zoon woonden ze al jarenlang in Vézelay en bedreven ze de wijnbouw. Roger was namelijk van mening dat je als kunstenaar niet alleen met kunst bezig moest zijn, maar dat je dagelijks ook gewoon werk moest verrichten. Een levenshouding die Le Roy erg aantrok en die hij jaren later voor de rest van zijn leven zou navolgen en in praktijk brengen.

De St.-Madeleine is gebouwd op de top van een pyramidale heuvel die centraal uit laagland oprijst, dat vrijwel volledig omsloten wordt door heuvelruggen die met dichte bossen begroeid zijn. Omdat alle inwoners van Vézelay op houtvuur koken en hun huizen met behulp van hout verwarmen, wordt jaarlijks een bepaald gedeelte van de omringende bossen volledig gerooid. Als na ruim twintig jaar alle bossen éénmaal gerooid zijn, dan is inmiddels het eerste bos weer tot volle groei gekomen. Dit bos en vervolgens de twintig andere bospercelen kunnen dan opnieuw gerooid worden. Een gesloten energetisch systeem dat, in relatie met een samenleving van beperkte omvang, een ecologische procesontwikkeling mogelijk heeft gemaakt.¹³²

Dagelijks werkte hij 's morgens in de St.-Madeleine en zwierf hij 's middags door het dorp en de directe omgeving.

Als men hem in de St.-Madeleine voorspeld zou hebben dat hij ooit een bewonderaar van barokke vormen zou worden (zie II., 4., 3., 2.), dan zou hij dat voor onmogelijk hebben gehouden. Maar dat is wel gebeurd. Verlangen naar meer is een natuurlijke drang die voorwaarde kan zijn om groei in de richting van hogere complexiteit mogelijk te maken. Verlangen naar minder is een voorwaarde om natuurlijke processen in tegengestelde richting te laten verlopen.¹³³

¹³¹ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.74

¹³² J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit.,p.30

¹³³ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit.,p.45

Toen hij, na zijn reis naar Vézelay, jarenlang op veel plaatsen in Frankrijk geschilderd had en de bouwende lessen van leermeester Klaas uit Wassenaar (zie II., 4., 1., 2.) volledig had doorgrond en verwerkt, moest hij ook besluiten om of verder ongemotiveerd eindeloos op dat beheerste niveau door te werken, in produktie te gaan, of om andere wegen in te slaan. Als je namelijk met natuurlijke processen, die een continu verloop hebben, bezig bent, dan zal je steeds opnieuw worden gedwongen naar nieuwe mogelijkheden uit te zien. Natuurlijke processen verlopen namelijk trapsgewijze progressief waardoor een weg terug voor Le Roy uitgesloten was.¹³⁴

II, 4.,2. Eigen lesmethode

Na zijn reis naar Vézelay gaf Le Roy les tot 1980 aan de R.H.B.S.(Lyceum) in Heerenveen.

Le Roy stelde zich de vraag waarom kinderen jarenlang tekenles moesten krijgen als kunstenaars van mening zijn dat de spontane kindertekening zo lang mogelijk in ere gehouden moest worden. Was Paul Klee ook niet van mening dat formeren een vorm van leven is, maar dat vorm als zodanig het dodelijke einde van een proces is? Waarom worden kindertekeningen, als dodelijke eindproducten van een bewustwordingsproces, dan steeds vaker en masse geëxposeerd? En hoe is het mogelijk dat een dynamische persoonlijkheid als Karel Appel het dodelijk eindproduct van een vluchtig kinderlijk gebeuren als inspiratiebron heeft geaccepteerd voor een levenslange monomane scheppende produktie? Le Roy vindt het nog steeds merkwaardig dat wij alle dode eindprodukten van Klee staan te bewonderen en er veel geld voor over hebben, terwijl wij van het proces dat zovele gelijksoortige dodelijke eindprodukten heeft laten ontstaan, niet de minste notie hebben. Juist omdat Le Roy van mening was dat processen belangrijker waren dan de produkten die ze opleverden, meende hij zijn lessen anders dan gebruikelijk te geven.¹³⁵

Deze principiële beslissing, die ruim veertig jaar geleden genomen werd, heeft ontwikkelingen mogelijk gemaakt. Wanneer de mens de mogelijkheid geboden wordt om niet alleen tijdens zijn jonge jaren, maar gedurende zijn hele leven bij het ontwikkelen van natuurlijke, creatieve processen betrokken zou worden, dan zou hij

¹³⁴ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit.,p.38

¹³⁵ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.40

vanuit zichzelf meer begrip voor de werkwijze van kunstenaars krijgen. Tegelijkertijd zou de mateloze overwaardering van dode, uitgekristalliseerde eindprodukten van creatieve processen tot normale proporties kunnen teruggebracht worden.

Ieder natuurlijk proces levert een eindprodukt op. De tijdsduur van processen is bepalend voor het moment waarop eindprodukten gerealiseerd zijn. Het bewustwordingsproces van de mens moet in de jeugd jaren een snel verloop hebben omdat het iuveniele stadium maar kort van duur is. Zeer veel kenprocedures zullen dus snel achter elkaar beëindigd moeten worden. Naarmate de mens ouder wordt zal het bewustwordingsproces, dat een levenslang verloop heeft, een langdurige of zelfs een continu verloop krijgen. Wanneer een kind verschillende momenten van zijn bewustwordingsproces vluchtig beeldend gestalte geeft, dan zullen dergelijke noties meestal in zeer korte tijd ontstaan en vrij snel uit zijn gedachten verdwenen zijn. Voor kinderen blijken slechts weinig sumiere aanduidingen voldoende te zijn. Van de gecompliceerde werkelijkheid kunnen zij niet meer dan een vagelijke voorstelling hebben. Kindertekeningen moeten derhalve als het dode eindprodukt van een kortdurend moment, van het eerste stadium van het bewustwordingsproces van de mens, begrepen worden. Een voortdurende confrontatie met deze spontane momentopnamen, deze ongecontroleerde toevallige kristallisaties, zal tot gevolg hebben dat de ontwikkeling van het bewustwordingsproces wordt afgeremd.¹³⁶

Om gedurende de schooljaren het bewustwordingsproces continu te laten verlopen, besloot hij de volgende procedure te volgen. Geef klassikaal een eenvoudige opgave die, op een klein stukje papier, binnen één lesuur kan gemaakt worden. Laat met pen en tekeninkt tekenen waardoor geen gebruik van gom wordt gemaakt. Dit is een principiële voorwaarde om het tekenproces ongestoord, continu te laten verlopen. Geef toestemming dat tekenbeelden gerust over elkaar heen getekend mogen worden. Een kind dat tijdens dat uur toch iets wil veranderen, hetgeen iets anders is dan verbeteren, mag dat gerust ergens anders doen op het stukje papier. Alle papieren worden na dat uur ingenomen. De totale collectie, van meer dan honderd tekeningen wordt op de laatste dag van het schooljaar teruggegeven. Geen stimulerende exposities van deze werkstukjes in het klaslokaal omdat kinderen dat kunnen opvatten in die zin dat er iets bepaalds van hen verwacht wordt. Ook zou door het tentoonstellen de dode eindprodukten een min of meer blijvend karakter verkrijgen en daardoor aandacht

¹³⁶ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.28

blijven opeisen. Deze werkwijze heeft na dertig jaar bewezen dat zieners en bouwers de mogelijkheid krijgen om-gegeven de beide elementaire basisprincipes die aan de beeldende vorming ten grondslag liggen- de verschillende niveaus van het creatieve proces op eigen kracht te verwerken.¹³⁷

II., 4., 3. Toepassing van de chaoswetenschappen op de kunstgeschiedenis

II., 4., 3., 1. Invloed van Paul Ligeti

Aan de Haagse Academie kreeg Le Roy ook lessen over de opkomst en verval van kunst- en cultuurperiodes en werd de naam van Paul Ligeti, een cultuurfilosoof, genoemd. In 1931 schreef die het boek "Weg aus dem Chaos".¹³⁸ De chaos die hij heeft trachten te analyseren en met behulp van grafieken te verduidelijken was van speciale aard en beperkter van schaal dan de chaos die wereldwijd, als vrucht van de totale cultuur, steeds grotere vormen aanneemt. Ligeti heeft slechts orde willen scheppen in een aantal historische en eigentijdse cultuurvormen die volgens hem, voor wat hun groei betreft, toch veelal een gelijk verloop hebben. De ontwikkeling van een cultuur blijkt steeds het werk van vele generaties te zijn en zal zich derhalve over een zeer lang tijdperk moeten kunnen ontplooiën. Vrijwel in alle gevallen zal het jeugdstadium van culturen eenvoudig en langdurig van aard zijn. Hun eindstadium blijkt daarentegen, over het algemeen, kort van duur en uiterst complex van aard te zijn.¹³⁹

De op- en neergaande voortgang van culturen werd door Paul Ligeti, die wegwijs wilde worden in de chaos, door middel van golvende lijnen voorgesteld. Iedere top van een golf stelt een hoogtepunt van een cultuur voor en in zijn geheel stelt iedere golvende lijn de tijd voor die een cultuur geduurd heeft. Omdat de top van een cultuur nooit chaotisch kan zijn, maar Ligeti de cultuur van zijn tijd duidelijk wel als zeer chaotisch heeft beleefd, moet hij dus tijdens een opgaande of neergaande cultuurperiode geleefd hebben.¹⁴⁰

¹³⁷ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit.,p.29

¹³⁸ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.37

¹³⁹ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

¹⁴⁰ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

II., 4., 3., 2. Rubens, Tiepolo en Goya

De natuurlijke climaxvorm van onze cultuur kan worden bereikt wanneer haar evolutionaire ontwikkeling als een hypercyclisch gebeuren kan worden opgevat. In dat geval zou haar ontwikkelingsgang kunnen verlopen via een opklimmende reeks die wordt gevormd door een aantal relatief complexe niveaus, die ieder voor zich, gedurende kortere of langere tijd in stand gehouden door de energetische input van de mens. Onze West-Europese cultuur heeft een dergelijke ontwikkelingsgang beginnend met de "eenvoudige" romaanse cultuur en eindigend in een barokke hoogcultuur te zien gegeven. Mondiaal gezien, zijn er meerdere van zulke barokke culturen de revue gepasseerd.

Natuurlijke processen hebben een eindpunt en dat is de complexe werkelijkheid (zie II., 1.).

Als je eerlijk bent, volgens Le Roy, kom je altijd weer terecht bij de Barok. Dat is het hoogste wat de menselijke natuur kan bereiken. Complexer kan het niet. In een barokcultuur komen mensen tot de grootste prestaties.

Rubens, Tiepolo en Goya, hun leeftijd opvolgend, maken de ombuiging op die top die Ligeti voorgesteld heeft. Als men Ligeti's boek "Weg aus dem Chaos" er bijneemt, dan kan de conclusie niet anders zijn dan dat wij voorlopig het laatste hoogtepunt in successie van onze cultuur, de Barok, ver achter ons gelaten hebben volgens Le Roy.

De Barok die als West-Europese cultuurperiode meer dan 200 jaar geduurd heeft, begon officieel als Rubens 25 jaar was en hield op te bestaan als Goya een peuter

van 4 was.¹⁴¹ Rubens was de grootmeester van het gigantisch schilderen van de aardse werkelijkheid. Tiepolo schilderde het niveau dat Rubens bereikt had in de hemel. Hij heeft op honderden plafonds visionnaire kleurrijke werelden verbeeld. Tiepolo nam dus de kennis van Rubens over en schilderde verkortingen in het hele hemelgewelf. Nadien kwam Goya; hij schilderde het hele hemelse gebeuren terug in de maatschappij vb.

"Wonder van San Antonio".¹⁴²

In zijn boek "Retourtje Mondriaan" beschouwt Le Roy deze drie meesters van de Barok als een tripartita. Goya is de laatste in de rij omdat hij volgens Le Roy een sleutelfiguur

¹⁴¹ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.77

¹⁴² R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

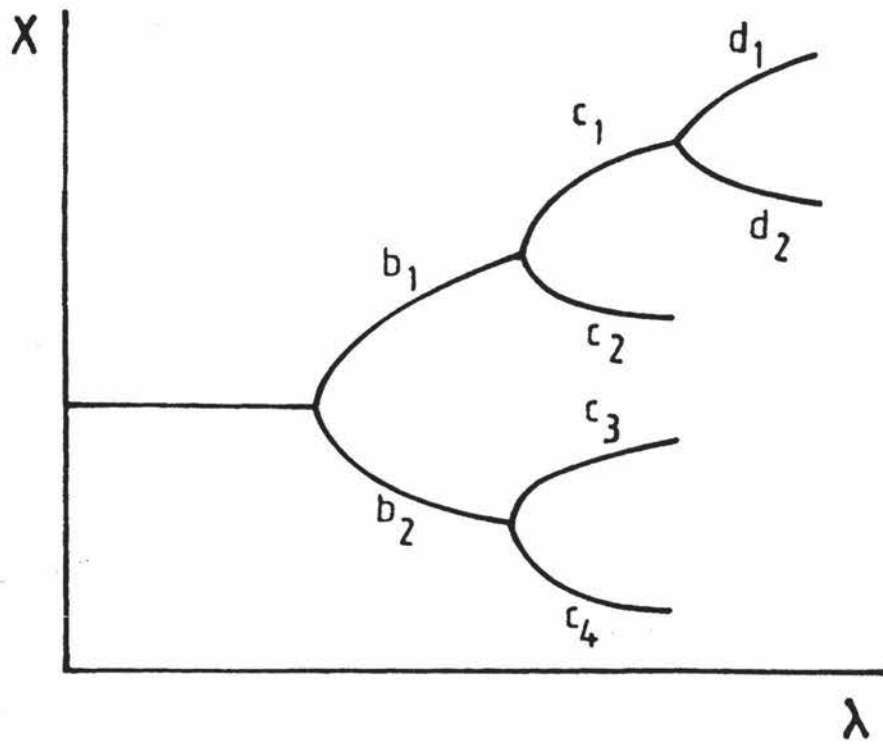

Fig.4.: Opeenvolgende bifurcaties in een niet-evenwichtssysteem

is geweest. In de nadagen van de hoogcultuur van de Barok is hij voor latere kunstzinnige generaties een ware wegbereider geweest.

De hoogste complexiteit van de Barok was meteen het eindpunt van de hele kunstontwikkeling van het oplopen in lange generaties van een soort bewustzijnsvorming van mensen en van hoe vormen ontstaan. ¹⁴³ Volgens Le Roy koersen we opnieuw naar een barokcultuur af.

II., 4., 3., 3. Bifurcaties (fig.4)

II., 4., 3., 3., 1. Ontwikkeling na Goya

Goya was eigenlijk de sleutelfiguur die aanduidde wat er in de 19de eeuw ging gebeuren.

Na het toppunt, de Barok, ging het bergafwaarts in Le Roys ogen. Want daar krijg je in feite de chaostheorie in de kunstontwikkeling. Er treden bufercaties op, vervorkingen. In het begin gaat dit heel langzaam, dan krijg je een splitsing in twee. Dan krijg je een vrij lange tijd dezelfde situatie, maar dan krijg je een splitsing die korter van duur is. Die splitsingen gaan steeds verder totdat je in een reuzenvaart zit. De afgang van de 19de eeuw is in 100 jaar gebeurd, het opklimmen heeft 2000 jaar geduurd. ¹⁴⁴ Toegepast op de kunstontwikkeling zien we een steeds snellere vervorking, want kort na 1800 vond in de wereld van de kunst, tegelijk met de vernieuwende stimulerende impuls, een scheiding van de geesten plaats. Romantici en Classicisten gingen uiteen en plaatsten zich nadrukkelijk tegenover elkaar. Na een kleine honderd jaar kwam in die situatie opnieuw een deling tot stand als een deel van de kunstenaars van het werken in besloten ateliers de brui geeft en vervolgens inspiratie ging opdoen in de vrije natuur. Die ontwikkeling begon precies op het moment als de kracht van de impuls, die rond 1800 is gegeven, maximaal geworden was. ¹⁴⁵

Rond 1850 kwam de kunstontwikkeling onder invloed van steeds krachtiger wordende technische attractoren te staan. Dan begint de moderne kunst die een groeiend aantal kunstenaars zal stimuleren om steeds nadrukkelijker als individu werkzaam te zijn. Dat krachten spel, dat door technici werd uitgedacht, heeft sindsdien alle culturen op aarde

¹⁴³ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

¹⁴⁴ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

¹⁴⁵ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

van karakter veranderd en zal dat ook na 2000 in steeds sterkere mate blijven doen volgens Le Roy. Het voortdurend groeiende technische instrumentarium waarover de mens vanaf 1850 beschikken kon, stelde hem immers in staat om niet alleen de hele aardbol en haar speciale atmosfeer, maar bovendien ook het nabije universum met behulp van meer en meer verfijnde netwerken binnen zijn invloedsfeer te betrekken.

II, 4., 3., 3.2. Mondriaan

Als je volgens Le Roy de chaos, de complexiteit en de tijd incalculeert, dan merkt hij op dat Mondriaan en alle analytici totaal aan de andere kant staan. Mondriaan past niet in het beeld van nu waarop we er op uit zijn een complexe werkelijkheid te begrijpen. Le Roy is door het boek "Kennis en abstractie", geschreven door een filosoof, gesterkt in zijn overtuiging. Eén van de stellingen die de filosoof in zijn boek verdedigde was: "Beeldende kunst is nooit abstract, een abstract schilderij is hoogstens een concreet voorbeeld met een abstract betoog." Volgens Le Roy houdt dit steek, want abstractie alleen bestaat niet. Abstractie is een afgeleide van de werkelijkheid. Daarmee wordt de werkelijkheid in zijn complexiteit ontleed in de richting van steeds meer vereenvoudiging en een loslaten van de rijkdom die in de werkelijkheid zit. Mondriaan heeft maar één keer zuiver gewerkt volgens Le Roy nl. de reeks met de appelbomen. Toen liet hij zien dat uit die reeks dat schilderij kwam. Dat had hij met alle andere schilderijen ook moeten doen volgens hem. Alle schilderijen waar niet bijstaat van waaruit ze weggaan, heeft niets met abstracte kunst te maken. Dus, een abstract kunstenaar moet de realiteit uitbeelden en vanuit die werkelijkheid de abstracte vorm.¹⁴⁶ Ook Le Roy heeft abstracte kunstwerken gemaakt om de werkelijkheid te ontleden, maar die fase heeft hij achter zich gelaten. Ooit werd hij eens uitgenodigd door twee dames om zijn zegje te doen rond moderne kunst. Le Roy gebruikte daarvoor drie abstracte kunstwerken die hij meegebracht had. Hij kon er niet veel fraais over vertellen. De dames die de avond hadden georganiseerd, waren geërgerd in zijn uitleg. Le Roy had geen respect voor de kunstenaar die deze moeilijke werken gerealiseerd had. Hij liet de dames uitrazen en antwoordde hen: "Dat waren mijn werken."¹⁴⁷

¹⁴⁶ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

¹⁴⁷ R., STYLEMAN, Voorbereidend gesprek met Le Roy, Oranjewoud, 15/08/1998

De uitspraak van Mandelbrot (zie II., 1., 1., 1.) was voor Le Roy een bevestiging van zijn vermoeden dat hij met een al te grote bewondering voor Mondriaan, vanwege zijn simplificerende werkzaamheden, fout zou kunnen zitten. Het werk van Mondriaan werd steeds eenvoudiger en dus volgens Mandelbrot steeds onmenselijker. Mondriaan heeft zich in feite in een richting ontwikkeld die tegengesteld is aan alle natuurlijke processen die immers de hoogste complexiteit als einddoel hebben.¹⁴⁸ Bij Mondriaan zie je in feite niets, dat is een "kinderlijk" niveau volgens Le Roy. De natuur maakt geen mensen die in ruimte en tijd niet mee kunnen komen in het complexe ecologische systeem.

Le Roy is het ook eens met George Cowan, president van het Santa Fe Institute (zie II., 1., 1., 1.) en lid van de wetenschappelijke Raad van het Witte Huis, die van mening is dat wanneer men het lineaire denken verwerpt, dat men dan als het ware op een enorme oceaan van feiten opnieuw zal moeten leren navigeren. De werkelijkheid, gezien als complex geheel, is volgens hem een gelaagde structuur die op ieder niveau specifieke eigenschappen bezit. Op die niveaus ontstaan nieuwe concepten en wetten, die door een constante inspiratie en creatieve inbreng tot stand gebracht moeten worden. Dat is noodzakelijk omdat hij van oordeel is dat de meest harde kern van de natuurkundige wetenschappers overvoed wordt door een te veel aan wiskundige abstracties, die aan de ware aard van de complexiteit van de werkelijkheid voorbij gaan. Die analytische benadering heeft in onze dagen haar dode eindpunt bereikt.¹⁴⁹

Wat we dus volgens Le Roy door de studie van verschillende historische en bestaande culturen moeten leren, is dat geen mens de natuur in haar miljoenvoudige verschijningsvormen vereenvoudigd kan weergeven als hij niet eerst voor zichzelf een zeer persoonlijke elementaire analyse heeft gemaakt. Iedereen zal wereldwijd, zonder uitzondering, moeten leren om eenvoudige grondprincipes te ontdekken in de verwarrende veelvoud van natuurlijke vormen waarmee hij dagelijks geconfronteerd wordt. En voor iedereen zullen de resultaten van die analyses uniek zijn. Geen mens zal tot dezelfde analytische resultaten komen, als dewelke door anderen gemaakt zijn. De lineatuur op de toppen van de vingers van ieder mens levert een eenmalige tekening op. Wanneer Mondriaan besloot om de complexe werkelijkheid tot het uiterste te vereenvoudigen door steeds meer elementen uit te sluiten en de veelheid van kleurnuances uit te sluiten en zich slechts tot enkele rechte lijnen wilde beperken,

¹⁴⁸ L.G., LE ROY, De ekokathedraal: toekomstige kern van onze stedelijke samenleving?, p.14

¹⁴⁹ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.51

slechts met primaire kleuren één vorm wilde verbijzonderen dan waren dat allemaal zeer persoonlijke beslissingen en hebben daarom geen enkele algemene waarde hebben. Wanneer de hele wereldbevolking dezelfde beslissingen en dezelfde werkwijze zou volgen, dan zouden er miljarden simpele netwerken, hetgeen iets heel anders is dan composities, ontstaan waarvan er geen twee congruent zouden zijn. De rechthoeken die Mondriaan gebruikt heeft, zijn duizendvoudig groter als de ovale vorm van de vingertoppen, maar zelfs op zulke kleine oppervlakten zijn congruente grafische voorstellingen onmogelijk.¹⁵⁰

In de natuurkunde trachtte men ook te reduceren, want men dacht zo de knoop te vinden waar alles begonnen is. Nu is de tendens om niet meer lineair te denken, maar driedimensioneel. We moeten in ruimte en tijd leren denken. Zonder de tijd kan je niets oplossen volgens Le Roy.¹⁵¹

II, 4., 3., 3.3. Hedendaagse kunst

Vanaf het midden van de 19 de eeuw heeft de techniek zich ontwikkeld die werkt als een attractor. De techniek zuigt van dan af allerlei potenties uit de kunstwereld weg. Die gaan in de techniek op. Bufercaties volgen elkaar steeds sneller op.¹⁵²

Volgens Le Roy zijn de duizenden kortdurende verschijningsvormen van hedendaagse kunst vergelijkbaar met de kortstondige levensduur van de duizenden virtuele deeltjes van de materie die in deeltjesversnellers ontstaan op het moment dat atoomkernen met superkracht op elkaar stoten en uiteen spatten. Toen de eerste kleinste deeltjes van de materie zich in het miljoenste deel van een seconde manifesteerden, werden zij direct door de natuurkundigen benoemd. Maar spoedig werd het aantal aantoonbare minideeltjes zo groot dat naamgeving praktisch onmogelijk werd. Een grens was bereikt. Een soortgelijke grens als die welke manifest wordt voor de naamgeving van de ontelbare vormen van eendagskunst die wereldwijd geproduceerd, verkocht en gekoesterd worden.¹⁵³

¹⁵⁰ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.35-36

¹⁵¹ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

¹⁵² R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

¹⁵³ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.73

Hij vindt dat kunst moet kunnen functioneren, dat is wat anders dan functioneel zijn. Kunst als zodanig om iets te schilderen of ergens een ding neer te zetten heeft voor Le Roy geen enkel waarde. Duizenden mensen denken dat ze kunstenaar zijn omdat de norm heel laag gesteld is volgens Le Roy en vrijwel iedereen die goed "gebekt" is meteen ook schilder is. De eisen en het niveau liggen ontzettend laag volgens hem. Hij vindt dat de hele hedendaagse schilderkunst een beetje "freewheelt" en eigenlijk altijd bezig is met het realiseren van innerlijke projecties van mensen en hun gevoelsleven. Wat je ziet is dat bij velen het gevoelsleven moet draaien en dat kan niet volgens hem. Daardoor kan iedereen zijn gang maar gaan in de hedendaagse kunst. Het is een chaos van de meest volstrekte absurditeiten, die in zijn ogen maar "stomvervelend" zijn. De terukeer naar de Venetiaanse schildersscholen is onmogelijk, dat zal nooit meer gebeuren volgens hem. Er is geen enkele noodzaak voor de cultuur om een langdurige ontwikkeling te verwachten uit die chaos die als einddoel heeft dat er weer een schilderkunst uit voortkomt. Die is er niet volgens Le Roy, er zal een hele andere ontwikkeling komen. In zijn werk is hij daar mee bezig (zie III.). Individuele kunstenaars leveren aan de ontwikkeling geen enkele bijdrage, want vaak willen ze hun werk in ongewijzigde toestand houden. Dat heeft er toe bijgedragen dat de chaos nu zo enorm groot is. Ieder mens heeft recht om te maken wat hij wil, ieder mens moet zijn potenties gebruiken, maar dat wil niet zeggen dat het allemaal kunst is en verkocht moet worden en allemaal duizendvoudig herhaald moet worden. Het is voor hem duidelijk dat dat voorbij is als je stelt dat de complexiteit weer eens ergens naar toe moet gaan. Of misschien zoals Dal Canton het ziet:

Since then a few young Venetian artists have become part of the trends that followed each other over the years, from kinetic art to conceptual art, from minimalism to a return to the use of painterly technique and quotation, from video art to installation art. However, Venice was no longer a place where movements originated and grew. The Biennale did no more than provide an occasional update on what was happening on the national and international scene. In all cases the point is that it was happening elsewhere. A number of artists active in the visual and aesthetic fields have moved to other cities. Some stay on and try to adapt themselves now that the number of galleries has shrunk and interest in collecting is on the wane. There is no point in talking in apocalyptic terms of depression or, worse still, of decline. Rather what we have is an interval that had lasted a number of years- too many. Perhaps it can be considered as a time for reflection, ready for everything to start up once more. But art will not

*flourish again unless it can do so alongside economic and social regeneration. It is crucial that the truly cultural aspects of the city should also bloom again.*¹⁵⁴

Als de hedendaagse kunstwerken echter eens een bijdrage zouden kunnen leveren aan de ontwikkeling van ecokathedralen (zie III., 4.), dan zouden die negatieve effecten - toename van de chaos - vrijwel uitgesloten kunnen worden. In dat geval zouden kunstenaars door middel van hun werkstukken immers een positieve bijdrage leveren aan de ontwikkeling van groeiende complexe bouwwerken die zich blijvend in ruimte en tijd kunnen ontwikkelen.¹⁵⁵

¹⁵⁴ G., DAL CANTON, *Venice and the Biennale: a new Internationalism*, in: *Venice art & architecture*, o.l.v. Giandomenico Romanelli, Keulen: Verlagsgesellschaft Könemann, 1998, p.891

¹⁵⁵ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, *Op.cit.*, p.83

DEEL III.

III. BESPREKING VAN EEN AANTAL WERKEN

III., 1. EIGEN HUIS EN TUIN IN ORANJEWOUD (Bijlage I)

In diezelfde periode dat hij volop bezig was met het opstarten van het landschappelijke project in Mildam (zie III., 4.), bouwde Le Roy in Oranjewoud een oud boerenwoonhuis (foto 1. + 2.) om tot een atelierwoning. Tegen de achterkant van het bestaande huis in Oranjewoud, dat midden een 1300 m² grote tuin ligt, bouwde hij zijn tweede atelier, waardoor hij de woonruimte verdubbelde (foto 3). De tuin werd, anders dan in Mildam, van een kaal stuk grasland tot een oerwoudtuin omgewerkt.(foto 4)

Hij was zich steeds meer bewust geworden van zijn specifieke functie, welke hij als pion in het natuurlijke systeem, in groter verband, te vervullen had. En omdat hij ook de planten en de dieren in zijn tuin, als lager geclassificeerde enzymen, volkomen onafhankelijk van zich wilde laten functioneren, besloot hij deze medewerkers, voor wat betreft hun “natje en droogje” op geen enkele wijze de helpende hand te bieden. Wel wilde hij ze optimaal laten profiteren van al het regenwater dat in zijn tuin neerdaalde. Daarom voerde hij het water dat op zijn huis viel, niet meer via het riool af, maar liet het gewoon in de tuin wegstromen.¹⁵⁶

In de tuin werd de waterhuishouding verder genormaliseerd door kuilen, waterpartijen, aarden walletjes en diepliggende paden te graven; door muurtjes, terrassen, stapels steen en bergen steenslag te formeren; door al het gesnoeide, gekapte en afgestorven plantmateriaal, zoals bladeren, bloemen, stengels, takken, stammen, te laten liggen waar het eens groeide. Het keiharde, kale witte stammetje van een dode Buddleia “Ile de France” inspireerde hem bijvoorbeeld, qua vorm, tot de bouw van een losgestapeld stenen muurtje. Tussen de losse stenen plantte hij een groenblijvende Buxus sempervireus. Naarmate die buxus langzaam groeide bouwde hij het muurtje steeds verder uit. Zulke bouwsels worden graag bevolkt door kleine dieren zoals padden, pissebedden en hagedissen: in feite dus “sociale woningbouw” voor kleine tuindieren.

157

¹⁵⁶ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.42

¹⁵⁷ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.46

Al het organisch materiaal, dat onberoerd door de jaren heen in een organisch weefsel veranderde, beschermt nu de aarde van zijn tuin tegen de slechte gevolgen van de directe zonnestraling en beperkt de verdamping van het water in de bodem. Zo'n organische dekmantel in de tuin is een voorwaarde voor het optimaal functioneren van het bodemleven.¹⁵⁸

Wil men het bodemleven stimuleren, zonder daarbij de tere chiton te beschadigen, dan kan men op de organische dekmantel op verschillende plaatsen stenen of stukken hout leggen. Omdat onder de stenen resten van plantenmateriaal te vinden zijn, zullen dadelijk pissebedden, het oudste geslacht van opruimers van dood materiaal, hun intrek onder deze stenen nemen om daar ongestoord hun belangrijke katalyserende arbeid te verrichten.¹⁵⁹

Laaggroeiende gewassen die veel groot blad produceren zoals de fel geel bloeiende *Lysichiton americanum* bijvoorbeeld, een aronskelk die zich, als exoot uit de drassige bossen van West-Amerika, in zijn wilde moerastuin prima thuis voelt, kunnen in dat opzicht prima diensten verwijzen. Als men tenminste het afgestorven blad niet, om esthetische redenen, uit de tuin verwijdt en ter plaatse laat rotten. De ovale bladeren van die plant, de donkere kleine driehoekige vlekken bij de bloemen op de tekening die uiteindelijk ruim één meter lang en veertig centimeter breed worden, ontwikkelen zich pas nadat de eerste grote bloemen al volop bloeien.¹⁶⁰

Inmiddels blijkt tussen Le Roy en al zijn katalyserende medewerkers in zijn wilde tuin de werkverdeling dermate goed te functioneren dat hij in zijn huis nauwelijks last heeft van vliegen, muggen, pissebedden en andere insecten dat voor de bezitters van een monocultuur vaak een plaag vormt.¹⁶¹

Zijn oerwoudtuin veroorzaakte langzamerhand een stroom van reacties in binnen- en buitenland. Zo zou de tuin in Oranjewoud, in de zeventiger jaren, door het gemeentebestuur van Heerenveen als een model worden geaccepteerd voor de reanimatie van een kilometerlange saaie groenstrook in een nieuwbouwwijk in Heerenveen.

¹⁵⁸ L.G., LE ROY, *Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?*, p.43

¹⁵⁹ L.G., LE ROY, *Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?*, p.47

¹⁶⁰ L.G., LE ROY, *Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?*, Ibid.

¹⁶¹ L.G., LE ROY, *Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?*, p.52

III., 2. DE “WILDE TUINEN” IN HEERENVEEN (bijlage I)

III., 2., 1. Ontstaan en doel van het project

III., 2., 1., 1. Ontstaan

De mogelijkheid om in Heerenveen een project op te starten had zich onverwacht voorgedaan toen men Le Roy verzocht om vicevoorzitter van de Culturele Raad van Heerenveen te worden. Een adviserende Raad, voorgezeten door een wethouder, moest plannen en voorstellen maken die ze bij de gemeenteraad moest indienen. Men wilde hiermee het culturele leven van Heerenveen zoveel mogelijk activeren. Veel suggesties waren reeds gedaan. Toen Le Roy met zijn plannen op de proppen kwam, werd afstandelijk gereageerd. Was een dergelijk onvoorstelbaar plan wel uitvoerbaar? Was het mogelijk om een dergelijk groots plan zonder modellen of plantekeningen uit te voeren? Toch werden de gewaagde voorstellen aan de gemeenteraad voorgelegd. Groen licht werd gegeven.¹⁶²

III., 2., 1., 2. Doel

Omdat de cultuurcentra in de toekomst steeds meer zullen worden omsloten door cultuurgronden die om economische redenen zo grootschalig mogelijk worden ingericht, zag Le Roy de kans om de stad Heerenveen een oasefunctie te geven. Deze stad is geheel ingesloten door grote boscomplexen. Dus hij wilde niet nogmaals een beplanting van bomen in de stad toepassen; open grasvelden werken in deze situatie als een verademing. Omgekeerd zou men in steden, omsloten door open, vlak en kaal gebied, juist het centrum met hoogopgaande beplanting kunnen bezetten; de stad kan door een beplantingswal worden omgeven volgens Le Roy. Het heeft geen zin een beplanting zodanig uit te voeren dat een bepaald verloren gegaan landschapstype wordt gereconstrueerd. De vorm van de beplanting dient zoveel mogelijk te ontstaan als antwoord op de architecturale vormgeving. Achteloos gevormde paden bieden tegenspel tegen al te rechtlijnige gevormde straten (foto 5). Naarmate de “wilde tuinen” verder de stad zouden binnendringen, kon de vormgeving bewuster worden

¹⁶² J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.61

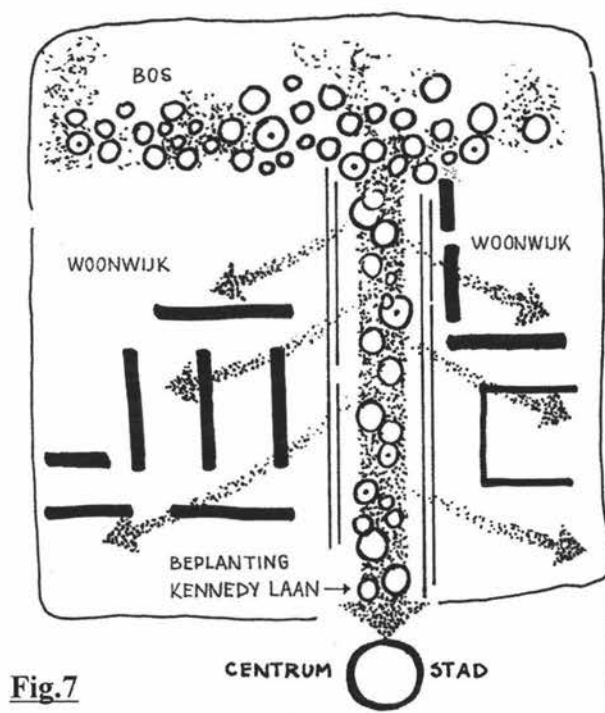

Fig.7

Fig.5

Fig.6

Fig.5, 6 en 7: Project aan de Europa- en Kennedylaan in Heerenveen

Foto's en tekening geven een beeld van de wijze waarop vanuit het centrum van Heerenveen contact is gezocht via de kilometerslange beplanting met de bestaande bosvegetatie in het aangrenzende landschap

toegepast. In tegenstelling tot de blokvormige wooneenheden konden in de tuinen juist kleinschalige steenformaties worden geplaatst. Voor de opbouw van een gevarieerde bodemstructuur kon materiaal worden gebruikt dat meestal als afval werd beschouwd.¹⁶³

Figuren 5., 6. en 7 geven een beeld van de wijze waarop vanuit het centrum van Heerenveen contact is gezocht, via de kilometerlange beplanting, breedte 18 meter, aan de Kennedy- en Europalaan met de bestaande bosvegetatie in het aangrenzende landschap. De diepe penetratie tot ver in het stadscentrum was een uiterst gunstige voorwaarde om de natuur een zo groot mogelijke kans op ontplooiing te geven. Er werd naar gestreefd de gevarieerdheid van de vegetatie zo hoog mogelijk op te voeren. Wilden nu de omwonenden, voor wat betreft hun eigen tuin, gebruik maken van de aanwezigheid van zoveel insecten, vogels, bloemen en vlinders, dan konden zij, zonder dat zij gingen imiteren, dat doen door gebruik te maken van hun eigen creatieve potentie.¹⁶⁴

Het is echter nooit de bedoeling van Le Roy geweest om aan de Europa- en Kennedylaan een “wilde bostuin” te laten ontstaan. Zijn oorspronkelijke plan was om daar, in ruimte en tijd, een “ecologisch tuinproject” te realiseren. Het project zou niet door de plantsoendienst worden gerealiseerd, maar door belangstellende inwoners van Heerenveen en omstreken.

Hij wilde de hele stedelijke bevolking actief bij de cultuur betrekken. Le Roy zag zich niet als de kunstenaar die het kunstobject neerzette, maar de kunstenaar die als creatief katalysator binnen de gemeenschap actief was. Daarvoor had de gemeente destijds de Kennedylaan als proefveld afgestaan. Het mocht geen tuin of park in enge zin zijn, omdat er dan sprake zou zijn vastgelegde plannen. Het begrip tuin bezat een omschreven vorm en inhoud. Ecologische processen konden binnen een vastgelegde park- of tuinopvatting nooit volledig plaatsvinden, omdat ecologische processen in ruimte en tijd gestalte moeten krijgen. De bedoeling was om de Europa- en Kennedylaan te beginnen en dan meerdere gebieden in de stad in die ecologische procesgang te betrekken. De Europa- en Kennedylaan was bedoeld als een startpunt en zeker niet als een tuin die een vaste omschrijving zou krijgen.¹⁶⁵

¹⁶³ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.58

¹⁶⁴ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.190

¹⁶⁵ B.J., VELD, Gesprekken met Le Roy, Deel I, p.6

Fig. 8: Beginfase van het project aan de Kennedy- en Europalaan

Fig.9: Begroeiing na enkele jaren tijd aan de Kennedy- en Europalaan

Het afdekken van de grond kan ook worden gerealiseerd door het aanbrengen van strooisellagen, gesneden en gemalen boomschors. Daartussen door kan steenslag worden gestrooid. De grootste stukken steen worden samengevoegd tot een wandelpad.¹⁶⁶

III., 2.,2. Ontwikkeling van het project (fig. 8 en 9)

Het publiek werd door de pers in kennis gesteld van het feit dat de middenberm van de Kennedy- en Europalaan op een ongebruikelijke manier gerealiseerd zou worden. De bevolking zou aan de uitvoering van het plan kunnen meewerken. Men kon zich melden bij de heer Hartstra, chef van de plantsoendienst of bij Le Roy zelf. Er meldden zich veertien vrijwilligers. Maar ze werden door de plantsoendienst niet op het terrein gelaten, ze waren als medewerker niet welkom.¹⁶⁷

Wreed liet Le Roy dan maar alleen een groot deel van de grasmat over de volle lengte in tweeën scheuren. Hij groef de grond meer dan een meter diep uit en liet vervolgens wagens puin in dat vers gedolven graf storten.¹⁶⁸ Onverstoord liet hij een paar honderd meter verderop bovenop het gazon nieuwe puinhopen storten. De omwonenden schrokken toen in 1966 die aanzienlijke hoeveelheid puin gestort werd. Daarmee moesten de niveauverschillen tot stand worden gebracht. Niet alleen op dat vlak wenste hij grilligheid. Korte tijd later ordende hij al het puin "à l'improviste" tot wandelpaden.¹⁶⁹

Le Roy liet de omwonenden en de plantsoendienst zien dat je op een veel vrijere manier materialen in parken en tuinen kunt verwerken. Om het leven een kans te geven moet je tussen de plavuizen onderling flink wat plaats openlaten (foto 11).¹⁷⁰ Het kostte Le Roy nog steeds moeite om de buurtbewoners ervan te overtuigen dat ze niet constant met een uitzicht op een wildernis zaten opgezaagd. Dat was één van de heersende misverstanden. Het wilde idee werd uitgelegd als een chaos. Geheel tegen de visie van Le Roy in. Hij ging uit van harmonie.

¹⁶⁶ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.127

¹⁶⁷ J., BERGSMAN, L.G., LE ROY, Op.cit., p.63

¹⁶⁸ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.63

¹⁶⁹ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.64

¹⁷⁰ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.66

Fig.10: Niveauverschillen bij aanleg van de Kennedylaan

Naarmate het werk vorderde en uit de verschillende puinhopen steeds duidelijker te herkennen structuren ontstonden, begon het publiek op een andere manier te reageren. Toen bepaalde delen van de tuin tijdelijk onder een wilde onkruidbegroeiing verdwenen, werden geen paniekvragen meer gesteld, en men aanvaardde het omdat men op andere plekken in de tuin had gezien dat de meeste onkruidsoorten, als je ze met rust laat, dikwijls vanzelf verdwenen.¹⁷¹

Door het niveauverschil (fig. 10) was een verschil tussen hoog en laag tot uitdrukking gekomen. Dat hield automatisch in dat er een verschil ontstond in het vochtgehalte van de bodem. Een omstandigheid die prima paste in de gedachten van Le Roy, die op die manier weer meer verscheidenheid kon brengen in de plantensoorten.

Er kwam een grote diversiteit met veel wilde planten en ook met gecultiveerde planten. De Heerenveense "wilde tuinen" werden de voorloper van een ontwikkeling die steeds meer werd nagestreefd. De belangstelling was in het begin overweldigend. Heerenveen was bijna te klein om de constante stroom van excursies te kunnen opvangen.

Wilde planten als zilverschoon, brandnetel, klaproos, kruipende boterbloem, bereklauw, pepermuntkruid en vlierbes worden afgewisseld door gekweekte cultuurprodukten als veredelde rozen, spirea en Japanse heersters.

Sneller dan menigen tenslotte had verwacht, was de ruim één kilometer lange saaie groenstrook van de Kennedylaan omgetoverd in een gevarieerd groen. Dankzij de sterke reliëfwerking, die in het hele terrein was aangebracht, kon men daar nu, visueel ongestoord door het drukke verkeer, zijn ogen rustig de kost geven. Dat de bewoners in de buurt van de Kennedylaan, dankzij de snel wisselende groendecors, nu veel meer mogelijkheden hadden gekregen om de natuur dicht bij huis, passief, intensiever te beleven, dan toen zij het uitzicht op een kale grasmat hadden, staat als een paal boven water.

In het kader van het Natuurjaar werd op de televisie een film van een uur van de "Wilde Tuinen" in Heerenveen vertoond. Het was een veelbekeken uitzending die voor Le Roy het gevolg had dat er een mediane scheiding was ontstaan tussen zijn werkzaamheden voor en na die uitzending. Van dan af begon hij door heel Europa te reizen om enthousiast over "Wilde Tuinen" en eokathedralen (zie III., 4.) te verhalen.¹⁷²

¹⁷¹ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.67

¹⁷² J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.77

III., 2., 3. Huidige situatie: onderhoud door de plantsoendienst

Omdat het aan de Kennedylaan in Heerenveen nooit veel verder is gekomen dan het bouwen van wat natuurlijke decors meende Le Roy destijds, na inmiddels tot ereburger van Heerenveen te zijn uitgeroepen, er beter aan te doen de zaak daar voor gezien te houden.¹⁷³

Sindsdien is men in de Kennedylaan in Heerenveen dagelijks druk in de weer om er goed voor te zorgen dat het herstelde evenwicht van dit polaire krachtenspel behouden blijft. Omdat men namelijk zeer bevreesd is dat de "dionysische geest" van de "wilde tuinman" ooit weer uit de fles zou ontsnappen en zich opnieuw in deze contreien op tumultueuze wijze zal manifesteren, wordt deze wilde tuin nu precies op dezelfde wijze onderhouden als alle andere normale parktuinen in Friesland (**foto 10, 16 en 17**).¹⁷⁴

Het plegen van onderhoud in de geest van Le Roy is per definitie die geest om zeep helpen. Heerenveen koestert het Le Roy-gebied als een natuurpark, als een eindprodukt en daardoor is het nu juist eigenlijk geen Le Roy-gebied meer.¹⁷⁵

Het idee van verschillende in elkaar vloeiende biotopen (**foto 8, 13 en 15**) is nog steeds terug te vinden.

Het bos met verschillende soorten loofbomen en struiken is nog steeds herkenbaar (**foto 9**). Van de eerder aangelegde heide is daarentegen maar weinig meer te zien. Die heidetuin was trouwens toch al niet het lievelingsonderdeel van Le Roy. Berken en bremstruiken hebben in dat deel van de tuin spontaan de overhand genomen. Een moeraslandschap is nog te herkennen (**foto 12**). Veel vochtliefhebbers tieren er welig. Ook het niet rechthoekig opstapelen en metselen van puin tot muurtjes heeft zijn uitwerking niet gemist (**foto 14**). Kruip- en slingerplanten treffen er gunstige leefomstandigheden. In delen waar de bomen na een twintigtal jaren behoorlijk zijn uitgedijd, waardoor ze een hoog en erg dicht bladerdak hebben, krijgen de bodembedekkers het moeilijk. Vocht en licht worden weggenomen. Voor de plantsoendienst betekent dat weer een keuze. Afwachten betekent verlies van plantensoorten en ingrijpen druist in tegen de oorspronkelijke filosofie van Le Roy.¹⁷⁶

¹⁷³ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.68-69

¹⁷⁴ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.71

¹⁷⁵ J., WITTEVEEN, Art.cit.

¹⁷⁶ H., HETTEMA, Grilligheid als overblijfsel van ideeën van Louis Le Roy, in: Leeuwarder Courant, 20/09/1986

III.3 DE LE ROY-GEBIEDEN IN LEWENBORG

III.3.1. Ontstaan van het project

De toenmalige wethouder van de gemeente Groningen, Max van den Berg, die reeds vroeger de sociale en ecologische principes van le Roy was opgevallen, betrok Le Roy in 1965 bij het bestemmingsplan van Lewenborg.¹⁷⁷

Het is destijds in Lewenborg echter niet begonnen omdat wethouder Van den Berg zo'n voorstander voor de filosofie van Le Roy was, maar het project kwam van de grond omdat hij met betrekking tot Lewenborg in de problemen was geraakt. Het was met name zo dat het besluit dat Van de Berg in 1973 had genomen om de tuinman uit Heerenveen de uitvoering van een deel van de groenvoorziening in Lewenborg te gunnen, puur het gevolg was van het feit dat de kosten van de realisatie van alle plannen voor Lewenborg, dat eens het paradepaardje zou moeten worden van de Groningse sociale woningbouw in de jaren zeventig, uit de pan dreigden te rijzen. Wilde de gemeente Groningen haar project in Lewenborg alsnog realiseren, dan zou dat alleen nog maar kunnen gebeuren indien er op de bouwkosten flink bezuinigd zou worden. Geheel onkundig van dit feit deed Le Roy op dat moment Van den Berg een aantrekkelijk voorstel. Hij bood namelijk aan om, in ruil voor de 1,2 miljoen gulden die de gemeente zou moeten betalen als parkaanleg in Lewenborg op de oude voet zou worden voortgezet, samen met de bevolking, in een periode van ten minste tien jaar, het grootste deel van deze klus te klaren. Aan het eind van die periode zou dan de basis voor een wilde tuin gevormd moeten zijn, die zich daarna verder blijvend in de tijd zou moeten kunnen ontwikkelen.¹⁷⁸

Le Roy vroeg een eenmalig bedrag van 100 000 gulden voor planten en verder jaarlijks 80 000 gulden voor de ontwikkeling van het hele project. Dit laatste bedrag was eenvoudig op een paar vingers na te tellen: het in Groningen geldende budget voor onderhoud van plantsoenen per m² per jaar maal 6 ha. Max van den Berg ging in 1973 akkoord met deze opzet. Er werd een contract van tien jaar afgesloten tussen de

¹⁷⁷ H., LUX, *Bürgergarten in Groningen-Ein Beispiel für Partizipation*, in: *Grün in der Stadt*, o.l.v. Michael Audritzky, Klaus Spitzer, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1981, p.441

¹⁷⁸ L.G., LE ROY, *Het ware verhaal over het Le Roy-project, Deel I*, in: *LOEKS*, 10/08/1983

gemeente Groningen en Le Roy om het openbaar groen volgens zijn ideeën in te richten.¹⁷⁹

III., 3., 2. Uitgangspunten¹⁸⁰

De vier uitgangspunten bewonersbetrokkenheid, zelfwerkzaamheid, openbaar groen en de ideeën van Le Roy gelden nog steeds bij de verdere ontwikkeling in Lewenburg.

Hieronder zal ik proberen expliciteren wat men onder deze begrippen verstaat.

Bewonersbetrokkenheid. Dit betekent, dat bewoners van Lewenburg in het gebied hun fantasieën kunnen uitleven. De planten en bomen mogen door de bewoners naar eigen inzicht en ideeën worden gebruikt. Uitgangspunt is hierbij dat de op deze wijze tot stand gekomen vegetatie niet verder behoeft te worden onderhouden.

De bewoners mogen zelf paden door deze groene ader aanleggen, ook mogen ze beslissen waar er puin kan worden gestort en er kunnen veldjes voor alle mogelijke bestemmingen worden aangelegd. De bewoners zelf moeten en kunnen bepalen hoe het gebied ingericht wordt, maar alles is toevallig als contrast tegen de ordening. De natuur zal zich er zelf moeten ordenen. De betrokkenheid van de bewoners moet zodanig zijn dat er geen onverantwoorde ingrepen plaatshebben.

De coördinatie-commissie meent dat deze zeer vergaande vorm van inspraak dient te worden aangegrepen.

Zelfwerkzaamheid. Dit houdt in, dat die fantasieën door eigen inspanning gerealiseerd worden. Vanaf 1984 kreeg men financiële en materiële ondersteuning door de Beheersgroep (zie III., 3., 4., 3.).

Openbaar groen. Openbaar is voor iedereen in principe toegankelijk. Gevarieerde natuurlijke omgevingen vb. hoogteverschillen zorgen voor verschillen in plantengroei.

Ideeën. De ideeën die Louis Le Roy in "Natuur inschakelen, natuur uitschakelen" formuleerde:

De mens is niet de slaaf van een beperkt idee betreffende zijn omgeving, maar schakelt zoveel mogelijk de natuur in om zijn doeleinden te bewerkstelligen. Dus niet schoffelen en snoeien, maar de omgeving zo inrichten, dat dergelijke activiteiten geminimaliseerd worden.

¹⁷⁹ L.G., LE ROY, Het ware verhaal over het Le Roy-project, Deel I

¹⁸⁰ Gesprek met Arthur Uyleman op 13/04/1998

De tijd is de machtigste factor: laat een stuk grond liggen en dertig jaar later is het een bos.

Le Roy wil duidelijk iets anders dan de gemeentelijke plantsoendienst: hij gaat zaaiend rond en staat er op dat iedereen er dan verder afblijft met zijn nijvere handen. Geen geschoffel, geen gehark. Paden komen vanzelf wel.

Dus, alle activiteiten worden door de tijd gestructureerd, conflicten door de tijd opgelost. Hierbij moeten we niet in een beperkte tijdschaal denken van morgen of volgend jaar, maar over langere perioden. De huidige historie van het Le Roy-gebied is met vijftientig jaar eigenlijk nog maar begonnen.

III.,3.,3. Lewenborg: van niemansland naar wijkhart

III., 3.,3.,1. Ligging

Lewenborg werd vanaf 1973 een bezoekersdorp (zie III., 3., 5.) die zowat drie kilometer van de stad Groningen (bijlage I) ligt in een typisch weidenlandschap. Lewenborg telt 10 000 inwoners. De wijk bestaat uit rijhuizen met kleine privétuintjes en een paar flatgebouwen (foto 19) . De sociale infrastructuur bestaat uit vijf scholen (foto 18) , een centrum met restaurants, opvangcentra voor kinderen, een bibliotheek, een sporthal en een zwembad. Het Le Roy-gebied beslaat een oppervlakte van 5,85 ha.¹⁸¹

III., 3.,3.,2. Evolutie van de Le Roy-gebieden vanaf 1973 tot nu

Het Le Roy-gebied is voortdurend in beweging, het is dus telkens een momentopname, waarvan men de datum in het oog moet houden. Toch is het interessant om te zien waar bewonersbetrokkenheid, zelfwerkzaamheid en de ideeën van Le Roy in openbaar groen toe geleid hebben.

Le Roy had dus de opdracht gekregen een gedeelte van de groene long in Lewenborg op zijn wijze aan te pakken. Dat gebeurde in het groengebied rond en tussen drie vijvers in

¹⁸¹ H., LUX, Art.cit., p.442

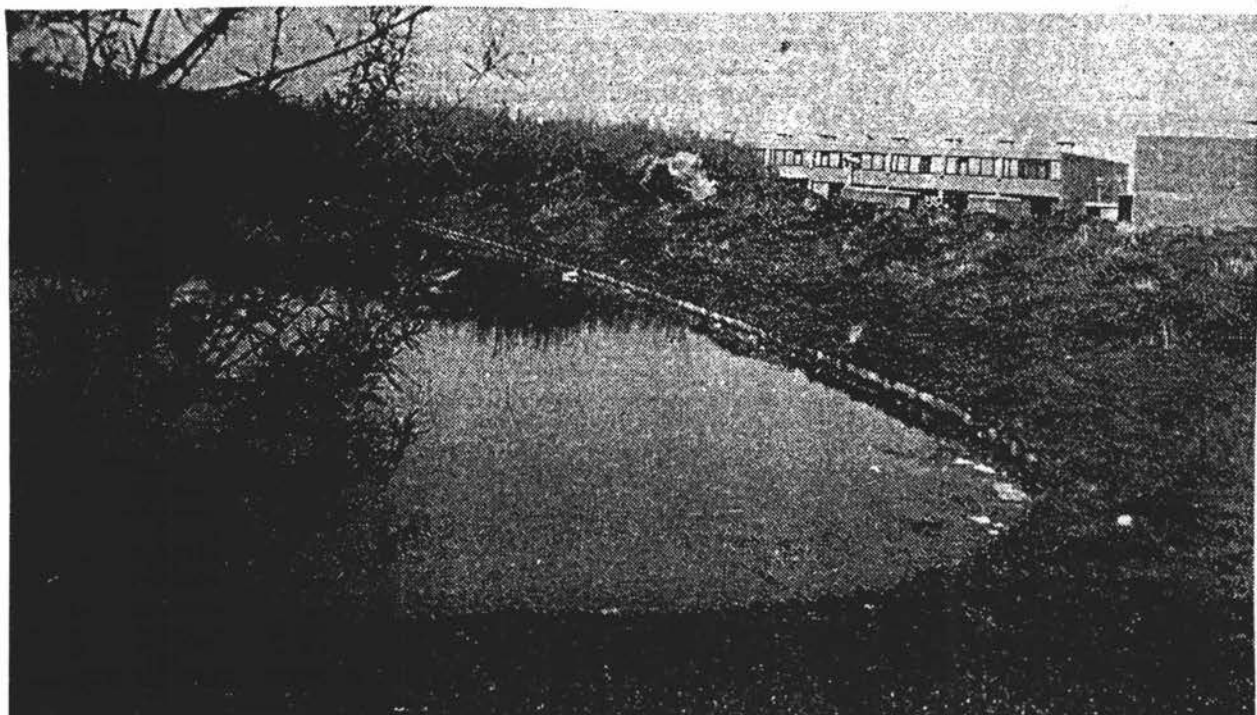

Fig.11: Lewenborg: de Le Roy-gebieden na het delven van de vijvers

het noordelijke gedeelte van deze nieuwe Groningersaswijk. Bij de Overloop werd met dit project begonnen (zie fig.18).¹⁸²

Le Roy pleitte voor een natuurlijke aanpak bij het aanleggen van de vijvers. Men zegde hem toe dat bij het graafwerk voor de vijvers vrijkomende grond verwerkt zou worden in de directe omgeving. Men had echter niets beslist over de uiteindelijke vorm van de vijvers. Le Roy ging na een paar weken zelf kijken. Hij gaf de bestuurder van het graaftuig bepaalde instructies. De machinist antwoordde echter: "Als ik werkelijk doe wat u mij opdraagt, ben ik in drie weken met deze vijver klaar, terwijl ik er anders zeker twee maanden mee bezig

ben."¹⁸³

Uiteindelijk ploften de eerste vrachten kleigrond op die plaatsen van het terrein die Le Roy hem vagelijk met een brede armzwaai had aangeduid. Precies drie weken later verscheen er een heuvellandschap. Het waren een twintigtal, ruim vijf à zes meter hoge kleiformaties die de oostelijke oever van de eerste voltooide vijver begrensd.

Men begon met het graven van een tweede ontwateringsvijver. Ook nu weer onder de regie van Le Roy werd de kleigrond op een speelse manier verwerkt. Ditmaal deponeerde de machinist de ene vracht kleigrond na de andere in geïsoleerde pyramidehopen zodanig naast elkaar dat het gebied rondom de vijver een volkomen onbegaanbare woestijn werd. Dankzij de gedwongen grootschalige graafwerken was de grond nu gratis éénmaal doorgewerkt en losgemaakt (fig.11). Daarom besloot Le Roy dan ook, hoewel het officiële plantseizoen op dat moment al voor het grootste deel voorbij was, om bij de eerste vijvers toch nog beplanting van tienduizend katwilgen door vrijwilligers te laten verzorgen. Hij koos, voor de aankleding van de eerste vijf waterpartijen, juist voor deze hooggroeiende, taaie wilgensoort omdat hij zeer geschikt was voor de beplanting van zware gronden en omdat hij een karakteristieke vertegenwoordiger was van de grienden langs de grote Nederlandse rivieren. Het bosje wilgen kostte hem 3000 gulden. Hij vermeerde deze eerste grote uitgave nog met een bedrag voor de aankoop van ruim twintig kilo zaaigoed, waarmee de Lewenborgers dwars tussen de door hen aangeplante wilgen door, hun eerste bloemenparadijs konden inzaaien.¹⁸⁴

¹⁸² ANONIEM, Louis Le Roy over Lewenborgproject: "Het kan me niet gek genoeg worden", in: Nieuwsblad van het Noorden, 11/05/1973

¹⁸³ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel II, in: LOEKS, 17/08/1983

¹⁸⁴ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel II

Le Roy had dus voor de eerste aanplant 10.000 wilgen en 130 kg zaad aangekocht. Het zaad bevatte een zeventigtal variëteiten van één-en tweejarige planten.

In 1973 gingen de bewoners van de nieuwbouwwijk onder leiding van Le Roy die bomen planten en zaad uitstrooien. Ze kregen hiervoor een oproep van de coördinatie-commissie in Lewenborg, een onderdeel van de wijkraad die toen in oprichting was.¹⁸⁵

Die eerste gemeenschappelijke actie was dus het aanleggen van de "Salix viminalis". Op drie weken tijd werden de 10 000 wilgen geplant. Zo ontstond een ideale speelruimte voor de kinderen waarin ze konden spelen naar hartelust.¹⁸⁶

Le Roys reactie was die dag de volgende:

*Misschien komen er straks weer anderen die zich tot weer ander werk voelen aangetrokken. Wie met mij wil meelopen, mij best, maar ik loop door. Ik ben uit het systeem niet weg te denken als een soort creatieve motor.*¹⁸⁷

Die dag heerste er een gezellige stemming, men voelde zich opeens bevrijd, want een man zei: "Ik voel dat ik eindelijk terrein onder mijn voeten heb waar ik zelf iets mee doe." Iemand vroeg: "Mag je die bomen hier zelf voor de lol neerzetten?"¹⁸⁸

Na vier maanden kwam het zaad op: zonnebloemen, klaprozen, anjers, viooltjes, enz. Langs de oever van de vijvers waren spontane paden ontstaan, die een zicht boden op het helder water. De paden langs de oever kregen zijtakken: hier en daar liepen kleinere paden bij de heuveltjes op. Ze slingerden zich tussen de overdaad aan bloemen door. Le Roy ging rustig door met zijn aanleg. De beplanting was nog vrij eenzijdig, maar het volgende jaar kwamen er weer meer bomen en struiken bij.¹⁸⁹

In september 1973 trokken stedelingen uit Groningen, deels met schoppen gewapend naar Lewenborg om manshoge zonnebloemen met wortel en al uit te graven. Grote bossen bloemen werden in de auto's geladen en uit de wijk geëxporteerd. Planten werden met wortel en al in de bagageruimten gelegd. Maar er waren ook andere bezoekers nl. ouders die hun kinderen verboden om ook maar één bloem te plukken.

Amateurfotografen speurden er rond en draaiden hun lens scherp op een

¹⁸⁵ ANONIEM, Louis Le Roy over Lewenborgproject: "Het kan me niet gek genoeg worden", in: Nieuwsblad van het Noorden, 11/05/1973

¹⁸⁶ H., LUX, *Art.cit.*, p.444

¹⁸⁷ T., VAN DER MEULEN, Tony Van der Meulen ingesprek met Louis Le Roy, in: Nieuwsblad van het Noorden, 18/05/1973

¹⁸⁸ T., VAN DER MEULEN, *Art.cit.*

¹⁸⁹ ANONIEM, Heerenveens zaad kwam goed op, in: Nieuwsblad van het Noorden, 08/09/1973

bloem-met-bijtje. Kinderen speelden glijbaantje vanaf de Le Roy-heuvels. Le Roys theorie hierover was:

*Mensen zijn zuiniger op hun omgeving als ze zelf voor de aanleg hebben gezorgd.
Normaal is een plantsoen anoniem, het is van de gemeente en de gemeente is iets vaag.
Als je een boom kapot trekt, komt er niet onmiddellijk een diep bedroefde
stadsbewoner op je af. Maar als je in Lewenburg een boompje knakt, kan dat best het
boompje van je buurman zijn en dan is de wroeging dichterbij.*¹⁹⁰

Gedurende de eerste vijf jaar moest hij zelf op de barricaden staan om het volk luid te verkondigen wat hij daar in zijn eentje aan het uitspoken was. In 1978 werd Martin Duisterwinkel aangesteld voor de coördinatie te verbeteren (zie III., 3., 4., 1.).

In november 1975 werden de afvaltransporten, die als materiaal dienden bij het aanleggen van het terrein, volledig gestaakt. Bouwondernemers gaven er de brui aan; ze wilden niet langer geld steken in de onzinnige verwerking van bouwafval ter plaatse. Bovendien hielden ook de gemeentelijke diensten het op hun beurt , in dat jaar wel voor gezien. Slechts eenmaal immers, in het voorjaar van 1974, had een enthousiaste groep Lewenborgers daadwerkelijk met “de troep van Le Roy” getoond te kunnen en te willen werken. Dankzij deze groep was toen een deel van de eerste puinhoop, onder zijn aanvoering, in een terrassenlandschap omgebouwd.¹⁹¹

Later in 1975, vestigde zich er een treintjesfanaat in Lewenburg. Deze man, een apotheker, had ten zuiden van de tweede afgedekte puinstortplaats een huis gehuurd. Hij belde Le Roy op en informeerde behoedzaam of hij er geen bezwaar tegen had wanneer hij, tussen vijver en puinberg, een driehonderd meter lange spoorbaan zou gaan aanleggen. Hij was namelijk de eigenaar van een lorrietrein en wilde er in de toekomst in dit gebied wat mee gaan rondrijden. Natuurlijk zouden dan de kinderen uit de buurt net zo vaak mogen meerijden als zij maar wilden. Omdat Le Roy alleen maar op unieke gangmakers zat te wachten, gaf hij niet alleen dadelijk zijn toestemming, maar spoorde hem ook aan om de spoorbaan, als het mogelijk was, tweemaal zo lang te maken. In de toekomst zou Le Roy, samen met vrijwilligers, een stationnetje bij zijn spoorbaan bouwen en paden naar dit project aanleggen. Ruim twee jaar lang had de treintjesgek zich in Lewenburg naar hartelust kunnen uitleven.

Daardoor kon het gebeuren dat, zelfs nog ver voordat men eventueel met de bouw van een klein stationnetje zou kunnen beginnen, buurtbewoners inmiddels met de aanleg

¹⁹⁰ ANONIEM, Veel bloemen uit Lewenburg geroept, in: Nieuwsblad van het Noorden, 11/09/1973

¹⁹¹ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel IV, in: LOEKS, 31/08/1983

van voetpaden dwars door dit gebied een begin hadden gemaakt. Het materiaal voor die paden - grote, zware en dikke platen natuursteen- had Le Roy in grote hoeveelheid als afvalmateriaal opgekocht bij verschillende steenhouwerijen. In deze werkplaatsen worden grote ruwe blokken natuursteen gekantrecht; de buitenste afgezaagde ruwe kanten leveren eenzijdige vlakke croûteplaten op, waarmee snel en eenvoudig grote, solide en grillige voetpaden kunnen worden aangelegd. Omdat hij bij de aanvang van zijn opdracht nog helemaal niet kon weten waar de Lewenborgers dit materiaal eventueel zouden kunnen verwerken, besloot hij eerst op twee willekeurige punten, op de grens van zijn mandaatgebied, twee ladingen croûte te laten deponeren. De rest van het aangekochte materiaal, circa 600 m², zou dan pas jaren later in soortgelijke transporten worden afgeleverd, wanneer de keuze voor een zinniger plaats door de Lewenborgers zelf zou kunnen worden gemaakt. Le Roy wist dat de eerste transporten van dit gigantisch steenmateriaal een ongekende uitdaging zouden vormen voor heel Lewenborg. Hij was uiterst benieuwd naar het antwoord dat hij van het publiek zou krijgen.¹⁹²

Geïnspireerd wellicht door hun waaghalzerige treinfanatie buurman sleepten de Lewenborgers die hier woonden, de grote zware stenen stuk voor stuk uit het depot over een zeer grote afstand naar hun eigen woongebied. Daar waren inmiddels de meeste burgers, die rondom het unieke project van de fanatieke apotheker woonden, begonnen met de uitbreiding van hun kleine privéachttertuintjes die, over de kadastrale erfscheiding heen, vrijwel onbeperkt in het openbaar groen zouden mogen worden uitgebouwd. Le Roy had de Lewenborgers vaak tot deze activiteiten aangespoord, omdat hun fantasie de basis vormde voor zijn creatieve inbreng waardoor hij of andere creatieve begeleiders in een later stadium van dit project op hun input zouden kunnen reageren. Zoals hij zelf zei:

*Op die manier is het volgens mij mogelijk om de hokjesgeest van de Nederlanders, die zich nog maar al te vaak nog op de meest duidelijke wijze in de openbare ruimte manifesteert, visueel te doorbreken.*¹⁹³

Dat proces zou des te beter kunnen verlopen naarmate de Lewenborgers zijn creatieve inbreng als een katalyserende kracht zouden willen accepteren voor de constante reactivatie van hun eigen creatieve potentie.

¹⁹² L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel IV

¹⁹³ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel IV

Hoewel het treintje, mogelijk tot genoeg en geruststelling van velen, ten slotte van het toneel verdwenen was, waren veel wijkbewoners nog steeds bereid om, in de geest van de eigenaar van dit uniek smalspoortje, één van de belangrijkste medewerkers van het eerste uur, het gebied in de toekomst uit te bouwen tot een natuurgebied.¹⁹⁴

Op een goede dag bleek één van de overburen van de treintjesgek van Lewenborg verwoed bezig te zijn met de sloop van een meer dan manshoge gevlochten houten schutting die hij enkele jaren achter zijn tuin had geplaatst. De schutting was een deel van een veel grotere houten afscheiding die langs de achterkant van de tuinen van zijn burens doorliep. De bewoners hadden hem gezamenlijk gebouwd, omdat zij tegen de filosofie van Le Roy waren. Het idee werkte kennelijk zo aanstekelijk dat ook zijn burens de omheining afbraken om aansluiting te zoeken op het gebeuren in het Le Roy-gebied. Sindsdien bleek het ijs voorgoed gebroken en meldden zich voortdurend nieuwe groepen van bewoners die aan de slag wilden gaan op meerdere plaatsen in het gebied.¹⁹⁵

In het voorjaar van 1977 kon men hem berichten dat de groeiende belangstelling van de zijde van het publiek voor de filosofie en de werkwijze van Le Roy, zoals die in Lewenborg werd toegepast, van die aard was dat alle belanghebbenden zich opnieuw moesten bezinnen over de vraag hoe deze stroom van activiteiten zinvol te kanaliseren en verder te ontwikkelen zou zijn.¹⁹⁶

Zo ontstonden in 1978 een parkeerplaats, oprijlaan en konijnenfokkerij. De Biologische Tuinvereniging Groningen (BTG) legde tuinen aan. Er werd werk gemaakt van een kinderboerderij en de Le Roy-ranch, met park- en weidegebied.¹⁹⁷ In november van dat jaar maakte een groepje bewoners van Patrijspoort plannen om een ponystal te gaan bouwen. In dat gebouw, dat de naam Le Roy- ranche moest gaan dragen, zou, als de gemeente akkoord ging, onder andere een opslagplaats, een stal en een vrije ruimte voor kinderen komen. Het zou gedeeltelijk uit steen opgetrokken worden en verder uit hout op een vierkant stuk ruig terrein tussen de woningen. Het gebied rondom de stal werd geëgaliseerd tot weiland, waarop de dieren konden grazen. Ook lag het in de bedoeling een ponywagen aan te schaffen om mee door de buurt te rijden.

¹⁹⁴ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel IV

¹⁹⁵ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel IV

¹⁹⁶ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel II

¹⁹⁷ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel II

De initiatiefnemers toonden zich laaiend enthousiast over een ponystal en gingen een vergadering beleggen voor alle buurtbewoners om over de plannen te praten. Ook Le Roy liet de initiatiefnemers schriftelijk weten met dit plan in te stemmen.¹⁹⁸

Bij de Hoge Balt ontstonden borders, zitplekken, sierbestrating en houten trappen met beplanting. Diezelfde Hoge Balt werd door het publiek, aflopend in eigen tuinen, beplant en men maakte plannen voor zandbakprojecten. Tenslotte kwamen er nog twee extra groepen volkstuinen van de BTG bij.¹⁹⁹

Een andere groep bewoners aan de Patrijspoort bleek niet gelukkig te zijn over de invulling van het gedeelte van het Le Roy-gebied bij de vijver achter hun woningen. Om meer privacy te krijgen, wilden de bewoners een kunstmatige heuvel aanleggen. Achter de heuvel moest dan een pad langs de vijver worden aangelegd.²⁰⁰

In 1979 waren er nieuwe plannen voor kindertuinen, die buurtbewoners echter tijdelijk als groententuin in gebruik konden nemen. Bewoners kwamen tot de aanleg van een gemeenschappelijke siertuin. Er kwamen weer nieuwe complexen van de BTG. Ook ontstond de basis voor een amfitheater, waarbij een sierbestrating en palissaden omheining van wilgentenen werd uitgevoerd.²⁰¹ De bouw van het amfitheater bestond uit spoorwegbielzen als speelobject voor kinderen. Het moest bij het fietspad aan de Kiel achter het Kraaiennest komen. De buurtbewoners en de leden van de werkgroep Spel en Viering van de Jenaplanschool, de Swaistee hadden zich al door middel van een handtekeningactie uitgesproken voor een dergelijk speelobject.²⁰² In het amfitheater (fig.12) worden nu nog in de zomer vaak stukken opgevoerd door de schoolkinderen. In deze omgeving vindt men ook moestuinen die niet begrensd zijn. Ze zijn aangelegd door de kinderen en hun leerkrachten.²⁰³

Er kwamen in die periode ook aanvragen voor een frituur en zelfs voor de aanleg van kindertuinen bij de Catamaranschool, hoewel deze laatste niet officieel in het Le Roy-gebied was gebouwd.²⁰⁴

¹⁹⁸ ANONIEM, Lewenborgers vol ideeën: plannen voor ponystal, heuvel en amfitheater, in: Nieuwsblad van het noorden, 11/11/1978

¹⁹⁹ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel II

²⁰⁰ ANONIEM, Lewenborgers vol ideeën: plannen voor ponystal, heuvel en amfitheater

²⁰¹ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel II

²⁰² ANONIEM, Lewenborgers vol ideeën: plannen voor ponystal, heuvel en amfitheater

²⁰³ H., LUX, Art.cit., p.446

²⁰⁴ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel II

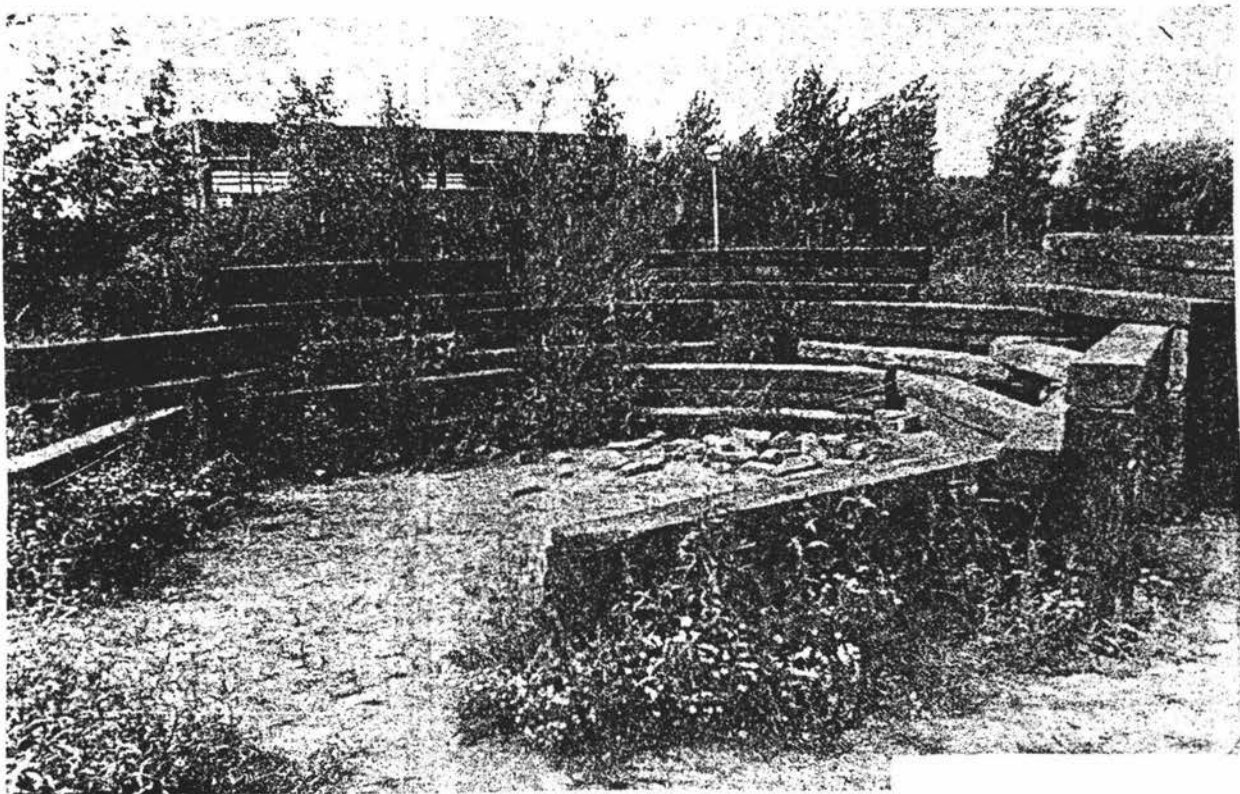

Fig.12: Lewenborg: het Amfitheater

Fig.13: Lewenborg: de Bijenstal

Fig.15: Lewenborg: de Don Quichottem

Fig.14: Lewenborg: de Don Quichottemolen

Op 1 juli 1980 waren de plannen tot 35 stuks uitgegroeid. Kinderen wilden van stadspuin en natuursteen een kasteel metselen. Er was sprake van een aanleg van paden voor ponywagen-rondritten rondom de Le Roy-ranch en kindertuinen bij de Radar/kompasschool. Men bepaalde de plaats voor een toekomstige bijenstal (fig.13), een (water)windmolenproject "Don Quichotte" (fig.14 en 15) en een kindertuinproject bij de Brandarisschool.²⁰⁵

De windmolen "Don Quichotte" werd door een Werkgroep TH Twente, Enschede in samenwerking met de Stichting voor Ontwikkelingshulp in de Derde wereld Holland opgericht. Die zou zorgen voor de bewatering van de moestuintjes bij de school.²⁰⁶

Vanaf 1981 werd het gebied ook veel toegankelijker voor andere mensen door het aanleggen van verharde paden door het gebruik van natuursteen en afvalmateriaal.²⁰⁷

Maar van dan af staken het gerucht en andere minder leuke toekomstberichten, gedurende de laatste drie jaren, voortdurend de kop weer op. Toen van gemeentewege actie werd ondernomen om in 1981 (zie III., 3., 4., 2.) de realisatie van bepaalde projecten een halt toe te roepen, was het voor alle betrokkenen duidelijk dat de pret nog slechts van korte duur kon zijn. Mede daarom was bijvoorbeeld de bouw van de kinderboerderij, de Le Roy-ranch, waarmee men al in 1981 begonnen was, tot staan gebracht. Eerst had de gemeente, zonder enig bezwaar, alle rekeningen voor dit project betaald, in totaal voor enkele tienduizenden guldens. De bevolking had sindsdien de nodige werktekeningen gemaakt, gezorgd voor de aanleg van de bijhorende weide voor de aan te kopen dieren, die ook van een degelijke afrastering werd voorzien. De fundamenteen waren gebouwd en de eerste muurtjes al gedeeltelijk opgetrokken; hardstenen palen werden uitgezet langs de tracé voor de ponywagen, die inmiddels al was gekocht.

De Lewenborgers bleven hun plannen rustig uitvoeren. Terwijl de processtukken (zie III., 3., 4., 2.) werden klaargemaakt en advocaten zich te goed deden aan een gecompliceerde juridische kluif, werden duizenden bomen en struiken geplant. En dat in een gebied dat volgens de plantsoendienst al veel te dicht en te gevaarlijk begroeid was. De ladingen croûte werden door de wijkbewoners ingehaald en op eigen initiatief in het terrein verwerkt. Met deze natuursteen wilde men o.a. het gebied rond de

²⁰⁵ L.G., LE ROY, Het Le Roy-project, Deel II

²⁰⁶ H., LUX, Loc.cit.

²⁰⁷ H., LUX, Art.cit., p.444

Fig.16: Lewenborg: de Le Roy- gebieden in 1982

Bijenstal verfraaien, die ten zuiden van het grote wilgenbos illegaal onderdak bleek te verlenen aan anderhalf miljoen bijen. In de realisering van dit project zag men zuiver en alleen een educatieve mogelijkheid om het onderwijs praktisch bij het gebeuren te betrekken.²⁰⁸

In 1982 (fig. 16) zag men duidelijk resultaat. De letterlijke puinhopen in het Le Roy-gebied in Lewenborg groeiden tot iets moois uit. Een aantal bewoners had in de afgelopen maanden een reeks van plannen gemaakt waarvoor in totaal zeven vrachtwagenladingen met bouwpuin naar het Le Roy-gebied waren gevoerd. Bij de Bijenstal en Windmolen tussen Grootzeil en wilgenbos kwam onder meer een opvangbak voor het water dat door de molen vanuit het grondwater werd opgepompt. Verder waren er plannen voor een decoratieve muur rond de Bijenstal terwijl er in het gebiedje bovendien gedacht werd aan speelse klim- en klautertoestanden in de sfeer van kasteelachtige ruïnes voor de kinderen. De bedoeling was, dat het geheel sprookjesachtig begroeid ging worden. Op de grote heuvel bij Kluisgat werd de toekomstige kinderboerderij met het puin verfraaid terwijl er bovendien plannen waren voor decoratieve muren en bouwwerken. De kinderboerderij in dit gebied werd opgezet in samenwerking tussen de werkgroep kinderboerderij in Lewenborg en het woonproject voor handicaptten. Op de heuvel moesten verder gezellige terrassen, muren en speelse bouwsels komen om het geheel wat aantrekkelijker te maken.²⁰⁹

Gedurende de periode 1983-1987 ontwikkelde het project zich verder in ruimte en tijd zonder problemen tussen de wijkbewoners onderling en de Beheersgroep (zie III., 3., 4., 3.).

In 1988 kwam er naar de mening van de buurtbewoners van de Toplicht (foto 19) echter wat te veel groen, met name de bereklauwen (foto 23) waren te hoog geworden. De omgeving paste niet meer bij het gemoderniseerde uiterlijk van hun flatgebouw. Bovendien was vanuit hun huizen de vijver niet meer te zien, die voor vissers onbereikbaar was geworden. Ze hebben zelf een verhard pad dwars door het gebied aangelegd; waardoor er een verbinding is gekomen met het centraal gelegen fiets- en voetpad. Zoden en struikgewassen werden verwijderd en rond de vijver zijn alleen bomen blijven bestaan. Wel hadden de bewoners bij het zwaardere werk steun van de gemeente gehad. Er was door de bewoners gras ingezaaid en er werden duizend

²⁰⁸ L.G., LE ROY, Brieven: afscheid van Groningen, in: PLAN 7, nr.7+8, 1983, p.47

²⁰⁹ ANONIEM, Uit puin groeit iets moois, in: Nieuwsblad van het Noorden, 04/11/1982

bloembollen gepoot. In het voorjaar werden de flatbewoners opnieuw actief. Ze hebben dan ook nog een vissteiger, enkele zitbanken en een wandelpad in de wal van de vijver aangelegd. Alle materialen die door de bewoners zijn gebruikt, werden beschikbaar gesteld door de Beheersgroep van het Le Roy-gebied en de gemeente.²¹⁰

In 1993 werd de Bijenstal bij het Wilgenbos nog steeds druk gebruikt door een actief groepje imkers, die nu ook gestart waren met het geven van voorlichting aan schoolklassen, die daar op bezoek komen.

Op de Vosplek tussen Mast en Kajuit (zie fig.18) werd een behendigheidscircuit (foto 31, 32 en 33) verder uitgebreid en ook door schoolklassen gebruikt voor aanvulling op de lichamelijke oefening.

De Scheerplek nabij Patrijspoort werd steeds mooier: steenmozaïeken, hoogteverschillen en bijzondere aanplant maakten deze plek tot een lustoord.

In 1995 werd een Appelhof aangelegd. Er werden fruitbomen in de grond gestopt door acht enthousiastelingen.

Op het Zuidelijk Plateau werd de speeltuin uitgebreid met een bandschommel en een klintoren. Ook werd er een volleybalveld aangelegd.

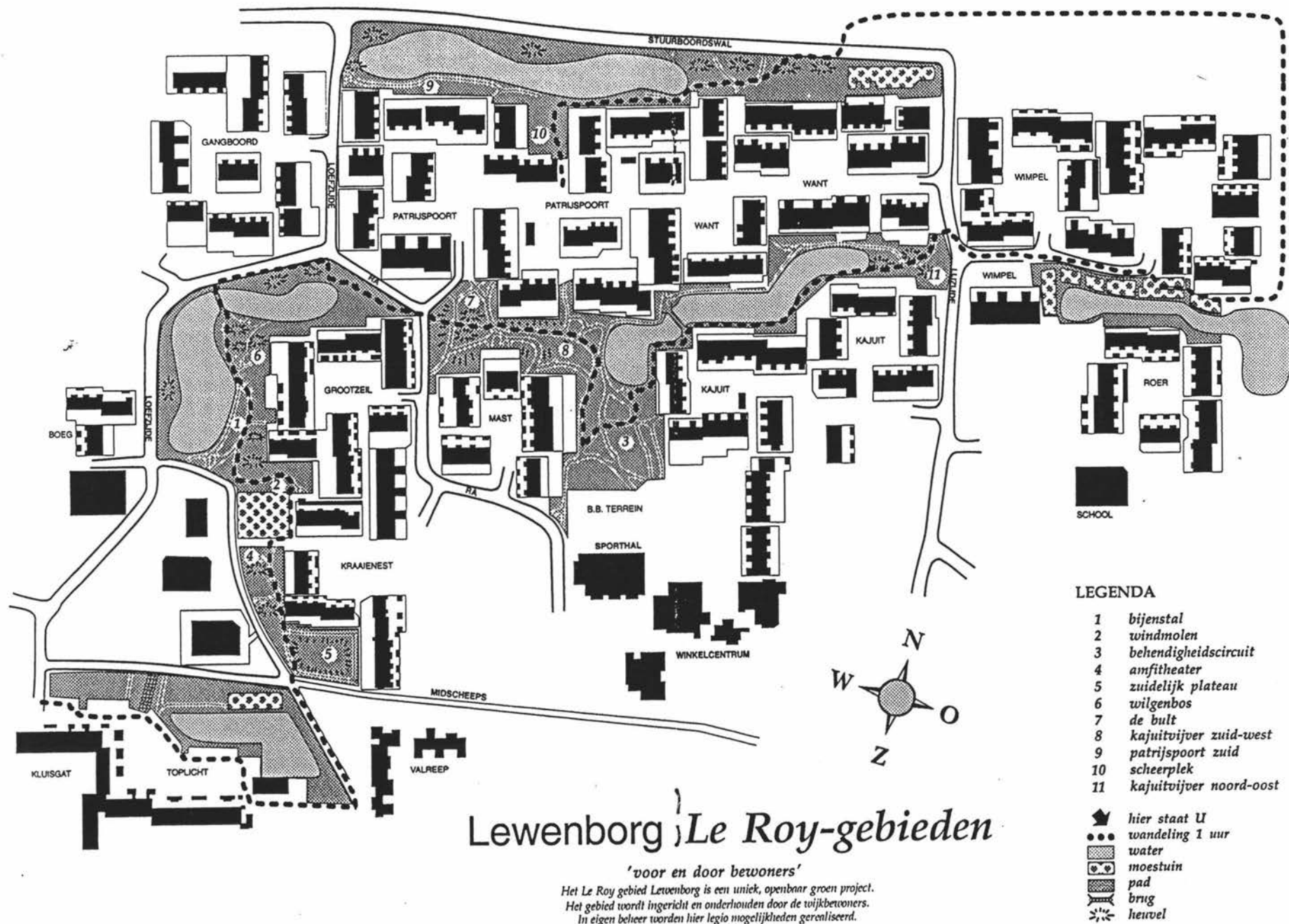
Aan de Duinen had de werkgroep "Natuur en Milieu" het idee naar voren gebracht deze Duinen te benutten voor het onderbrengen van een vleermuisbunker. Dit plan ging echter niet door omdat men vreesde voor complicerende factoren. Voor de aanleg van de Duinen was het noodzakelijk wat heesters en bomen te verplaatsen. In juni 1995 kwam de grondaanvoer goed op gang en in de herfst was de gestorte grond gladgestreken door de huisaannemer van de Beheersgroep. Verder pleegde men overleg met de aanwonenden wat betreft de samenstelling en plaatsing van de beplanting bij de Duinen.²¹¹

In 1996 werd bij de Kajuit Centraal twaalf bomen met iepenziekte geconstateerd, zodat drastische verwijdering noodzakelijk was. Ook een aansluiting op het pad om de Stuurboordswalvijver werd gerealiseerd, zo had het duinenpad vertraging opgelopen. De bewoners van Trapveld Want plaatsten een sluisje langs een gevaarlijk pad omdat er daar een dodelijk ongeval was gebeurd. De Duinen Stuurboordswal werden nog verder opgehoogd en afgewerkt. Het ZW-duin werd door één bewoner compleet ingericht met een schelpenpad, waarvoor drieduizend kilo schelpen voor nodig was, over de kam,

²¹⁰ ANONIEM, Bewoners Toplicht-flat knappen omgeving op, in: Gezinsbode, 09/11/1988

²¹¹ Jaarverslag Le Roy-gebieden in Lewenborg van 1995, 01/01/1996, p.3-6

Fig.18: Plan van de Le Roy-gebieden

heesters uit de Scheerplek en uitgestrooid zangzaad. De middenduin bleek te smal om een pad over de kam te leggen. Na inspectie besloot de Beheersgroep om hier nog meer grond aan te laten voeren, gezien de ruimte die nog aanwezig was.²¹²

Zowel in 1996 als 1997 werden speeltuigen hersteld en dit vanwege slijtageverschijnselen die ze tonen van intensief gebruik.

III.3.3.3. Huidige situatie van de Le Roy-gebieden

III. 3.3.3.1. Markering²¹³

1. Bijenstal
2. Windmolen (helaas aan het weggroten)
3. Behendigheidscircuit
4. Amfitheater
5. Zuidelijk Plateau
6. Wilgenbos
7. de Bult
8. Kajuitvijver zuid-west
9. Patrijspoort zuid
10. Scheerplek
11. Kajuitvijver noord-oost

III.3.3.3.2. Rondwandeling in het gebied²¹⁴ (fig.18)

We beginnen onze wandeling aan de flat **Toplicht** (**foto 19**) en lopen langs de flat richting telefooncentrale aan het einde van de Toplichtvijver. Links ziet men dan een groenstrook, die door een aantal flatbewoners met ondersteuning van de Beheersgroep volledig gerenoveerd, ingezaaid en beplant is en tevens voorzien is van een riante doorsteek. Aan de overkant van de vijver ziet men dan de tuinen gelegen aan de

²¹² Jaarverslag Le Roy-gebieden in Lewenborg van 1996, 21/03/1997, p.3-6

²¹³ De markering is nog niet aangepast, want de Appelhof, de Binnenhof en de Duinen ontbreken op het plan

²¹⁴ Rondwandeling die ik samen met de heer A. Uyleman ondernomen heb op 13 april 1998

noordzijde van de vijver, waar een aantal enthousiaste volkstuinders werken. Op deze plek liggen nu alle tuinen braak, waardoor de natuur zijn rechten weer hernomen heeft. Toch is voorlopig de bestemming nog steeds ongewijzigd, dus enthousiaste tuinders kunnen steeds contact opnemen met de Beheersgroep (zie III., 3., 4., 3.) voor het toewijzen van een lapje grond.

Dan lopen we om de telefooncentrale heen langs het fietspad en gaan dan links af tot aan de kruising van de fietspaden.

Daar aangekomen zien we een verhoging begroeid met bomen: het **Zuidelijk Plateau**. Op het Zuidelijk Plateau groeiden een aantal bomen zo hoog, dat de zaag gehanteerd moest worden om de zon te blijven zien. De Beheersgroep raakte in gesprek met een aantal bewoners over een andere invulling van de omgeving. Dit heeft geresulteerd in een speel- en klautervoorziening. Ook omringende scholen maken dankbaar gebruik van dit uniek project. Er zijn twee torens, waartussen een volleybalnet hangt, zodat de ouders ook aangenaam bezig kunnen zijn . De jonge bos aanplant recht achter het Zuidelijk Plateau schiet mooi de lucht in, waardoor ongewenste kruiden minder kans krijgen en de omgeving beter begaanbaar wordt met blote benen in de zomer.

Hiervandaan lopen we langs het **Amfitheater** naar de volkstuinen.

Even naar rechts en dan weer naar links komen we op de plaats waar de **Windmolen** stond. Deze is nu helaas in verval en het hout is echter zo rot dat renoveren geen nut heeft. Tevens is hier een speelhut voor de kinderen gebouwd, een vijver aangelegd en een kippenhok gerealiseerd.

We lopen nu richting **Bijenstal** die verscholen ligt achter het groen. Het is mogelijk voor scholen om een afspraak te maken voor de Bijenstal.

Langs de Bijenstal is een nieuw pad aangelegd richting **Wilgenbos**. Hierlangs gaan we dan de bielzentrapp op het bos in. Deze trap is het begin van een padenstructuur in aanleg, die in fasen uitgevoerd gaat worden. Hier en daar kan men reeds aangelegde delen zien. Het Wilgenbos omsluit een niervormige vijver, in het midden overspannen door een rustiek brugje. De heuvels zijn na regen praktisch onbegaanbaar, maar wel beglijbaar! De gravel op de nieuw aangelegde paden zal daar ongetwijfeld verbetering in brengen, hetgeen door sommigen betreurd wordt. De monocultuur op deze plek vereist regelmatige snoei of een vervangen van afgestorven wilgen door andere soorten. De Beheersgroep heeft voor de strook langs de weg gekozen voor de eerste methode en voor de centrale bulten voor de tweede. Hier worden op opengevallen plaatsen andere

soorten ingeplant. Tegen de weg bij de Ra lagen altijd acht volkstuinten, maar door gebrek aan belangstelling wordt hier het Wilgenbos uitgebreid met een collectie fruitbomen, de **Appelhof**.

Over het bruggetje en dan rechtsaf langs de weg, kunnen we het volgende deel van de rondleiding bereiken: de **Centrale Bult**. Nu lopen we tegen de Centrale Bult op, waarover zich een smal voetpaadje kronkelt. Onderaan realiseert een aantal omwonenden een plantsoenachtige opzet met schelpenpaadjes en bloembollen, terwijl bovenop de jeugd zich in de ruigte kan uitleven.

Van de bult afdalend komen we in het hart van het Le Roy-gebied: het gebied tussen Mast en Kajuit. Hier zijn een aantal aardige paadjes (**foto 30**) te vinden alsook gezellige zitjes. Wanneer we de palen boven het groen zien uitsteken dan zijn we bij het **Behendigheidscircuit** (**foto 31, 32 en 34**) aangeland. Hier kan men zwieren aan touwen, uw evenwicht beproeven meters boven de grond en het water. Eén van de laatste aanwinsten hier is een echte Aperots, waarbij u gevraagd wordt zelf voor aap te spelen. Hierin is ook een Pyramide opgenomen, die het centrum van het behendigheidscircuit vormt, dat begint bij de Grote Slinger, via een net en een aantal stappen naar de Hoge Touwen en vandaar via de Giek en de Aperots en Pyramide weer terug naar de Grote Slinger. Moegespeeld volgen we het pad verder rond de Kajuitvijver.

Aan de oostelijke zijde van de Centrale Bult ligt de langgerekte **Kajuitvijver** (**foto 26, 27 en 28**), waarlangs vooral de zuidelijke helft goed begaanbaar is door het door aanwonenden aangelegde wandelpad (**foto 29**). Dit volgend komen we bij de Lijzijde, die we recht oversteken voor de flat langs naar de volkstuinten van Wimpel, die daar vanaf het ontstaan van de gebieden door de bewoners bewerkt zijn. De vijver, die daarachter ligt, is slechts voor een deel Le Roy-gebied. We lopen langs de tuinen naar het fietspad en volgen dit over een afstand van ongeveer 100 meter.

Dan ziet men aan de linkerhand een fietspad, dat langs de buitenkant van Lewenborg terugvoert naar het laatste Le Roy-gebied: het Want annex **Patrijspoort**. Dit begint met een aantal volkstuinten, waarna we een trapveldje met een aantal zitjes zien, waar je de weg kunt oversteken om weer in het Le Roy-gebied te komen. Hierna kan je op het door bewoners nieuw aangelegd pad de zuidkant van de vijver volgen naar de **Binnenhof** (vroegere **Scheerplek**). Dit gebied is een tuin in Engelse stijl met mozaïeken, opgehoogde cirkels en verdiepte zitkuilen. De verdere zuidkant van de vijver is

begaanbaar gemaakt op aandringen van de Beheersgroep, die in gesprek met aanwonenden hen heeft kunnen overtuigen van de noodzaak hierin verbetering te brengen. Dit heeft geleid tot een aangelegd schelpenpad, dat zich sierlijk om de ingepaste begroeiing slingert. Dit was een complete rondleiding door het Le Roy-gebied met een overzicht van de verschillende locaties.

III., 3., 4. Coördinatie van het project

III.3.4.1. Noodzaak aan een schakel tussen Le Roy en de wijkbewoners

Inspraak was erg belangrijk bij de invulling van groenvoorziening in Lewenborg. De wijkbewoners kozen voor een zekere vorm van groenaanleg zonder de natuurlijke structuur van het gebied aan te tasten.²¹⁵ Er waren in het verleden nogal wat misverstanden gerezen tussen de wijkbewoners en Le Roy. Dat was dan ook een reden om in 1978 Martin Duisterwinkel aan te stellen. Het geven van voorlichting was één van de belangrijkste taken van Martin Duisterwinkel.

Als eerste stap organiseerde de Biologische Tuinvereniging Groningen een informatieve avond voor leden en belangstellenden in Lewenborg. De avond die in het Dok plaatsvond, werd door zo'n 18 leden bezocht. Twee belangstellenden haakten al snel af toen bleek dat aan hun verlangens, een fikse uitbreiding met gewone volkstuintjes op korte termijn niet voldaan kon worden. Doel van de avond was vooral om alle leden die een tuintje in het Le Roy-gebied in beheer hadden, buiten de incidentele contacten via de tuin om, nader met elkaar kennis te laten maken.

Vrij algemeen leefde de behoefte aan betere contacten met de andere tuinders, al was het maar om elkaar met adviezen en tips te helpen. Er werd dan ook afgesproken vaker dergelijke bijeenkomsten die overigens altijd openbaar zijn, te houden. Ook kwam het conflict tussen de gemeentelijke Plantsoenendienst en de tuinders aan Toplicht ter sprake. Deze tuinders werden ervan beticht op eigen houtje een strook van drie meter van het openbaar plantsoen bij hun eigen moestuin te hebben getrokken. De tuinders waren hier nogal verbolgen over, want zo stelden zij, destijds lag de grens tussen beide gebieden niet duidelijk vast en is men maar vast begonnen. De coördinator van het le

²¹⁵ ANONIEM, Inspraak bij de aanleg van groenvoorziening belangrijk, in: Nieuwsblad van het Noorden, 19/09/1978

Roy-gebied was hier van op de hoogte. De plantsoenendienst die de omstreken strook grond teruggeiste, wist blijkbaar van niets. Op de bijeenkomst werd afgesproken dat men desnoods via acties zou proberen de strook grond in beheer te krijgen, al was het maar tot aan het einde van dit seizoen. In elk geval zou contact opgenomen worden met wetgever Gietema. Voorts zou de afdeling Lewenburg van de vereniging zich meer aan de wijk gaan presenteren. Dit zou onder andere gebeuren middels het Wijkoverleg waar de afdeling aan deelnam. Belangstellenden werden in de gelegenheid gesteld de tuinen te bezoeken en zich te laten voorlichten over het hoe en waarom van het biologisch tuinieren.²¹⁶

Ook bleek duidelijk op de vergadering dat vele bewoners van Lewenburg en vooral zij die woonden aan het Le Roy-project er langzaam genoeg van kregen. Wat aanvankelijk als vrij positief werd ervaren, het was immers een hele nieuwe opzet van groenvoorziening, was na verloop van een paar jaar voor het merendeel veranderd in een bron van ergernis. Enkele bewoners met jonge kinderen die soms hun hart vasthouden als de kleuters even niet te vinden waren. De gevaren van het zich op natuurlijke wijze ontplooien van het groen, maar vooral ook van het verraderlijke water ertussen deed hen soms de schrik om het hart slaan. "Waarom kon er geen normaal park worden aangelegd met gazons, bomen, bloemen en heersters", "Waarom moest het uitgerekend hier zo'n wildernis zijn?" was bij herhaling een gehoorde klacht. Een wildernis die zich overigens nog steeds uitbreidde tot in de tuinen van de aangrenzende woningen (foto 21). Het was duidelijk dat de brochure niet de verlossende informatie verschaft die de gemeente zich voor ogen had gesteld. Positieve bewoners vonden dat het in ieder geval een pluspunt was dat de gemeente zich door middel van deze brochure tot de betrokkenen wendde. Helaas echter voor de opzetters van het project moest worden geconcludeerd dat het merendeel van de betrokken bewoners negatief stond tegenover het project en de voortgang daarvan niet zo zag zitten.

Voor de mensen die een eigen huis hadden, waren met de hele gang van zaken ook minder gelukkig. Problemen die zich hier voordeden, waren de scheidingslijn tussen de eigen grond en de gemeentegrond. Eén der doelstellingen van Le Roy was immers het overlopen van de eigen grond van de eigenaren in die van de projectgrond. Bij verkoop

²¹⁶ ANONIEM, Inpraak bij de aanleg van groenvoorziening belangrijk

kon dit problemen geven en eigenaren wendden zich dan tot de gemeente die dan maar moest aanwijzen waar de scheidingslijn precies liep (zie bijlage III).²¹⁷

Het werd dus de gewoonte dat er twee keer per week in het wijkcentrum het Dok een spreekuur gehouden werd waar de mensen met hun problemen op tuingebied bij hem terecht konden. Zoals Duisterwinkel zelf zei:

*Ik geloof dat er te weinig voorlichting is gegeven. Daardoor ontstonden er misverstanden. Eén van die misverstanden is dat de mensen denken dat ze geen machines mogen gebruiken. Dat is niet waar. Als men deze keuze maakt akkoord. Alleen: Le Roy betaalt ze niet. Kijk, de natuur bepaalt zijn eigen grens. Ga je nu gebruik maken van machines dan kun je moeilijk overzien wat het effect zal zijn. De natuurlijke grens wordt verlegd, maar in hoeverre is de vraag. Kiezen de wijkbewoners voor deze mogelijkheid dan is dat geen punt.*²¹⁸

Door meer te gaan doen aan voorlichting wilde hij proberen dit soort knelpunten weg te nemen. Hij zag zich als de schakel tussen Le Roy en de wijkbewoners. Hij stond boven alle partijen.

Men kon soms weinig begrip opbrengen voor elkaars standpunt. Hij streefde er eigenlijk naar om midden in het projectgebied een gebouw neer te zetten met daarin een permanente expositie. Een centraalpunt waar de mensen met hun problemen terecht konden en waar zich de nodige documentatie bevond. De taak van de coördinator was niet eenvoudig. Vooral omdat er nogal wat onbegrip heerste bij de mensen. Le Roy had zijn ideeën, maar de wijkbewoners ook. Het was niet eenvoudig de zaak te overbruggen.²¹⁹

Tevens in 1978 was er enige aktiviteit te bespeuren omtrent de voorlichting over het Le Roy-project in een deel van Lewenborg. In het begin van de zomer was er door de wijkraad een enquête gehouden waarin de bewoners naar hun mening over dit veel besproken project werd gevraagd. Een veel gehoord aspect was toen het gebrek aan voorlichting over de achtergronden en uitvoering van het project. Ook bleek uit deze enquête dat ruim 83 % van de ondervraagden verre van tevreden was met de huidige gang van zaken. Er werd iets aan die gevraagde voorlichting gedaan: via het Gemeentelijke Bureau Voorlichting werd een brochure samengesteld die aan de betrokken bewoners van Lewenborg werd toegezonden. In deze brochure werd vrij

²¹⁷ ANONIEM, Toplichttuinders boos op plantsoenendienst, in: Noordoost-Koerier, 08/05/1978

²¹⁸ ANONIEM, Lewenborg heeft het soms nog moeilijk met le Roy-gebieden

²¹⁹ ANONIEM, Lewenborg heeft het soms nog moeilijk met le Roy-gebieden

uitgebreid ingegaan op de mogelijkheden die er binnen dit ongeveer 6 ha grote project voorhanden waren.

De brochure was bedoeld om meer informatie te geven over het gebied en om de communicatie met de bewoners weer aan te vatten. Nadat even werd ingegaan op het ontstaan van de gedachte aan dit project in 1973, ging de brochure verder met het aanvoeren van praktische punten over wat er wel en niet mogelijk was binnen de grenzen van het idee van Le Roy. De ideeën die ten grondslag lagen aan het Le Roy-gebied werden in deze folder dan ook verder toegelicht. In plaats van de vele ideeën van het omgaan met de natuur van Le Roy uiteen te zetten, verklaarde men een aantal onduidelijkheden wat betreft het gebied. Zoals:

1. Je moet de natuur zijn gang laten gaan. "Neen," zegt men in de brochure, "het is een recreatiegebied van de bewoners, openbaar groen."²²⁰ Het is echter geen recreatiegebied zoals er zovele zijn met geschoren gras en geprefabiceerde picnickbankjes, maar een leef- en werkgebied. De mensen kunnen er hun vrije tijd in kwijt. De mens regelt en daarbij gebruikt hij nu eenmaal. Als hij daarmee met de regels van de natuur meespeelt, kan er zonder al te veel moeite iets goeds uit voortkomen. Maar de natuur zijn gang laten gaan? Alleen onder de voorwaarde dat de mens ook zijn gang mag gaan in het Le Roy-gebied. En dat mag! Want zo ontstaat een cultuur. En dat is de grondgedachte van Le Roy. Bijvoorbeeld: wie een hekel heeft aan brandnetels, die moet er maar wat aan doen. Daar zijn wel betere manieren voor dan spuiten of vertrappen. En als er mensen zijn die wel van brandnetels houden, die zijn er ook, dan moeten de mensen samen tot een redelijke oplossing komen. Maar dat heeft met de aard van het gebied niets te maken.

2. Het gebied moet nu maar eens snel af zijn. Dit is een begrijpelijke reactie, maar wel strijdig met de opzet. Het is geen plantsoen dat in één keer wordt gevormd. Het is een gebied van en voor iedereen, dat telkens kan worden gevormd. Het zal dus altijd kunnen veranderen. Maar het is er wel een vrijheid in gebondenheid, een vrijheid van keuze uit de mogelijkheden. **3. Je mag geen machines gebruiken.** Wie met een machine aan de gang wil gaan, en dat met de anderen heeft besproken, die moet vooral zijn gang gaan. Stel nu dat er een paadje zou moeten komen, dan moet dat stuk grond worden vlakgemaakt. Wie daarbij een machine wil gebruiken goed, maar je moet het wel zelf organiseren. De mensen moeten hun fantasie niet laten leiden door de

²²⁰ Inlichtingsbrochure omtrent de Le Roy-gebieden, september 1978

mogelijkheden van machines. De veranderingen zullen in het gebied ook binnen de natuurlijke schaal verlopen. Er is trouwens een kans dat een gesprek over ploegen zal leiden tot het laten staan van de ploeg, omdat we hetzelfde werk aan het organische bodemleven kunnen overlaten. Maar verbieden dat doet de Beheersgroep niet. Vaak is het zo dat mensen niet beter menen te kunnen doen dan een machine in te schakelen.

4. Het is openbaar groen, dus een plekje naar eigen smaak inrichten dat mag niet.

Ook dit is een misverstand. Le Roy ziet nu juist dat als één van die dingen die wel in het gebied moeten kunnen. Ieder geeft vorm aan zijn eigen woonomgeving. Het moet juist een opstapeling of optelling zijn van allerlei persoonlijke en groepsuitingen. En als de één uitgerekend wil picknicken op de plek waar een ander een speelhut wil, dan moet men samen praten en het met elkaar eens worden. Ook dat heeft weer niets te maken met het karakter van het Le Roy-gebied, maar met het karakter van de mensen.

5. Iedereen moet meewerken. Niemand hoeft tegen zijn wil een bijdrage te leveren.

Wel is iedereen in het gebied als medewerker welkom. Dwang zit er niet achter. Er is een stille hoop dat mensen elkaar als buurt, als groep beter leren kennen en beter samenwerken en leven als ze samen iets opzetten. Maar wie om welke reden dan ook geen tijd of zin heeft, die hoeft niet. En voor wie graag iets wil, maar daarzelf niet kan meewerken is er altijd de mogelijkheid contact op te nemen met de anderen in de buurt of de Beheersgroep.

Geen misverstand mag er echter zijn over het vaste feit dat de mensen in Lewenborg in het centrale groengebied zelf uitmaken hoe hun eigen omgeving er zal uitzien. Dat betekent: zoveel mogelijk zelf doen en zelf vormgeven. Toeggegeven wordt dat het erg moeilijk is voor de bewoners. De mensen zijn zo gewoon aan ordening dat dit op zichzelf een behoefte is geworden. En die behoefte is een hindernis waar de mensen overheen moeten om weer hun eigen woonomgeving te laten groeien, letterlijk en figuurlijk. Dat moet opnieuw worden geleerd. Daarvoor is praten nodig.²²¹

Voor deze hele materie in goede banen te leiden was dus een contactman aangesteld, M.F. Duisterwinkel. Bij hem kon men terecht voor zaken die het project aangingen. hij beantwoordde vragen en praatte over projecten binnen het project.²²²

Piet Beekman, wijkraadbestuurder, voorzag dat er nog een tweede brochure zou komen die de eerste ging volgen. Volgens Beekman waren nog geen veranderingen in de

²²¹ Inlichtingsbrochure omtrent Le Roy-gebied, september 1978

²²² ANONIEM, Gemeente brengt meer duidelijkheid in Le Roy-project, in: Noordoost-koerier, 11/10/1978

houding van de omwonenden te bespeuren. Wel was hij benieuwd of de mensen nu inderdaad gingen komen, want zoals hij het stelde moesten de initiatieven nu van de bewoners uitgaan. De wijkraad wilde wel contact houden met de betrokkenen maar ze wilde zich niet gaan bemoeien met de coördinatie, daarvoor was nu immers Martin Duisterwinkel beschikbaar. Hij stond in voor de bemiddeling tussen de burgers, Le Roy en de stad. Hij gaf informatie rond vergelijkbare projecten. Hij moest oplossingen vinden voor mogelijke conflictpunten. Hij coördineerde groepsprojecten. In het verleden werd misbruik van het systeem gemaakt en werden er diefstallen gepleegd. Zelfs Le Roy stond daar machteloos tegenover. Sindsdien waren de problemen dan ook opgelost.²²³

III., 3., 4., 2. Besluit van wethouder Gietema in 1983

In de herfst van 1980 deden in Lewenborg allerlei geruchten de ronde en ze bleken waar te zijn.

In januari 1981 verklaarde het college van Groningen zich zonder enig bezwaar akkoord met een werkstuk van ambtenaren (zie bijlage II). In de eerste plaats stemde het college ermee in dat in overleg met Le Roy, zou worden geprobeerd om het onderhoudsbudget tot 20 000 gulden te verlagen. Tegelijk was men de mening toegedaan dat het contact met Duisterwinkel moest beëindigd worden. Voorts ging het hele college akkoord met het voorstel dat de 92.500 gulden welke Le Roy had gereserveerd van de hem toegedane 100 000 gulden voor de aankoop van plantenmateriaal maar moest verrekend worden met de tot dan toe gemaakte kosten. Waarna dan werd gesteld dat de Dienst Openbare Werken met nadere voorstellen moest komen inzake de vraag wat er in de toekomst met het gebied zou gebeuren.²²⁴ Meer dan twee jaar voor het moment waarop het contract met Le Roy op normale wijze zou beëindigd worden, werd voor deze methode gekozen: nadat alle voorgaande pogingen om hem tijdens de rit een halt toe te roepen volkomen hadden gefaald, onthield men hem tenslotte gewoon de noodzakelijke financiële middelen.

²²³ H., LUX, Art.cit., p.443

²²⁴ Interne nota van 1981 omtrent de toekomst van de Le Roy-gebieden

In 1982 doken plotseling ambtenaren op om namens de bouwpolitie te komen informeren bij de inwoners van Lewenborg hoe het gesteld was met de noodzakelijke vergunningen.

De verschillende kindertuinprojecten bij de diverse scholen werden daardoor niet voltooid. Simpel vanwege het feit dat men de kinderen alleen maar wilde laten werken in een standaardvorm van schooltuinen die overal anders prima scheen te functioneren: een groot, goed afgesloten tuincomplex onder leiding van een erkende schoolbioloog en waar ze hun eerste en vaak laatste contact met de natuur zouden kunnen beleven op rechthoekige stukjes grond. Deze voorwaarde zou iedere vorm van integratie met de methode waarop het Le Roy-project in zijn geheel tot ontwikkeling werd gebracht a priori onmogelijk maken.

In de volkstuintjes kweekten de mensen alles wat de mensen hun hartje begeerde en zonder dat zij zich daarbij hoefden te houden aan de vele vaak beperkende en zinloze voorschriften die goldden voor alle houders van een officiële volkstuin.

Door de visuele vergroting van eigen tuintjes in het openbaar groen had men meegewerkt aan de realisering van een nieuwe opvatting over het gebruik van het openbaar groen.

Na april 1983 (infra) door de overname van de dienst Openbare Werken was dit niet meer mogelijk. Onder het nieuwe regime werden de burgers aangeslagen voor het volle bedrag per vierkante meter grond.²²⁵

Op 6 december 1982 schreef Le Roy een brief naar het college van Groningen waarin hij liet weten dat hij, in gesprekken met de wethouder en de directeur van Openbare Werken in augustus en september van dat jaar, geen aanleiding had kunnen vinden om zijn opdracht ten behoeve van de stad Groningen vanaf eind 1982 op een volstrekt andere wijze te realiseren dan sinds 1 juni 1973 het geval was geweest.

Toen hij na zes weken nog geen antwoord had ontvangen, besloot hij zijn laatste taken in Lewenborg te voltooien alvorens in april 1983 definitief te kunnen opstappen. Het resterende bedrag moest nu worden uitgegeven: het restant van ruim 80 000 gulden, dat hij had gereserveerd van het hem toegezegde budget van 100 000 gulden voor benodigd plantenmateriaal, en de 19 000 gulden voor het in 1974 aangekochte croûte. Bij een kweker in Steenwijk werd daarom een bestelling geplaatst voor in totaal ruim 30 000 stuks bomen, heesters en vast plantenmateriaal, waarvan het grootste deel in het

²²⁵ L.G., LE ROY, L.G., LE ROY, Brieven: afscheid van Groningen, p.48

voorjaar van 1983 en de rest in de herfst zou worden geleverd. Tegelijkertijd kreeg de steenhouwerij in Wolvega een seintje dat nu een begin kon worden gemaakt met de aflevering van het in 1974 aangekocht croûtemateriaal. Deze keer reageerden de ambtenaren van Openbare Werken prompt op Le Roys zakelijke activiteiten. De ambtenaren verzochten de steenhouwer de aankoop ongedaan te maken. De steenhouwer vroeg enkele dagen bedenktijd en hij liet op 1 februari 1983 weten dat hij helaas niet kon ingaan op dit dringende verzoek. Bij de boomkwekerij in Steenwijk luisterde de man naar alle voorstellen die de Groningse gezant hem namens zijn chef kwam doen. Maar ook de kweker bleek niet te vermurwen. Omdat de opdrachtgevers van de ambtenaren kennelijk nog bereid waren om, door middel van chantage via derden, een contractbreuk te forceren, bleef er één uitweg: de bestuurders van Groningen tot de orde te roepen door middel van een kort geding. Dat geding was niet het enige proces dat de gemeente zich op de hals heeft gehaald als gevolg van haar beleid ten aanzien van de Le Roy-gebieden in Lewenborg. Ook Duisterwinkel had, na een vierjarige coördinatorsfunctie, een procedure tegen zijn opdrachtgevers aanhangig gemaakt, omdat de gemeente haar financiële verplichtingen jegens deze enthousiaste medewerker niet volledig wenste na te komen. De gemeente gooide opnieuw roet in het eten, evenals dat het geval was geweest bij de in aanbouw zijnde Le Roy-ranch. Achter hun rug om bezwoeren de ambtenaren de eigenzinnige Lewenborgers dat dit werkelijk niet kon en dat er bij hen natuurlijk klachten waren binnengekomen. Bovendien werd men op het matje geroepen om uit een onaangename mededeling te kunnen vernemen: wanneer men in dit stadium nog verder zijn medewerking zou verlenen aan de totstandkoming van de illegale bouw van de bijenstal, dan zou men in overtreding zijn, met alle gevolgen van dien. De betrokken bewoners wisten echter niet dat de Dienst Openbare werken steeds op de hoogte was geweest van deze plannen en dat zelfs alle rekeningen inmiddels door de dienst waren voldaan. Daarom besloot het enthousiaste volk zelf maar te zorgen voor de afbouw ter plaatse. De dagbladen in het noorden lieten even weten dat het kort geding, dat Le Roy op die dag had aangespannen tegen het gemeentebestuur van Groningen, niet was doorgegaan. De gemeenteadvocaat had de knoop doorgehakt en het college geadviseerd niet in het strijdperk te treden door de uitdaging van dit kort geding te accepteren. Hetgeen dus betekende, wat 1983 betreft,

de gemeente haar verplichtingen jegens het Le Roy-gebied alsnog zou dienen na te komen.²²⁶

Later in 1983 stond de hele zaak op losse schroeven: de opvolger van Van den Berg, Ypke Gietema, schroefde het jaarlijks budget terug tot 20 000 gulden. Gietema antwoordde de pers:

*Waarom wij ons beleid ten aanzien van de Le Roy-gebieden in 1983 zo rigoreus willen veranderen? Wel in de eerste plaats omdat wij dat project veel te duur vinden. En in de tweede plaats omdat ik, als wethouder, steeds meer problemen krijg met grote groepen van bevolking die elders in Groningen wonen. Er komen namelijk steeds meer mensen bij mij vragen waarom zij ook in hun wijk niet meer gelegenheid krijgen om, op een soortgelijke manier als in Lewenborg, zelf aan de vormgeving van hun eigen woonmilieu te kunnen meewerken. Maar u begrijpt toch wel dat wij zo'n ontwikkeling niet kunnen tolereren.*²²⁷

De betrokkenheid van omwonenden moest liefst zo groot mogelijk blijven in het Le Roy-gebied, maar daarvoor was Le Roy niet meer nodig. Voor die redenering kreeg Gietema een royale meerderheid in de gemeenteraad van Groningen, ondanks uitgesproken wantrouwen en ongezouten kritiek van vooral de PSP en CPN, en iets minder van GPV, PPR, VVD en D'66. De gemeente ging nu weer de scepter zwaaien. De inbreng van bewoners moest dan wel zo gauw mogelijk goed worden georganiseerd, maar uiteindelijk kreeg de Dienst Openbare Werken weer de supervisie. Maar Gietema's voorstel stuitte ook op verzet.

De PSP'er Tom Pitstra begon zijn betoog met de volgende zin: "Keizer Arrogant en Koning Onbenul vernielen via hun decreten het unieke Le Roy-groenproject." Verder kwamen er woorden als "huichelmoord", "stompzinnig beleid" en "overheidsvandalisme" in voor. De vrije creatieve impuls tegenover de onvrije, conformistische kleinburger was volgens Pitstra de tegenstelling waar het om ging. Gietema's argumenten waren daarop dat het terrein voor een groot deel ontoegankelijk was voor ouderen. Tevens was er veel materiaal spoorloos verdwenen en er waren bouwsels neergezet, waarvoor elders in de stad een bouwvergunning nodig was. En verder was de zaak voor Gietema simpel. Er was een contract van 10 jaar met Le Roy en dat was afgelopen. VVD'er Geert Otten vroeg zich toch af waarom dit stukje zeer geslaagde stukje privatisering van groenonderhoud nu moest worden afgebroken.

²²⁶ L.G., LE ROY, Brieven: afscheid van Groningen, p.49

²²⁷ L.G., LE ROY, Brieven: afscheid van Groningen, p.50

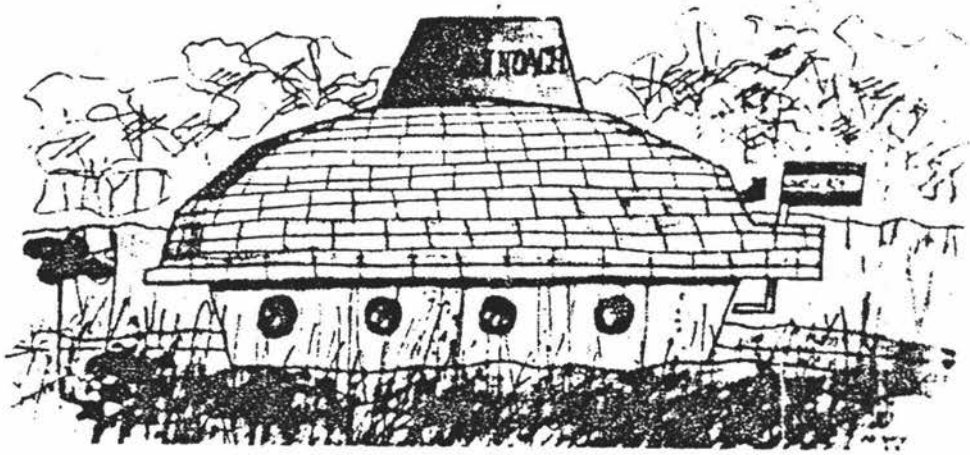

Fig. 17: Omgekeerde Ark van Noah van graficus de Wolf

Uiteindelijk ging de raad in ruime meerderheid akkoord met het voorstel om het groengebied onder de vleugels van Openbare Werken te brengen en 220 000 gulden uit te trekken voor noodzakelijke verbeteringen van de toegankelijkheid. Maar dan pas nadat een serieuze poging was gedaan om daarover met de bewoners te praten.²²⁸

De actieve wijkbewoners, gegroepeerd rond voormalig coördinator Martin Duisterwinkel waren daarover niet zo optimistisch. Zij vreesden een verambtelijking waarbij de bewoners uiteindelijk niets meer te vertellen hadden en de gemeente per saldo een hoop geld kwijt was aan het onderhoud. Zij werden hierbij bijgevalen door Pitstra die het had over een uniek project, dat zich had ontworsteld aan overbodige regelgeving, met maximale zeggenschap voor bewoners en minimale kosten voor de gemeenschap. "Deregulering en bezuiniging wat wil je nog meer!", zei Pitstra nadien. Een beetje Le Roy kon volgens hem niet.

Wethouder Gietema beweerde weliswaar, dat hij alles ook zoveel mogelijk bij het oude wilde laten, maar tegelijkertijd gaf hij aan dat er een einde moest komen aan "de vrijstaat Le Roy-gebied." Regels die voor de rest van de stad gold, moesten ook voor dit gebied gelden. Iedereen moest een bouwvergunning vragen als hij iets wilde bouwen en de Wet op de Ruimtelijke Ordening kon voor het Le Roy-gebied niet even opzij worden gezet.²²⁹

Ook Tenback, de directeur van de Dienst Openbare Werken, was dezelfde mening van Gietema toegedaan dat het Le Roy-gebied veel te duur was en dat hij niet in staat was om met 20 000 gulden een regulier park te maken.

Hij merkte daarbij het volgende op: "Wij gaan nu verder in Lewenborg met hetzelfde geld dat Le Roy voor de ontwikkeling van dit gebied altijd gekregen heeft."

Een week eerder zei hij echter:

Terwijl wij op de Westerhaven over twee of drie bomen praten, gooien wij het geld met bakken tegelijk in Lewenborg neer. Wat Le Roy doet is leuk, maar gevaarlijk. Tien jaar geleden was ik ook een groot fan van Le Roy, maar daar ben ik nu van af. Ik heb de evolutie gezien.

In die periode ontwierp de Groningse graficus Henri de Wolf tien objecten voor de Le Roy-gebieden, waaronder een omgekeerde Ark van Noah (fig. 17).

Volgens de ontwerper zou dit project, als het zou worden uitgevoerd, het best de dreigende ontwikkelingen rond het Le Roy-gebied verbeelden: een totaal

²²⁸ ANONIEM, Le Roy-tijdperk voorbij: bewonersinvloed blijft, in: Nieuwsblad van het Noorden, 24/11/1983

²²⁹ ANONIEM, Wat blijft er over van unieke Le Roy-gebied, in: Nieuwsblad van het Noorden, 20/10/1983

revanchistische agressieve egalisatiepolitiek van de zijde van de gemeentelijke overheid, met name van de plantsoendienst. Le Roy stuurde Henri de Wolf een berichtje dat hij met groot enthousiasme zijn tien werken bekeken had en dat hij hem bij deze machtigde om de Ark in het mandaatgebied Le Roy te realiseren op voorwaarde dat de kosten van de bouw de totale som van 25 000 gulden niet te boven zouden gaan. Per slot van rekening leek hem een afscheidscadeau, dat niet alleen de omgekeerde gang van zaken symboliseerde, maar dat ook begrepen kon worden als een symbool voor het falend beleid in verband met de noodgewongen samenwerking tussen de ambtenarij van de gemeente Groningen en de wilde tuinman uit Heerenveen. Het was het meest zinvolle geschenk dat hij zou kunnen geven. Het werk is echter nooit uitgevoerd.²³⁰

III., 3.,4.,3. Oprichten van Beheersgroep in 1984

Vanaf ongeveer 1984 vond er overleg plaats tussen bewoners en de gemeentelijke plantsoendiensten door een Beheersgroep. In deze Beheersgroep zaten zeven bewoners, opzichter J. Moorman en tuinarchitect van de Groningse plantsoendienst, G. Roosjen. De huidige samenstelling van de Beheersgroep bestaat uit Gerrit Vos, Arthur Uyleman, Jaap Hooghiem, Paul Burm, Tineke Lalkens, Carl Füglistahler, Guus Nauta en Mario Guida.

In 1983 had de gemeente dus het contract met Le Roy na tien jaar niet verlengd. Het was het hoofddoel om met de bewoners in gesprek te blijven. Daarvoor diende ook de Beheersgroep. De voorstellen van de gemeente waren er onder meer op gebaseerd het beheer van het terrein meer richting te geven. Zo werd er door de Beheersgroep een inventaris verricht om te weten wat er in de loop der jaren was ontstaan. Er lagen nu van de gemeente voorstellen om de ontsluiting van het gebied wat te verbeteren. Te verrichten werkzaamheden werden door vrijwilligers uitgevoerd Het doen en laten in het gebied viel of stond met de inzet van een groep enthousiastelingen. De harde kern bestond uit zo'n veertig man, terwijl het Le Roy-gebied van zes hectare rond de

²³⁰ L.G., LE ROY, L.G., LE ROY, Brieven: afscheid van Groningen, p.49

vierduizend omwonenden telde. Het opmerkelijke was echter dat degenen die er bezig waren lang niet allemaal uit dit deel van de wijk Lewenborg kwamen.²³¹

De Beheersgroep werd ingesteld om alle zaken te behandelen die in het Le Roy-gebied speelden. Daarbij vormden de ideeën die ten grondslag lagen aan het gebied, het uitgangspunt. Wie in het Le Roy-gebied aan de gang wilde vb. een kuil graven, een trapje, paadje, brugje maken, een speelhut bouwen, die mocht in principe doen wat hij niet laten kon. Er diende enkel contact opgenomen te worden met de Beheersgroep als het ging om grotere plannen en/of bouwplannen. Vragen als: "Is het plan afgestemd op het geheel?", "Hoe zit het met de veiligheid, het geld?" enz. kwamen daarbij aan de orde. Wie een moestuin wilde bewerken, kon zich eveneens opgeven bij de Beheersgroep. Enkele stukken grond in het gebied waren hiervoor gereserveerd. Voor het planten van heesters, het snoeien ervan, voor het repareren en maken van speeltoestellen, het verversen van zandbakken enz. waren materialen en gereedschappen nodig. Ook hiervoor kon men contact opnemen met de Beheersgroep. In 1986 had de raad van de gemeente Groningen goedkeuring gegeven aan het Werkplan voor het Le Roy-gebied in de wijk Lewenborg. Met dat plan, in opdracht van de gemeente opgesteld door de Beheersgroep van het gebied, wilde de stad orde brengen in een enigszins uit de hand gelopen uniek project groenvoorziening. De Beheersgroep, bestaande uit enkele actieve bewoners en twee mensen van de plantsoendienst, had aan de eis van de gemeente voldaan door een Werkplan te maken volgens welke lijnen het gebied in de toekomst beheerd ging worden. De voornemens van de Beheersgroep variëerden van het verbeteren van de padenstructuur tot het terugdringen van een verschijnsel dat privatisering (bijlage III) genoemd werd. Dat is in een aantal gevallen niets anders dan annexatie van openbaar terrein: met name als het tuinhok enkele meters verplaatst werd om zo de eigen tuin te vergroten. In dit plan werden een aantal zaken opgenomen ten einde een goed functioneren van het gebied blijvend te waarborgen. Het ging dan bijvoorbeeld over de toegankelijkheid en de openbaarheid van het gebied, maar ook over het stimuleren en het coördineren van allerlei dingen die in het gebied speelden.

De Beheersgroep heeft nog steeds jaarlijks een bedrag beschikbaar voor het beheer van het gebied. Op het moment is dat circa 46 000 gulden. Daarnaast heeft de gemeenteraad

²³¹ T., STOLK, Goede begeleiding stimuleert omwonenden bij onderhoud groen, in: Tuin en Landschap, nr.22, 1985,p.16-19

een eenmalig bedrag van circa 220 000 gulden beschikbaar gekregen. In het kader van het Werkplan zal nader worden aangegeven waar, wanneer en hoe dit geld zal worden besteed.

Ook nu nog zijn de taken van de Beheersgroep dezelfde gebleven nl.

- Voorlichting geven aan (nieuwe) bewoners van de wijk Lewenborg.
- Het begeleiden van werkzaamheden en projecten
- Het bijsturen van privatisering en bouwsels
- Overleg voeren met bewoners per gebied
- Gegevens verzamelen over soortgelijke projecten
- Beheer van moestuinen: registratie, uitgifte, regels
- Beheer financiën
- Het verzorgen van documentatie betreffende het gebied en het onderhouden van een archief

De Beheersgroep heeft de verantwoordelijkheid voor alles, wat er aan geplande activiteiten in het gebied gebeurt. De gemeente heeft de eindverantwoordelijkheid²³²

III., 3., 5. Internationale belangstelling

In augustus 1981 troffen deskundigen van verschillende nationaliteiten elkaar in het Le Roy-gebied van Lewenborg. Het gezelschap bestond uit leden van de International Playground Association, een organisatie die zich inzet voor speelvoorzieningen voor kinderen, en de International Society for Education through Art, een organisatie die de kunstzinnige vorming een volwaardig plaats in de samenleving wil geven. Het was louter toeval dat beide groepen samen in Groningen waren. De eerste groep congresseerde in Rotterdam, de leden van de tweede groep hadden hun congres er net opzitten. Het Le Roy-gebied was uitgezocht voor een excursie omdat het een voorbeeld was van een voorziening waar kinderen optimaal konden spelen en omwonenden alle gelegenheid hebben gehad hun woonomgeving zelf in te vullen.²³³

Planologiestudenten van de Technische Hogeschool in Berlijn in Lewenborg uit om het Le Roy-gebied te bekijken. Ze werden voorafgegaan door bezoekers uit München. Er kwam ook een Zwitsers architect, die een bouwproject onder handen had, in

²³² Informatie door gesprek met Arthur Uyleman

²³³ ANONIEM, Internationale ontmoeting in groen Lewenborg, in: Nieuwsblad van het Noorden, 19/08/1981

gezelschap van een groep politici uit Lausanne. Een student in de landschapsarchitectuur, die een opleiding in Osnabrück afmaakte, verzocht een paar maanden stage te kunnen lopen in Lewenborg.

Bij de stijgende buitenlandse interesse had wethouder Gietema van de gemeente Groningen aangekondigd het beheer van het Le Roy-gebied over te nemen. Dat vormde een merkwaardige tegenstelling met de propaganda, die zelfs het ministerie van Volkshuisvesting voerde. Ruim een jaar geleden schreef het genoemde ministerie een brief aan Groninger college. Daarin werd verzocht tien Parijse architecten te willen begeleiden bij een tocht door het toch zo interessante project in de nieuwbouwwijk Lewenborg. De Parijse architecten kwamen en vertrokken zichtbaar voldaan. Een vertegenwoordiger van het gemeentebestuur vertoonde zich niet. Zelfs Japanners namen de moeite om naar Lewenborg te gaan om het Le Roy-gebied te aanschouwen. Het voltallige gemeentebestuur van het Belgische Edegem in gezelschap van de echtgenotes volgde dat voorbeeld. Als het aan wethouder Gietema lag, behoorde deze belangstelling snel tot het verleden. Het Le Roy-gebied werd dan een gemeentelijk park.²³⁴

Vrijdag 17 juni 1983 kwamen ongeveer dertig bewoners van een nieuwbouwwijk uit Osnabrück, samen met vertegenwoordigers van het Sozial Amt en de Volkshochschule het Le Roy-gebied bezoeken. Zelf waren de bewoners uit Osnabrück bezig in hun wijk een "Projekt zur Verbesserung der Lebensqualität" op te zetten. Net als het Le Roy-project ging het daarbij om gemeentegrond, die aan de bewoners beschikbaar gesteld werd en waar zij dan zelf het gebruik konden invullen.²³⁵

Zaterdag 18 juni 1983 kwamen er nog eens twee andere groepen, afkomstig uit Düsseldorf en Paderborn. De groepen van ieder 50 personen waren samengesteld uit studenten, architecten en andere belangstellenden, die op hun reis langs de Le Roy-projecten in o.a. Mildam en Oranjewoud ook het roemruchte deel van Lewenborg niet links lieten liggen. Het boek "Grün in der Stadt" van Klaus Spitzer was de aanleiding om Lewenborg te bezoeken. Mede hierdoor aangemoedigd kwam men met eigen ogen aanschouwen wat daar allemaal van waar is.²³⁶

Later in 1983 hadden ongeveer 45 Duitse studenten van de school voor tuinaanleg uit Hamburg een bezoek gebracht aan het omstreden Le Roy-gebied. Terwijl de

²³⁴ ANONIEM, Duitse studenten bezochten Le Roy-gebied in Lewenborg, in: De Heraut, 07/06/1983

²³⁵ ANONIEM, Internationale belangstelling voor Le Roy-gebied in Lewenborg, in: Randstad, 22/06/1983

²³⁶ ANONIEM, Bewoners van Duitse nieuwbouwwijk nemen Lewenborg als voorbeeld, in: De Heraut, 21/06/1983

buitenlandse belangstelling voor deze vorm van tuinaanleg bleef behouden, dreigde de afdeling plantsoenen van de gemeente Groningen het beheer over te nemen.

Het Le Roy-gebied blijft nu nog steeds publiek aantrekken van overal uit Europa.²³⁷

²³⁷ Gesprek met Arthur Uyleman op 13/04/1998

Fig.19: Atelier op proefterrein in Mildam (begin jaren '70)

III., 4. DE ECOKATHEDRAAL: DE UITERSTE CONSEQUENTIE VAN ZIJN FILOSOFIE

III., 4., 1. Een proefterrein in Mildam

III., 4., 1., 1. Aankoop van het terrein

Le Roy kocht eind jaren '60 een zes ha grasland (foto 35, foto 65) met boerderij, waarvan hij het boerderijtje doorverkocht aan een vriend en het grootste deel van het grasland had overgedaan aan de boer die tot dan de buurman was geweest van de overleden man. De rest van het land en een perceel bestaand bos hield hij voor zichzelf.

238

Uiteindelijk bleef dus een 4 hectare stuk grond in de vorm van een perceel overbemeste weilanden met daarop een klein stukje produktiebos over. Om de diversiteit van zijn bezit zo snel mogelijk te vergroten, beplante hij het terrein op willekeurige wijze en strooide zaden daar waar het enigszins mogelijk was. Vervolgens bouwde hij in het centrum van het terrein eigenhandig een atelier dat jaren later als centrum, van een te bouwen ecokathedraal (zie III., 4., 2.), zou kunnen functioneren.

III., 4., 1., 2. Zijn atelier

Voordat hij met de bouw van dit atelier (fig. 19) begon, had hij eerst, dicht om de bouwplaats heen, ongeveer tweeduizend bomen geplant (foto 41, 42, 43). Omdat hij dit werk tamelijk snel geheel alleen moest klaren, liet hij eerst een zo klein mogelijk gedeelte van de grasbegroeiing omploegen. Daarna plantte hij, zonder verdere bodembewerkingen toe te passen, het plantgoed systeemloos dicht bij elkaar en liet alles vervolgens zo snel mogelijk weer met gras en onkruid overwoekeren. Het atelier werd, de ramen en het dakhout uitgezonderd, geheel gebouwd met behulp van bouwpuin op een zwaar fundament uit losse, op elkaar gestapelde grote steenbrokken.²³⁹ Boeren uit de omgeving vroegen hem waarom hij toch uitgerekend elf ramen in zijn atelier bouwde waarvan geen enkel raam kon opengemaakt worden.

²³⁸ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.61

²³⁹ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.37

Le Roy vertelde hen het volgende verhaaltje:

Omdat elf het gekkengetal is, maar Uilenspiegel niet zo gek is als jullie om al zijn goeie geld naar de bank te brengen, bouw ik nu dit gesloten huis om daarin straks al mijn geld op te kunnen bergen. Wanneer ik dan hier in de toekomst op mijn land rondom mijn atelier zal werken, zal ik vanuit ieder punt van dat land al mijn geld goed in de gaten kunnen houden.²⁴⁰

Dat verhaal van dat geld moest wel waar zijn of op zijn minst moest hij met een rijke vrouw getrouwd zijn om zo'n grond te kunnen kopen en een atelier te bouwen.

Alle kleurnuances van de oude gele stenen van zijn atelier in Mildam zijn identiek met de kleur van het steenmateriaal van de St.-Madeleine (zie II., 4., 1., 3.). Ook is de kleur van het dakhout van zijn atelier een soort Venetiaans rood dat heel veel overeenkomst heeft met het bestorven rood op de metershoge zware deuren die in de St.-Madeleine een scheidingswand vormen tussen de nartex en het schip van de kerk. Van die overeenkomst werd hij zich pas vele jaren later bewust, toen lang vergeten studiemateriaal van Vézelay toevallig tevoorschijn kwam.

Een gouache van de St.-Madeleine staat tegen een muur van zijn atelier in Mildam. De beide metershoge matrode deuren die vanuit de nartex toegang geven tot het schip van de kerk staan wagenwijd open. Voor het overige is het interieur van de kerk geel, grijsachtig van kleur. Een kleurengamma dat volledig overeenstemt met dat wat gevormd wordt door het Venetiaans rode dakhout van zijn atelier en de mengeling van gele en blauwgrijze tinten van de oude Friese bouwsteentjes, de gieltjes, waarmee hij zijn hele werkplaats gebouwd heeft. Die gouache, die daar al jaren staat, zal er ook blijven. Niet alleen omdat het materiaal- en kleurgebruik van zijn heiligdom een frappante gelijkenis met het interieur en exterieur van de St.-Madeleine kerk vertoont, maar vooral ook omdat in het dorp Vézelay mede een filosofie is ontstaan die in Mildam gestalte kreeg.

²⁴⁰ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.38

III., 4., 1., 3. Ontwikkeling van het terrein van eind de jaren '60 tot 1983

Omdat ook de natuurlijke tegenspoed van onze cultuur, de chaos, door de mens vrijwel geheel werd geliquideerd, beschouwde hij zijn trotse bezit, een stikstof, overbemest, vegetatief verarmd grasland, in eerste instantie als basis voor het stichten van een maximaal gedifferentieerde chaotische landschappelijke structuur.²⁴¹

In het begin zag de deklaag er wanordelijker uit dan gewenst was. Maar na enkele jaren wijzigde zich het uiterlijk van deze laag-strooisellaag- volkomen. Te groffe delen die nog na verloop van langere tijd boven het oppervlak bleven uitsteken, werden door Le Roy gemakkelijk tot kleinere gebroken. Het omzettingsproces verliep sneller als alle plantenresten direct contact met de grond hadden. Onder de strooisellaag bracht hij een zo sluitend mogelijk vegetatiekleed aan nl.geophyten. Vooral veel verwilderde bolgewassen werden voor dit doel gebruikt. In het voorjaar boren de uitlopende bollen zich letterlijk door de deklaag heen. Waar deze laag te dik is, zullen ze hem optillen. Hierdoor is de lucht in staat beter in de deklaag door te dringen. Het omzettingsproces wordt hierdoor geactiveerd. In de directe omgeving van de verticaal omhooggroeiende bolgewassen heerst een ander microklimaat.

Als over humus wordt gesproken dan wordt daar vaak organisch materiaal mee bedoeld dat in halfvergane toestand op de bovenste laag aarde ligt. Met het woord humus wordt door Le Roy echter de zware substantie bedoeld die ontstaat als eindproduct van het omzettingsproces van dood plantenmateriaal. Deze zwarte humuslaag vormt de overgang tussen de strooisellaag en de aarde. Humus kan niet alleen worden gevormd door organisch materiaal. Dit proces kan plaats vinden als resten van dode planten tezamen met kleine deeltjes aarde gedurende het spijsverteringsproces van de bacteriën en de micro-organismen onderling worden vermengd. Om humusvorming ter plaatse zo sterk mogelijk te activeren moet de grond onder de te vormen humuslaag zowel horizontaal als verticaal zo intensief mogelijk doorworteld zijn. Hij koos niet alleen diepwortelende planten. Als onze keuze zich beperkt tot alleen die planten die in de bovenste lagen wortelen vb. gras dan is dat onjuist. De plant wordt door Le Roy niet gekozen om de schoonheid van de bloem. Hij beschouwt de aard van het wortelgestel van de planten van veel groter belang.²⁴²

²⁴¹ L.G., LE ROY, Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, p.34

²⁴² L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.71

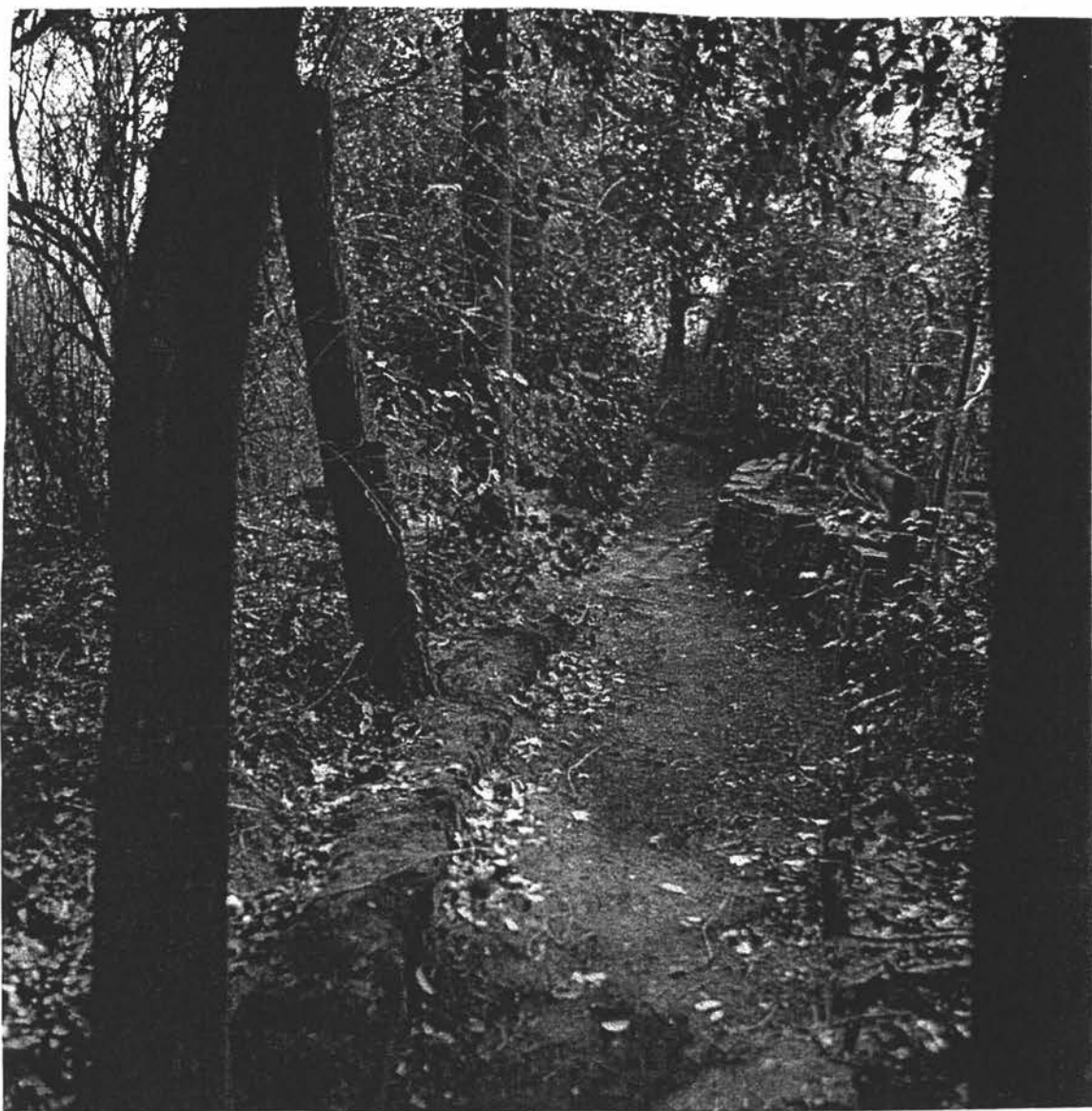

Fig.20: Opbouw van zijn terrein in Mildam zodanig dat de lichtsituatie zich voortdurend kan wijzigen

Op twee manieren heeft zich op natuurlijke wijze, zonder zijn tussenkomst, het terrein veranderd ten gunste van het ontstaan van microklimaatssituaties.

Ten eerste kwamen de mollen in het terrein hun winterverblijven vormen. Het gevolg van deze activiteit was dat overal in het terrein verhogingen ontstonden met een gemiddelde hoogte van 70-80 cm. Door voortdurende activiteit van de mol in de grond werd een betere luchttoevoer in de bodem gegarandeerd.

Ten tweede werd de reliëfvorming van het terrein begunstigd door het ongestoorde verloop van de plantengroei. Het reliëf dat werd gevormd door afstervende grassoorten o.a. kropaar (fig.19) vergrootte het aantal reliëfs dat door plaatselijke activiteit van mollen was ontstaan. Het uiteindelijke resultaat van deze verandering in het oppervlak van het terrein was dat er grotere verschillen in vochtigheid konden ontstaan. Hoger gelegen gebieden werden droger en kregen daardoor een karakteristieke vegetatie. Als antwoord op een verrijking van het bodemreliëf ontstond een grotere diversiteit in de plantengroei. Deze diversiteit vormde op zijn beurt een stimulans voor de komst van dieren. Als gevolg hiervan, aanvoer van zaden, ontstonden opnieuw veranderingen. Het gras werkte mee aan de reliëfverandering van het plantenkleed. Deze verandering was niet gunstig voor de ontwikkeling van het gras zelf. Doordat afgestorven delen van het gras niet meer werden afgevoerd, werden de nieuwe vegetatiepunten van het jong gras door een laag afgestorven materiaal bedekt. Deze laag was er de oorzaak van dat het gras steeds minder goed groeide. Het gevolg daarvan was dat andere planten van deze situatie gebruik maakten om zich te vestigen. In de tuin waar meestal grascultuur de hoofdzaak is, doet men juist het omgekeerde. Door het intensieve maaien, worden de vegetatiepunten van het gras vermeerderd waardoor het zich bijzonder gunstig kan ontwikkelen. Deze sterke ontwikkeling vormt een belemmering voor andere planten om zich te kunnen vestigen.²⁴³

De activiteiten van de plant leverden een groter rendement indien de plant werd blootgesteld aan sterke wisselingen tussen licht en donker (fig. 20). De opbouw van zijn terrein moest dus zo zijn dat de lichtsituatie zich voortdurend kon wijzigen. Dat was mogelijk als de vegetatie op het terrein door een gevarieerde verticale opbouw het licht op verschillende niveaus goed kon onderscheppen. Om zijn proefterrein een zo rijk mogelijke verticale opbouw te kunnen geven, moest het oppervlak van het terrein een zo groot mogelijke gevarieerdheid in reliëf bezitten.

²⁴³ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.180-182

Immers, op een kale grond gaat veel zonne-energie verloren. Bovendien is het voor biologische processen die zich in de bodem afspelen, juist zeer ongewenst dat het aardoppervlak in direct contact staat met het zonlicht. Hij verkreeg een ideale situatie door heesters, vaste planten, bomen en bodembedekkende planten zo verstrooid mogelijk te planten.

De bescherming van de aarde tegen de directe, nadelige invloeden van zonlicht kan op op eenvoudige wijze door de grond af te dekken met dood plantenmateriaal. vb. restanten van brandnetelcultuur. Naarmate hij de stengels in kleinere stukjes brak of knipte, kon de strooisellaag beter functioneren. Door dit knippen of breken werd bevorderd dat alle delen van het bodembedekkende materiaal in nauw contact kwamen met het oppervlak van de grond. Juist in deze zone heerst de grootste activiteit en zal de omzetting van het materiaal vlugger plaatsvinden.²⁴⁴

Water maakte ook deel uit van de elementen die zijn terrein samenstelden (rond zijn atelier, foto 44). Le Roy deed het dan ook volkomen naar eigen aard functioneren. Hij sloot het water in in het gebied dat terrasvormig van opbouw was, zodat veel randgebieden ontstonden. Deze gebieden bleven in contact met het grondwater. Dat was pas mogelijk als de ondergrond van de terrassen niet werd gevormd door een afsluitende laag vb. beton, plastic. Omdat de vochtigheidsgraad van de terrassen sterke onderlinge verschillen vertoonde, kenmerkte de daarop groeiende vegetaties zich door een grotere gevarieerdheid voor wat betreft de samenstellende soorten.

Hij richtte zich naar het groeiproces waardoor het hele terrein gevormd werd. Paden moeten voortdurend van vorm en richting kunnen veranderen. Over het algemeen gebeurt dat nooit bij een tuinaanleg. Het eenmaal gekozen stramien voor de paden wijzigt zich dan maar zelden. Wanneer paden gevormd zijn door vlakke stenen ontwikkelt zich het groeiproces, voor zover het de paden betreft, ook in de hoogte. Veel materiaal dat geen dienst deed, borg hij voortdurend onder de stenen van het pad vb. puin, grind, zand, as. Hierdoor ontstond onder het pad een betere vochtregulatie en andere temperatuurverhoudingen. De komst van micro-organismen werd gestimuleerd omdat tussen de verschillende materialen veel open ruimten bleven die niet met de grond werden opgevuld. Op deze manier was het mogelijk dat de paden, die aanvankelijk lager lagen dan de beplanting, later boven de vegetatie konden

²⁴⁴ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.75

uitstijgen.²⁴⁵

III., 4., 2. De ecokathedraal

III., 4., 2., 1. Omschrijving van het begrip ecokathedraal en ecotect

III., 4., 2., 1., 1. Ecokathedraal

Inmiddels was het Le Roy duidelijk geworden dat een stedelijke samenleving met botanische complexiteit alleen niet gediend kon zijn. Vooral omdat er in de stedelijke agglomeratie het grootste deel van de bevolking op geen enkele manier via planten of dieren enige relatie met de natuur onderhoudt. Wanneer er een samenwerkingsverband tussen beide karakteristieke groepen zou kunnen ontstaan dan zou in ruimte en tijd aan stedelijke structuren kunnen worden gewerkt waarbinnen beide groepen volledig op natuurlijke wijze zouden kunnen functioneren: de ecokathedralen.²⁴⁶

In de naamgeving worden twee processen aan elkaar gekoppeld. Namelijk de ecologische processen als natuurprocessen in ruimte en tijd en de kathedraal, als metafoor voor de ontwikkelingsprocessen van de creatieve potentie van de mens. Het is het enige bouwwerk ter wereld waarvan het ontstaan minimaal loopt tot het jaar 3000. Door spontane creatie met behulp van uitsluitend vrije energie van mensen, planten en dieren, zal de eco-kathedraal zich op een volkomen natuurlijke wijze tot een hoogcomplexe structuur ontwikkelen.²⁴⁷

Dus, een ecokathedraal is een ruimtelijke structuur, die op basis van vrije energie in ruimte en tijd zich ontwikkelt in samenwerking tussen mensen, planten en dieren. Een ecokathedraal kan zich ook aan stedenbouwkundige ontwikkelingen aanpassen. In de ecokathedraal kunnen alle openbare ruimten van de stad tot een eenheid worden samengesmolten.²⁴⁸

Le Roy is van mening dat elke gemeente wel een terrein heeft waar je een gebied als in Mildam kunt verwezenlijken. Werklozen zou je daarmee aan een baan helpen en het probleem van wat te doen met moeilijk te verwerken afval los je er grotendeel mee op.

²⁴⁵ L.G., LE ROY, Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, p.170

²⁴⁶ L.G., LE ROY, De ecokathedraal: toekomstige kern van onze stedelijke samenleving?, p.19

²⁴⁷ B.J., VELD, Gesprekken met Louis Le Roy, Deel II, p.7

²⁴⁸ B.J., VELD, Gesprekken met Louis Le Roy, Deel IV, p. 7

Bovendien kun je dan benutten wat je in een gemeenschap in huis hebt. De boodschap die je eruit kan halen is dat je het milieuvraagstuk op die manier dichterbij een oplossing brengt. Dat lukt niet met een enkel natuurreservaat. Wereldwijd zullen steden en dorpen eraan moeten meewerken door mensen de mogelijkheid te geven zelf aan de slag te gaan. Mensen zo'n speelmogelijkheid bieden is wat anders dan de pretparken waar ze nu massaal hun vermaak laten zoeken, want iets gruwelijkers om de menselijke vrijheid aan te tasten, valt er volgens Le Roy niet te bedenken.²⁴⁹

Stel je voor dat morgen in elk dorp van Europa één of twee mensen zoiets mogen aanleggen en je verbindt al die systemen. Dan zou men een geweldige buffer tegen al de zure regen krijgen.²⁵⁰

Men is als de dood voor een mens die zijn creatieve mogelijkheden gebruikt en zo ontdekt wat vrijheid is. Als je alle potentie van die mensen nu eens zou kunnen bundelen in een aantal eco-kathedralen.²⁵¹

De grens van zijn bijdrage aan de complexiteit is gelegen in de grens van zijn energie-input. Hij kan niet alleen in zijn leven een complex systeem maken. Er zullen tientallen generaties nodig zijn om het werk dat hij begint voort te zetten naar een hoog complex systeem.²⁵²

Als we de ecokathedraal beschouwen als uiteindelijk het hoogstcomplexe systeem, dan kan Le Roy in zijn leven alleen maar met de funderingen bezig zijn. Men mag de ecokathedraal niet te veel naar de echte kathedraal projecteren. Het zou mogelijk zijn dat binnen zo'n structuur bouwkundig begaafde medewerkers die minder belangstelling voor planten hebben in de richting gaan van een echt gebouw, terwijl in planten geïnteresseerde medewerkers meer aan de botanische kant werken. Le Roy is op het moment bezig beide mogelijkheden te vervlechten. Er staan nu torens van 7,5 meter en hij is bezig met torens van tien meter. Wanneer men die bij elkaar zou zetten, dan zou men ruimten kunnen gaan overkoepelen. Dat zou eindeloos kunnen doorgaan. Je krijgt je niveaus waar planten weer overheen groeien (vb. foto 57, 58, 62, 63, 64).²⁵³

²⁴⁹ F., LAMMERS, Art.cit.

²⁵⁰ M., SCHMIDT, Art.cit.

²⁵¹ H., VAN WEERDENBURG, Art.cit., p.7

²⁵² B.J., VELD, *Gesprekken met Louis Le Roy, Deel II*, p.7

²⁵³ B.J., VELD, *Gesprekken met Louis Le Roy, Deel II*, p.8

Het wordt niet beschermd en beheerd . Het ontwikkelt zich en een coördinerende stichting (zie III., 6.) vraagt de komende generaties zich daarmee bezig te houden. Dan alleen zal de waarde van ontwikkeling naar complexiteit volledig tot zijn recht komen.

III., 4., 2., 1., 2. Ecotect

Le Roy noemt zichzelf een "ecotect". Hij verstaat daaronder iemand die zich actief engageert door het bouwen van ecologische georiënteerde projecten waarbij menselijke activiteit noodzakelijk is. Zijn theorieën mediëren tussen de twee betekenissen die Michael Hays beschrijft:

1. *"as a practice of transcoding": Le Roy is inventing a set of theoretical codes or terms e.g. ecotect, "such that the same terminology can be used in analyzing or transcoding two or more distinct types of apparently different structural levels of reality."*
2. *"in the construction or production of relationships between levels or instances between various social subtexts and the various formal and aesthetic subtexts, such that there is the possibility of adapting analyses and findings from one level or instance to another."*²⁵⁴

III., 4., 2., 3. Periode vanaf 1983: verwerken van afvalmateriaal

Ilya Prigogine, de man die zich maar blijft afvragen waarom de mens de tijd buiten haakjes heeft geplaatst, heeft zichzelf de drie volgende, ogenschijnlijk simpele vragen gesteld: Wat kan de natuur? Wat kan een levend organisme? Wat kunnen de mensen? Wat kan één mens in ruimte en tijd presteren ? (zie II., 1., 2., 2.). Deze vraag begon zich, naarmate Le Roys terrein in Mildam zich verder tot een complexe eenheid had ontwikkeld, steeds meer aan hem op te dringen. De menselijke intellegentie, zijn creativiteit en zijn vrije energie zijn de katalysatoren en de krachten binnen ieder natuurlijk complex milieu met behulp waarvan dergelijke systemen kunnen evolueren. Daarom besloot hij de "wilde tuin" in Mildam als fundering te beschouwen voor de bouw van de ekokathedraal: een ruimtelijk landschappelijke of stedelijke structuur die zich, eindeloos in ruimte en tijd, op basis van de onderlinge samenwerking tussen mensen, planten en dieren tot zijn natuurlijke climaxvorm kan ontwikkelen (zie ook III., 4., 2., 1., 1.).²⁵⁵

²⁵⁴ K., SPITZER, Grün in der Stadt, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1981, p. 256

²⁵⁵ L.G., LE ROY, De ekokathedraal: toekomstige kern van onze stedelijke samenleving?, p.27

Enkele jaren later kreeg hij de gemeente Heerenveen zover dat ze hem gratis de hele fundering van de gevangenis, die moest wijken voor de uitbreiding van het gemeentehuis, op zijn land zou storten.

In de jaren erna heeft de natuur zich over het gebied ontfermd. De kalkspecie spoelde tussen de stenen uit. De steenhoop veranderde geleidelijk in een heuvelachtige structuur die uit meer losse stenen en zand ging bestaan. Alles groeide door elkaar heen en naar elkaar toe. Alle structuren gingen zich onderling verweven. "Schoonheid" verdween om plaats te maken voor volkomen onverwachte nieuwe "esthetische" waarden. Alles is en blijft in beweging: Pantha rei.

Naarmate de complexiteit toenam ging zijn werk, met minder arbeid, steeds vlugger in de tijd. Werken in een complex systeem blijkt iets heel anders te zijn dan tegen de buitenkant aankijken van zo'n systeem.²⁵⁶

Los gestort (foto 53, 54) zou die hoeveelheid een enorme chaos hebben laten ontstaan. Geordend (foto 55, 56) leverde die hoeveelheid, op een betrekkelijk klein oppervlak, een fundament op voor een ekokathedrale complexe structuur. Indien dit werk gedurende generaties zou worden voortgezet, dan zou op deze wijze, binnen ieder stedelijk milieu, chaos tot ekokathedrale projecten kunnen worden omgewerkt.²⁵⁷

Omdat een dergelijk kathedraalsysteem alleen verwerkelijkt zou kunnen worden met behulp van onvoorstelbare hoeveelheden materiaal, zag hij zich genoodzaakt nog eens aan te kloppen bij de gemeente Heerenveen met het verzoek om het restmateriaal, dat de stratenmakers normaliter naar de gemeentelijke stortplaats moesten voeren, in het vervolg op zijn land in Mildam zouden deponeren. Er werd positief gereageerd. Sinds oktober 1983 werd een stroom van materiaal- gebroken stoepranden (foto 36, 50), bekapte straatklinkers (foto 39), beschadigde trottoirtegels, stukken muur (foto 37, 38) ontwateringsputjes, oud rioleringsmateriaal, resten zand en aarde met daar doorheen pollen gras, afgestoken zoden en ander organisch materiaal- gevoerd. In totaal werd zo'n zeventuizend ton naar Mildam gevoerd. Ook vandaag gebeurt dit transport nog steeds. Le Roy heeft met zijn handen gesorteerd en verwerkt, waardoor tenslotte een driehonderd meter lange weg is ontstaan die de grens aangeeft van het gebied waarbinnen het kathedraleproject zich verder ontwikkelt (foto 35). De buurt reageerde

²⁵⁶ L.G., LE ROY, De ekokathedraal: toekomstige kern van onze stedelijke samenleving?, p.15-16

²⁵⁷ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.49

Fig.21: Stapelvormen die Le Roy toepast. De stenen worden nooit gemetseld.

ontsteld. Tot dan toe had Le Roy een prachtig stukje natuur opgebouwd en dan ging hij na zovele jaren helemaal opnieuw beginnen.²⁵⁸

Le Roy merkt dat gaandeweg het systeem voor hem gaat werken. De beslissingen die hij neemt, gaan in zo'n snel tempo achter elkaar binnen dat systeem, dat hij niet eens meer zelf beslist. Hij loopt gewoon achter het systeem -de natuur- aan en het wijst zichzelf. Dat zou in de maatschappij en in de wetenschap ook moeten gebeuren. Men laat echter nooit eens het systeem voor zich uit lopen tot er echt iets fout loopt en je altijd nog een handje kunt helpen.

Hij past op zijn terrein stapelvormen (fig. 21) toe van steen, afdekking van aarden wallen, waarbij hij de stenen nooit metselt (foto 40, 43, 49, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 64). Bovendien stapelt hij zo dat er openingen tussen de stenen, of ander materiaal blijven bestaan; hij maakt nooit volkomen dichte muren. Waar de grond voldoende vochthoudend is, stapelt hij de stenen dakpansgewijs zodat overtollig water wordt afgevoerd. Waar hij zo min mogelijk water wil verliezen, plaatst hij de stenen zodanig dat het water de grond kan binnendringen tussen de openingen in het materiaal. Hij gebruikt los materiaal, want dat is volgens Le Roy een voorwaarde om zijn terrein blijvend te kunnen vervormen overeenkomstig zijn groei in ruimte en tijd.

Naarmate meer losse elementen op verschillende niveaus in het landschap aanwezig zijn, ontstaan vele verschillende microklimaten. Het gevolg hiervan is dat het aantal plantensoorten groter wordt. Als antwoord op deze diversiteit wordt het aantal bezoekende insecten groter (foto 47). Naarmate de diversiteit groter is, wordt ook de stabiliteit van de gemeenschap versterkt. Hij stimuleert het insectenleven en zelfs de komst van slakken, want ook zij spelen een belangrijke rol op zijn terrein.

Door de inbreng van enkele stenen, wat puin, grotere takken van bomen of boomstobben oefent hij een gunstige invloed uit op de vorming van microklimaat.

De grote hoeveelheden materiaal die hij moet verwerken, verdeelt hij zoveel mogelijk over het gehele gebied (foto 57). Hij plaatst geen hoge stapels op slechts enkele plaatsen. Paden (foto 41) ontstaan tijdens de uitvoering van het werk. Waar hij de paden op belangrijke punten duidelijker wil markeren, gebeurt dit door stapelmuren te plaatsen (foto 49). Hij vormt eerst terrassen met een geringe hoogte; zo wordt het geheel snel door planten overgroeid. De terrassen dekt hij niet af door een laag aarde, omdat daardoor de kansen voor het vormen van gunstige microklimaatssituaties weer

²⁵⁸ L.G., LE ROY, De ecokathedraal: toekomstige kern van onze stedelijke samenleving?, p.29

verminderden. Hierdoor zouden anders de gaten opgevuld worden. Er wordt nog steeds nieuw materiaal aangevoerd. Hij richt zich dan ook wat betreft de vormgeving naar de vorm van de inmiddels gegroeide vegetatie. Op deze wijze ontstaat de vorm van het landschap volgens een proces dat over een langere tijdsperiode plaatsvindt, vorming in ruimte en tijd die beiden zo belangrijk geacht worden (zie II., 1., 2.). Toeval wordt door hem beschouwd als een factor van de buitenwereld, die de kans van penetratie moet hebben. Toeval is voor hem een basale schakel in het geheel. Toeval is de activator om te blijven reageren. Het is voor hem niet een storende factor die hij uitsluit, maar juist een bevruchtende factor, die je fantasie steeds maar weer in conditie brengt.²⁵⁹

Hij wijzigt het milieu zodanig in gunstige zin dat het gevolg daarvan is, dat planten en dieren, die uit bepaalde gebieden verdwenen zijn, weer terugkeren. Hij is er van overtuigd dat de stimulering van humusvorming, de vorming van microklimaatsituaties, de vergroting van het aantal randgebieden en het zoveel mogelijk nalaten van menselijke arbeid de milieuverandering kan bevorderen. In Mildam kwam zo de vogelmelk, *ornithogalum umbellatum*, terug.

De stenen die er werden geplaatst, geven de bezoekers de gelegenheid om tussen de beplanting door te lopen. Zo hoeft de grond niet te worden betreden. Immers, voor het behoud van een goede bodemstructuur is het beter dat de toplaag van de grond zo min mogelijk wordt dichtgedrukt.

De torens (foto 46, 48) zijn rechthoekige massieve bouwwerken die met behulp van oude straattegels werden gebouwd. Voor de buitenkant werden alleen tegels gebruikt waarvan tenminste twee zijden onbeschadigd waren. De massieve kern bestaat uit willekeurige brokstukken van straattegels die horizontaal laag voor laag op elkaar zijn gestapeld en sluitend, als delen van een legpuzzel, in elkaar gepast zijn. Door op de bovenste rechthoek steeds een volgende rechthoek neer te leggen die iets kleiner is van oppervlak zullen de zijvlakken licht naar binnen hellen. Over het hele oppervlak van de toren wordt het regenwater als het ware naar binnen geperst en wordt het opgezogen door het zand dat aan de oude tegel is blijven hangen. Vervloeid tussen de horizontale steenlagen wordt de verdamping tegengegaan. Een zuiveringinstallatie voor zure regen en ideale habitat voor alles wat leeft en groeit (foto 47). En wat voor een toren geldt, geldt natuurlijk voor de gehele kathedrale structuur, want het materiaal is nauwelijks

²⁵⁹ B.J., VELD, Gesprekken met Louis Le Roy, Deel IV, p.8

verwerkt of de natuur doet al haar intrede. Algen, mossen en varens zijn de oeroude voorboden van natuurlijke activiteiten die al in het eerste stadium door de schimmels worden voortgezet. Die processen verlopen zo snel dat binnen één jaar ieder deel van de kathedraal volledig is geïntegreerd.

De complexiteit heeft zich ter plaatse zich zodanig ontwikkeld dat nu de voorwaarden gunstig zijn voor die hoogcomplexere ontwikkeling in ruimte en tijd.

III., 4., 3. Varianten op de ecokathedraal

III., 4., 3., 1. Inzending Prix de Rome

In het begin van de jaren '90 werd het project ingezonden, die u bij de bijlage IV kunt vinden, door een jonge architect, voor het behalen van de Prix de Rome. Hij werd geselecteerd, maar een andere architect heeft toen deze prestigieuze prijs weggekaapt. Hij was op de hoogte van het ecokathedrale project van Le Roy. Dat kan je duidelijk voelen, want ook deze architect is ervan overtuigd dat hoe hoger de complexiteit van het systeem, des te groter de overlevingskansen zijn. Complexe en rijke structuren ontstaan doordat zij groeien, transformeren, instorten, opnieuw beginnen enz. Dit proces van ontwikkeling in de tijd is moeilijk, zo niet onmogelijk te simuleren. We hebben volgens hem pioniers nodig: onbewuste stedenbouwers, die het terrein voorbereiden en de eerste vormen aan de toekomstige steden geven. Allerlei vormen van tijdelijke huisvesting kunnen helpen: volkstuinen, campings, woonwagenkampen, stadsnomadenterreinen, kraakpanden, woonboten, enz. Verschillende groepen worden uitgenodigd het land te koloniseren. Zij zullen als eerste plekken met specifieke kwaliteiten gaan bewonen. Sommigen met gedeelde belangen, zullen zich groeperen, anderen zullen zich afzonderen van de groep. Net als bij andere complexe systemen zal er na verloop van tijd uit de chaos een nieuwe ordening, van een hogere orde, ontstaan. Er ontstaat een soort stad met hoge en lage dichtheden, openbare ruimten, woon-werk combinaties enz.

Zijn de eerste stappen eenmaal gezet, dan zal het gebied een razendsnelle ontwikkeling doormaken. Provisorische bouwsels worden vervangen door huizen, het creatieve en dynamische imago van de nieuwe buurt heeft een zekere aantrekkingskracht op nieuwe groepen bewoners. De pioniers besluiten ofwel zich voor langere tijd te vestigen of

trekken mee met een nieuwe groep ontdekkers om de rest van het land te civiliseren, niet uit zendingsdrang, maar uit bittere noodzaak.

III., 4., 3., 2. De ecopolis

Ecopolis wordt omschreven als een algemeen strategiekader op basis van ervaringen met stadsecologische projecten. De drie aandachtspunten van de ecopolis-strategie worden meestal samengevat aan de hand van onderstaand schema. Er wordt gezocht naar duurzame stedelijke ontwikkelingen door uitwerking van de verantwoordelijke stad, naar leefbaarheid in steden door uitwerking van de levende stad en naar betrokkenheid van alle actoren in de stad door uitwerking van de participerende stad.

ECOPOLIS ²⁶⁰

motto	de verantwoordelijke stad	de levende stad	de participerende stad
aandachts- veld	stromen	plekken	participanten
maatschap- pelijk doel	-productie -kwaliteit van plekken	-gebruikswaarde -belevingswaarde	-welvaart -welzijn
probleem	-uitputting	schade aan: -gezondheid -functievervulling	-vervreemding -onverschilligheid
doel ecopolis- strategie	-duurzame ontwikkeling -niet doorschuiven	-toekomstwaarde -benutten lokale ecologische potenties	-betrokkenheid -benutten van 'human resources'
beleidsthema	-integratie ketenbeheer -brongericht beleid	-ruimtelijk en gebieds- gericht beleid	-doelgroepenbe- leid

²⁶⁰ H., TER HEIDE, De ecopolis, s.n, s.l., 1994, p.32

strategie	1 zuinig met gebruik, preventie	1 gezondheid, veiligheid, stilte, beschutting	1 bewoners:stimulansen voor milieubewust gedrag en voor actieve deelname in beheer
	2 hergebruik	2 verschillende leefwijzen en functies naast elkaar	2 bedrijven: interne enmilieuzorgsystemen
	3 vernieuwbare grondstoffen	3 abiotische en biotische potenties gebruiken	3 ontwerpers: zichtbaar maken relaties stad - natuur
	4 verantwoordelijkheid voor aan- en afvoer	4 verbindingswegen voor planten en dieren	4 overheid: - voorbeeldfunctie - economische en fysieke stimulansen - voorlichting - handhaving

Belangrijk vind ik hier de gelijkenis met Le Roys filosofie waarbij de creatieve potentie van de mens in de stad moet ingeschakeld worden (zie II., 3., 3). Ter Heide wil in de stad de "human resources" inschakelen. De betrokkenheid van de bewoners wordt hier dus hoog ingeschat.

III., 4., 3., 3. Groen in de stad volgens Husslage²⁶¹

Husslages, een milieugeograaf, visie over groenstructuren in de stad heb ik trachten samen te vatten in tabelvorm. Ook hier zijn gelijkenissen met Le Roys filosofie te bespeuren. Het leek me relevant om deze tabel in deze scriptie in te lassen omdat dit misschien zal aanduiden dat er echt behoefte bestaat om anders over de stad te gaan denken. Hierbij wil ik wel opmerken dat dat het meestal tot gedachtenexperimenten beperkt blijft,terwijl Le Roy zijn theorie in praktijk uitvoert met zijn ecokathedraal in Mildam.

²⁶¹ Samenvatting van zijn boek dat reeds vermeld werd in het eerste hoofdstuk.

Functie	Beleven	Laten leven	Overleven	Nadelen en kritieken
Esthetische	-Stadsverfraaiing -Monumentaliteitswaarde -Aan het oog onttrekken van visuele vervuiling	-Behoud van monumentale planten	-Behoud van oude tuinstijlen en culturen	-Afbraak van stedelijke groenstructuren die, binnen de huidige cultuur, niet langer mooi, aantrekkelijk en/of prettig worden gevonden
Sociaal-psychologische	-Ontmoetingsplaats -Rustgebied	-Behoud van, door stadsbewoners geliefde bomen-, planten- en diersoorten		-Afname sociale controle en toename gevoelens van onveiligheid -Toename kans op schade en ongelukken
Transport	-Aan-,afvoer van personen en goederen, over water -Watervoorziening -Afvoer overtollig water en afvalstoffen -Belijning van transportmogelijkheden			-Genereert vele vormen van watervervuiling
Produkt	-Besparing op kosten van levensonderhoud -Besparing op energiekosten	-Twijfelachtige verhouding met laten leven van planten- en diersoorten	-Vermindering milieuonvriendelijk transport van platteland naar stad -Afname milieu-problemen van produktie op het platteland	-Mogelijkheden van binnenstedelijke produktie zijn zeer gering -Vruchtbaarheid stadsbodems beperkt door vervuiling en verstoring -Slechte kwaliteit van produkten uit steden

Functie	Beleven	Laten leven	Overleven	Nadelen en kritieken
Recreatie	-Passieve recreatie(geestelijk) -Actieve recreatie(lichaamlijk)	-Behoud van de waardevolle en kwetsbare ecosystemen, buiten de steden	-Beperking van de recreatieve van druk op kwetsbare, toeristische trekpleisters buiten de steden -Beperking van milieu-onvriendelijke mobiliteit	-Beschadiging of verstoring ecosystemen binnen de stedelijke groenstructuren ten gevolge van recreatieve druk
Geluidsisolerende, modificerende	-Beperken geluidshinder -Afstand scheppen tussen woningen en geluid producerende activiteiten	-Toename van rust en natuurlijke geluiden in de leefomgeving van planten en dieren		-Geluidsisolerend vermogen van stadsgroen is meestal niet bijzonder groot -Waardering voor het modificeren van geluiden in de stad is soms erg subjectief
Windremmende	-Beperken windhinder -Temperatuurverhoging in woningen, energie- -Afname turbulentie	-Toename beschutting voor planten -Toename geschikte broeden verblijfplaatsen voor dieren	-Energiebesparing	-Gevaar van afwaaiende takken -Beperking van temperatuurmatigende verdamping -Beperking van gezonde doortocht van frisse lucht
Temperatuurmatigende	-Vergroting van het schaduwrijke oppervlakte -Beperken van het ontstaan van stedelijke warmte-eilanden -Temperatuurverlaging in woningen, energiebesparing	-Beter leefklimaat voor de oorspronkelijke planten- en diersoorten	-Energiebesparing	-Grootschalige toepassing is twijfelachtig en vol onvoorspelbare effecten -Belemmering van de directe instraling van van zonlicht -Hoge kosten van aanleg groene daken en gevels -Deels tegengesteld aan de functie van windsingels
Water-beheersende	-Beperking van wateroverlast -Zekerheid van voldoende watertoevoer in de stad (bufferend)	-Betere watervoorziening voor planten en dieren	-Vermindering aan-en afvoer van water, energiebesparing -Afname piekbelasting, vermindering van schade door overstromingen en erosie -Beter functioneren van de meeste micro-organismen	-Modderstromen vervangen de blankstaande straten -Toename kans op grondwateroverlast -Hoge onderhoudskosten -Toename kans op schade en ongelukken

Functie	Beleven	Laten leven	Overleven	Nadelen en kritieken
Educatieve en signalerende	-Inzichtelijk maken op welke wijze stedelijk groen het geestelijk en lichamelijk welzijn van stadsbewoners kan bevorderen	-Inzichtelijk maken op welke wijze stedelijk groen de overlevingskansen van planten en dieren kan bevorderen	-Inzichtelijk maken op welke wijze stedelijk groen kan voorkomen dat vervuiling, uitputting en verstoring wordt afgewenteld op andere bevolkingsgroepen, hogere schaalniveaus en volgende generaties	-In de praktijk wordt stedelijk groen meestal misbruikt om het belang van een beperkt aantal mogelijke functies te illustreren
Functies voor biotische milieu	-Behoud van waardevol genetisch materiaal -Beperking van de kans op plaagorganismen in de stad	-Behoud van land-en watervegetatie -Behoud van land-en waterdieren -Behoud van micro-organismen -Behoud van ecosystemen	-Behoud van ecosystemen -Bevordering van het zelfreinigend vermogen van lucht, bodem en water in de stad	-Meestal weinig aandacht voor planten en dieren die werkelijk zeldzaam zijn -Toename kans op schade en ongelukken
Functies voor het abiotisch milieu	-Afname van of bescherming tegen binnenstedelijke vervuiling -Kennis over en aandacht voor de werking van ecosystemen	-Voedsel voor planten en micro-organismen die een bijdrage kunnen leveren aan het reinigen van lucht, bodem en/of water	-Beperking van afwenteling op andere bevolkingsgroepen, hogere schaalniveaus en toekomstige generaties, door het sluiten van kringlopen in de stad -Energiebesparing, door beperking van technische zuivering	-Bij gering participatie en desinteresse van stadsbewoners verandert zelfreinigend stedelijk groen snel in een vuilnisbelt -Lucht-, bodem- en waterverontreiniging in stedelijke groenstructuren kan schadelijk zijn voor mensen, planten en dieren
Luchtverontreiniging	-Afname van of bescherming tegen luchtvervuiling in de stad -Verfrissende luchtstromen -Productie van zuurstof voor stadsbewoners	-Productie van zuurstof voor diersoorten	-Afname van lokale en regionale smogvorming -Energiebesparing, door beperking van technische luchtzuivering	-Door opslag van luchtvervuiling in bladgroen wordt een deel afgewenteld op volgende generaties -Door filteren van stofdeeltjes en bevordering van luchtstromen wordt een deel van de vervuiling afgewenteld op nationaal en mondiaal vlak -Deels tegengesteld aan de functie van windsingels

Functie	Beleven	Laten leven	Overleven	Nadelen en kritieken
Bodem-verontreiniging	-Mogelijke afname van bodemvervuiling in de stad	-Mogelijkheden voor bepaalde bodemecosystemen	-Beperking van afwenteling van bodemvervuiling -Tegengaan van vervuilde stadsbodems -Energiebesparing, door beperking van technische bodemsanering	-Door opslag demvervuiling in groen en micro-organismen wordt een deel afgewenteld op volgende generaties -Planten en micro-organismen, met een reinigende functie kunnen uitgroeien tot plaagorganismen
Water-veronreiniging	-Mogelijke afname van watervervuiling in de stad	-Mogelijkheden voor bepaalde waterecosystemen	-Beperking voor de aanvoer van water -Beperking van afwenteling van watervervuiling -Tegengaan van vervuilde wateroppervlakten in de stad -Energiebesparing, door beperking van technische waterzuivering	-Door opslag van watervervuiling in blad-groen en micro-organismen wordt een deel van de vervuiling afgewenteld op volgende generaties -Waterplanten en micro-organismen, met een reinigende functie kunnen uitgroeien tot plaagorganismen

III, 5. LE ROYS "KUNST"

III, 5., 1. Glascollectie: complexiteit in eigen leefmilieu (foto 66)

Op een goede dag besloot Le Roy om het ene stukje glas dat zich in het midden van het raam boven zijn schrijftafel bevond, als uitgangspunt te nemen voor de opbouw van een enorme collectie blauw glas, die hem in staat zou stellen om complexe systemen te laten ontstaan. In principe zijn de circa achtienhonderd stuks, die sinds enkele jaren zijn woonmilieu minder eenvoudig hebben gemaakt, niets anders dan kleine miniatuurbouwvormen waarmee binnenshuis complexe milieus op kleine schaal kunnen worden opgebouwd.

Het improviseren met glas op kleine schaal is zinvol om in de werkelijkheid, in groter verband ordende processen beter te leren beheersen. Thermodynamisch gezien is het echter een zinloos gebeuren omdat de chaos om ons heen, door voortdurend ordende activiteiten van de mens, eerder groter dan kleiner wordt.

Het glas is afkomstig uit alle delen van de wereld in alle mogelijke kleuren en vormen. Eenvoudige glazen, potjes, sierlijke vazen en schalen en heel grillig gemodelleerd glaswerk door Le Roy zelf gekocht of door vrienden voor hem meegebracht. Kasten, tafels, vensterbanken en zelfs de vloer van de woning van de Le Roys staan er vol mee. De lichtval maakt er een doorlopend kijkspel van vol prachtige kleuren die in elkaar overvloeien. Glas boeit Le Roy. Niet alleen omdat hij het mooi vindt, het komt er voor hem op aan alle informatie over de geweldig complexe wereld van het glas weer te geven.

Zijn hele huis is volgestouwd met gekleurde glazen, vazen en schalen. Door naar de glazen composities te kijken, kan hij binnenshuis verder groeien in zijn wereld. Als je er vlak voorstaat, neem je allerlei details waar, dat is de diversiteit van het glas. Maar van grotere afstand is het één complex geheel. ²⁶²

In zijn huis in Oranjewoud wordt een glaswand gevormd door vijf brede glasramen die van de vloer tot het schuin aflopende dak reiken. De twee buitenste ramen verdwijnen bijna geheel achter een muur van gekleurd kristal. Die extra glaswand wordt gevormd door honderden kleine gelijkvormige, verschillend gekleurde vaasjes die, op glazen dragers dicht tegen elkaar aangedrukt, tegen de meer dan een meter brede ramen

²⁶² W., FRIEDERICH, De anarchie van het groen, in: de Gelderlander, 24/11/1990

steunen (foto 68, 69). Aan de voet van de glaswand staat over de volle breedte een strook glaswerk die voor de beide uiterste ramen overgaat in twee glasplateaus die de ronde tafel schijnen te omarmen. De drie tussenliggende ramen bieden een vrij uitzicht op een zeer complexe dicht- en hooggegroeide tuin (foto 67), die zich in meer dan 40 jaar ongestoord heeft kunnen vormen (zie III., 1.). In de zomer, als buiten het late zonlicht over de glazen wand strijkt en door de duizendvoudig weerkaatsende kristalmuur tot diep in het overige vrij duistere atelier doordringt, wordt zijn werkruimte door een vuurwerk van licht doorstraalt. Een veel bewonderende lichtvanger wordt dan gevormd door een klein complex kristallen bouwsel dat op de rand van de ronde tafel staat. Het grote tafelblad wordt door dat bouwsel in ongelijk grote stukken verdeeld. Het kleinste deel is sinds jaren zijn werkgebied.²⁶³

Hij werd zich bewust van de uitspraak van Mandelbrot dat wij ook als waarnemer met de complexiteit te doen hebben. Het menselijk waarnemingsvermogen is uiterst beperkt. Visueel zijn wij maar tot op zeker hoogte in staat om de complexe werkelijkheid te doorgronden. Al gauw zijn we bereid om de werkelijkheid om ons heen als chaotisch te ervaren. Neem nu voorbeeld zijn glascollectie. Nooit zal men aan de weet komen hoe die er nu eigenlijk uit ziet. Hoe dichter men bij het glas staat, hoe meer informatie naar het cerebrale systeem zal worden doorgegeven. Hoe verder men zich van de collectie verwijdt des te meer zal men een overzicht krijgen van de omvang van de collectie, maar tegelijkertijd zal de hoeveelheid informatie steeds kleiner worden. In feite komt het er op neer dat men vanuit ieder standpunt dat mogelijk is genoeg zal moeten nemen met een zekere hoeveelheid informatie en een plaatsgebonden overzicht van de gehele collectie.

Waarneming is een complex gebeuren dat beter zal kunnen plaatsvinden naarmate wij bereid zijn om er tijd en ruimte voor beschikbaar te stellen. Dat alles heeft direct te maken met hoe wij tegen ons milieu aankijken volgens Le Roy. Hij stelt één oranje glas tussen zijn honderden blauwe glazen om te zien wat voor een uitstralingseffect dat geeft. Een architect zou volgens Le Roy van te voren alle consequenties moeten overwegen van zijn voornemen om tussen bestaande laagbouw een flatgebouw neer te bouwen. Als hem die kans niet wordt geboden en hij kan zijn creatie zonder meer zo maar ergens neer zetten dan vergroot hij de diversiteit van het stedelijke milieu. De architect zet ergens iets neer, men laat er iets naast zetten en iemand anders bouwt iets

²⁶³ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit.,p.84

Fig.22 : Glasexpositie "Werken naar 3000" in het Museum Willem van Haren

aan de overkant. Zo gaat dat nu eenmaal, maar geen van ons allen heeft de mogelijkheid om de consequenties van zijn handelswijze in ruimte en tijd te overwegen.²⁶⁴

In 1994 was er de tentoonstelling "Werken naar 3000" in het Museum van Haren in Heerenveen rond zijn glascollectie (fig. 22). In een afgezonderde gitzwarte gesloten ruimte van een ruime museumzaal en door in drie kijkgaten te gluren zag men een dicht opeengestapelde collectie van 200 kleurrijke fonkelende kristallen vazen en glazen doorgelicht met behulp van drie kleine spots. Gedurende vijf weken heeft het vele bezoekers naar het museum getrokken. Aansluitend aan het museumbezoek namen de bezoekers een kijkje in Mildam.²⁶⁵

III, 5., 2. Zijn schilderkunst: een schilderij van 600 m²

Het fotograferen van de glascollectie leek hem niet geheel te bevredigen en hij besloot om de totale collectie als onderwerp te nemen voor een immens schilderij die gezamenlijk een oppervlakte van ruim 600 m² zou moeten beslaan. Met het project van 260 schilderijen waarmee hij momenteel zelf bezig is, is hij maar niet zo maar begonnen. Als je iets bekijkt, krijg je een onscherpterelatie met dat object. Als hij zich gaat opstellen voor 300 stukken glas en hij beweegt zich heel dicht naar dat glas toe, zal hij steeds meer informatie krijgen. Maar terzelfdertijd neemt het overzicht van wat hij ziet af. Dus hij kan nooit tegelijk zeggen van een standpunt dat hij het maximale aan informatie plus het maximale aan overzicht heeft. Het maximale is altijd een soort tussenwaarde, zodat wat je ziet een redelijke hoeveelheid informatie en overzicht is. Hij concludeert dat je dus ook anders zou moeten schilderen, want je kunt de werkelijkheid niet weergeven door vanaf één standpunt te werken. Zoals hij nu werkt staat hij wel op zeventig verschillende standpunten. Die 260 schilderijen worden een optelsom van zijn waarneming van het glas. Als het klaar is kan je twee dingen tegelijk zien: een maximum aan informatie en een maximum aan overzicht.²⁶⁶

Hij werkt nu aan dat indrukwekkend schilderij, eigenlijk een reeks schilderijen. Als alles volgens plan verloopt, worden het er 250, elk met een oppervlakte van twee en een kwart vierkante meter. Het project zal zes meter hoog en honderd meter lang worden.

²⁶⁴ L.G., LE ROY, De ecokathedraal: toekomstige kern van onze stedelijke samenleving?, p.15

²⁶⁵ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit.,p.54

²⁶⁶ H., VAN WEERDENBURG, Art.cit.,p.4

Het is geen legpuzzel, elk schilderij vormt een afgerond geheel. Pas wanneer je ze tegen elkaar legt, zie je dat er een samenhang is.²⁶⁷ Tien procent van het werkstuk dat Le Roy voor ogen staat, is inmiddels gereed. Die schilderijen staan tegen elkaar geklapt bij hem thuis tegen een muur en enkele hangen op aan een wand (foto 70).

Er staan dus circa 1 800 stuks glaswerk, kleur bij kleur in zijn huis. Hij heeft daar zeven jaar over nagedacht. Le Roy is de mening toegedaan dat mensen visueel niet in staat zijn complexiteit direct te doorgronden. Ze voelen zich al gauw bedreigd door een hoge complexiteit. Wil je de hoogst mogelijke complexiteit bereiken, dan moet je de grootst mogelijke informatie kunnen verwerken. Een spelletje dat Le Roy graag speelt. Je moet met je gezicht heel dicht naar het glas. Je krijgt steeds meer informatie over dat glas. Aan kleur, constructie, binnen-en buitenkant. Maar je verliest het overzicht. Loop er nu van weg, dan win je aan overzicht, maar verlies je aan informatie. Hij schildert dat glas om zowel informatie als overzicht te krijgen. Informatie per schilderij en overzicht in het geheel. Het leuke is dat als je de mensen op deze manier bij het milieu betreft, ze afraken van trauma's. Het werkt bevrijdend, ze zijn niet meer agressief, want dat word je als je je niet kunt conformeren aan de natuur volgens Le Roy. De consequentie van zijn schilderij is dus dat je de complexiteit kunt doorgronden.²⁶⁸

Alles is geschilderd op een speciaal uit Duitsland geïmporteerde papiersoort in een gouache-techniek die op het eerste zicht de indruk wekt dat het in olieverf is uitgevoerd. Voor één opmerkelijke raad die Roger Carle(zie II., 4., 1., 3.) hem gegeven heeft, is hij hem dankbaar gebleven. Hij heeft hem namelijk duidelijk gemaakt waarom het veel beter is om met pure kleuren, zuivere pigmenten, te werken dan met verven die, door vermenging met wit, aan kracht verliezen. Een raad die Le Roy in verwarring bracht. Toch besloot hij de witte verftubes van dan af onaangeroerd te laten. Het resultaat werd pas na jarenlange training merkbaar. Een hoger niveau was voor Le Roy bereikt. In de meeste gevallen wordt wit door schilders toegepast om met behulp van goed geplaatste lichtpunten licht in een schilderij te suggereren door dat op een simpele wijze te doen, gaan zij juist aan de functie van licht, als fundamenteel doordringend element van het gehele schilderij, gedachteloos voorbij.²⁶⁹

²⁶⁷ F., LAMMERS, Art.cit.

²⁶⁸ M., SCHMIDT, Art.cit.

²⁶⁹ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit.,p.31-32

Er is samen met het Museum Van Haren te Heerenveen een technische oplossing gevonden om het werk ooit te exposeren. Er is reeds een proefopstelling uitgevoerd. Tevens vooruitlopend op het definitieve schilderij was er in november 1989 een stuk te zien op de grote tentoonstelling "l'Europe des créateurs" in het Grand Palais in Parijs. Mede omdat een schilder nu eenmaal gebonden is aan het tweedimensionele vlak is Le Roy geleidelijk aan het accent van zijn aandacht en zijn werk gaan verleggen naar de natuur. Omdat de natuur, als je over natuurlijke processen praat, zich altijd beweegt in de richting van een groei naar complexiteit, is de richting om te gaan vereenvoudigen, zoals Mondriaan gedaan heeft, in die zin tegennatuurlijk. Het wordt pas echt gevaarlijk volgens Le Roy als je het tegennatuurlijke gaat consolideren en vastzetten op een bepaald punt. Dat Mondriaan de werkelijkheid uit elkaar wilde halen om te kijken hoe die dingen ongeveer geordend is, dat was zijn goed recht. Maar dat we dat als kunst verklaard hebben, heeft tot gevolg dat het geen ontwikkeling meer biedt maar een ding op zich gaat worden. Maar mag kunst dan niet zo maar mooi zijn? Mooi en lelijk is in de natuur geen enkel vraagstuk volgens hem. Als je praat over natuurlijke processen, dien je te accepteren dat in de natuurlijke procesgang mooi en lelijk afwisselend gaan optreden. Zodra men dus zegt "ik vind iets mooi en ik wil het zo behouden" is het in feite dood verklaard en heeft het geen ontwikkeling meer. Hij stelt zich zowel kritisch op ten opzichte van zichzelf als tegenover kunstproducties die hij ziet. ²⁷⁰

Le Roy ziet zijn schilderij als een antwoord op wat Picasso niet kon. Picasso zag in dat een mens of een voorwerp meer dan tweedimensionale kenmerken vertoonde en die kenmerken heeft hij erom heen geschilderd. Picasso had het moeilijk om de derde dimensie op het doek aan te brengen volgens Le Roy. Doordat Le Roy 600 m² schilderijen aan elkaar zet, ontstaat een hele andere manier van schilderen. Le Roy kan 280° van ieder voorwerp schilderen. Elk voorwerp dat op de rand van dat schilderij staat, daar kan je in het volgende schilderij zijn complexiteit van zien. Men kan om het hele voorwerp heen kijken. ²⁷¹

²⁷⁰ H., VAN WEERDENBURG, Art.cit., p.4

²⁷¹ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

III., 5., 3. Compositie in zijn atelier te Mildam

Midden van de vaal verlichte ruimte in zijn atelier staat een grote ovale tafel. Midden op die tafel staat een bouwsel. Het doet eigenlijk aan een hoop vuil denken. Het is een allegaartje dat een complex geheel vormt en met behulp van de meest vreemde voorwerpen is samengesteld. Stuk voor stuk bijzondere dingen die hij gevonden heeft in het materiaal dat hij voor de bouw van de ecokathedraal (zie III., 4.) gebruikt heeft. Dat suggestieve model doet misschien denken aan "Stad van Mnemosyne" van de Poiriers? Om een fractie van de nog immer groeiende stroom van informatie niet alleen te kunnen begrijpen, maar ook gedeeltelijk te kunnen verwerken, is hij gedwongen om nog steeds boeken aan te schaffen .Onlangs kwam hij in het bezit van een boek van Anne en Patrick Poirier. Als gevolg van hun reizen kwam bij hen de vraag op hoe zij het complex geheel van herinneringen, dat hen heeft gevormd en hun wezen gestalte heeft gegeven, zouden kunnen doorgronden en architectonisch vorm zouden kunnen geven. Als antwoord op die dwingende vraag is in 1992 een maquette ontstaan die op vorm en inhoud van het menselijk brein is geïnspireerd en die daarom naar Mnemosyne, de Grieks godin van de herinnering, vernoemd is. Le Roy haalt Patrick Poirier aan:

(...) Dat wij zonder herinnering in feite niet bestaan, helemaal niets zijn! Als wij een mens onbruikbaar of kapot willen maken, dan hoeven wij niets anders te doen dan zijn herinneringsvermogen te vernietigen. Dat herinneringsvermogen is de absolute voorwaarde voor ons creatief handelen en voor het bouwen aan onze toekomst. Maar wij moeten ook kunnen vergeten. Herinneren en vergeten vormen een polaire eenheid, zijn onverbrekkelijk met elkaar verbonden.

Le Roy is gefascineerd door dit kunstenaarsduo en hij vergelijkt die eenheid van herinneren en vergeten met de welke die door complexiteit en chaos gevormd wordt. Maar Le Roy stelt zich toch de volgende vraag: "Als de mens zich iets kan herinneren en hij zou zijn herinneringsvermogen verliezen, dan blijft dat iets in dat geval toch bestaan?" Le Roy maakt een vergelijking met een kind. Een kind zonder herinneringsvermogen kan desondanks twee stenen oppakken omdat het als organisme mechanisch kan reageren. Als dat kind die twee stenen op elkaar stapelt dan is dat het begin van een complexiteit en is er iets ontstaan. Zou het kind miljoenen stenen op elkaar stapelen, iets wat de Azteken eindeloos hebben gedaan, dan kan dat iets mogelijk ooit als tempel dienst gaan doen. Herinneren als zodanig is dus niet de absolute

voorwaarde voor ons creatief handelen. Wij gaan van nature spontaan tot actie over als wij aan natuurlijke processen kunnen deelnemen volgens Le Roy. Ook al weten we van niets, altijd kunnen wij met behulp van de natuurlijke kristalvormen, de 243 basisvormen, eindeloos vormen creëren. Omdat wij al die vormen kunnen zien, worden zij in ons brein vastgelegd. Herinneren wij ons speciale vormen dan kunnen wij daarmee op steeds hogere niveaus oneindig veel verschillende complexiteiten van hogere orde bouwen. Een ontwikkeling die duidelijk maakt dat (barokke) eindculturen (zie II., 4., 3., 2.) dankzij ons herinneringsvermogen kunnen ontstaan.²⁷²

Naar analogie van het werk van de Poiriers ziet Le Roy het tafelblad als een horizontale doorsnede van zijn brein. Alle dingen die er op liggen, als complexiteit, stellen de toplaag van zijn hersens voor. Het geheel vormt een ruimtelijke eenheid die pas interessant wordt als we haar gaan ontleden. De groene bal stelt dan voor hem de ruimte van de fragmenten van zijn herinnering voor. De schelpen verbeelden de vergeten namen. De rode fles visualiseert zijn extase. Het bosje touw zijn doorgemaakte verschrikkingen. Het witte stukje marmer zijn zaligheid. Het bedrukte stukje papier de adembenemende literatuur die hij dagelijks leest enz.²⁷³

²⁷² J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.87-88

²⁷³ J., BERGSMA, L.G., LE ROY, Op.cit., p.89

III., 6. TOEKOMST

III., 6., 1. Voorstel voor een projectsubsidie²⁷⁴

Philippe Mc Intyre, een fotograaf, heeft voorgesteld om gedurende vier seizoenen fotografische documenten te maken van twee voortdurende veranderende ruimtelijke structuren. De foto's zullen worden samengebracht in een boek dat wordt vormgegeven door grafisch ontwerper Esther Boukema. Met het boek hopen zij een visuele bijdrage te leveren aan de actuele discussie over de toekomst van de stedelijke cultuur.

De twee uitgekozen plekken in Nederland vertegenwoordigen beide een totaal verschillende filosofie, maar samen vormen ze een waardevol geheel.

In het ene geval gaat het om een stedelijk kunstmatig ecosysteem: de stad Amsterdam. Zeer divers, maar tevens beperkt omdat de stad zich alleen kan ontwikkelen binnen een eenzijdig politiek systeem. Alle ingrepen op het gebied van architectuur, wegen, parken, kortom de gehele stadsplanning, is in de handen van een team van deskundigen. Openbare ruimten mogen wel door de bewoners van de stad doorkruist worden, maar zij mogen niet intensief en actief aan de inrichting deelnemen. Angst voor chaos is hier de reden.

In het tweede geval gaat het om het eokathedrale project in Mildam van Le Roy.

Philippe Mc Intyre is gefascineerd door de complexe stedelijke cultuur. De meeste tijd van zijn leven heeft hij in Bogota, Washington, New York, Madrid en Parijs doorgebracht. Nu woont hij sinds vier jaar in Amsterdam. In elke stad werd hij geraakt door het gigantische leger van gemeentewerkers die het lichaam van de stad onderhouden en vernieuwen.

Zowel in Amsterdam als Mildam is het werk van de bouwers concreet en tastbaar.

Verschillende fases zijn op de voet te volgen. Verandering is meteen zichtbaar. Mc Intyre bekeek het werk van op afstand. Zowel de stadswerkers als Le Roy gaan op in hun omgeving, ze vormen er één geheel mee. Le Roy werkt alleen. Elke middag werkt hij aan de eokathedraal. Te midden van overweldigende planten stapelt hij stenen en rolt zware stoepranden op twee stukken afgezaagde pvc-buis naar de plaats van bestemming.

²⁷⁴ R., STYLEMAN, voorbereidend gesprek met Le Roy op 15/08/1997

De gemeentewerkers werken in het stadslawaai. Ze werken onophoudelijk door aan de door hogerhand opgedragen taak.

Zonder te manipuleren, in scène te zetten of het licht te beïnvloeden, zal Mc Intyre ze fotograferen. Steeds weer zal hij terugkeren naar de verschillende plekken. Deze zijn dan al niet meer dezelfde. De foto, in zo'n kort moment genomen, kan een object van langdurige reflectie worden. Een foto die over honderd jaar met heel andere ogen zal worden bekeken. Ogenscheinlijk onbenullige details komen tot leven.

Het is de bedoeling om dit reeds in gang gezette fotografische project te vervolgen en uit te bouwen.

Fotografie in zwart/wit en kleur, gebruikmakend van verschillende formaten film: 35 mm, 6X6 cm en vlakfilm voor de technische camera. Variaties in perspectief, close-ups, vogelperspectief, panoramische foto's en luchtfotografie.

III., 6..2. Interesse voor het werk van Le Roy door het Ministerie van Landbouw

Onlangs kreeg hij een onverwacht schrijven van het Ministerie van Landbouw en Natuurbeheer. In die brief wordt gesteld dat de laatste jaren de realisatie van Ecologische Hoofdstructuren primair aan de orde zijn geweest. Maar deze aanpak is niet geschikt om het hele landschap vorm te geven. Daarom heeft het Ministerie gemeend contact te moeten opnemen met een zestigtal personen die op het gebied werkzaam zijn. Op deze wijze hoopt men inzicht te krijgen in ideeën en mogelijkheden waardoor aan deze landschappelijke restgebieden creatief gestalte kan worden gegeven. Op deze wijze hoopt men dan meer kansen voor de natuur te kunnen scheppen. Ze vragen naar nadere toelichtingen en mogelijke reacties van Le Roy. Van die zestig zijn er vijf overgebleven waaronder Le Roy. In augustus zal het Ministerie een boekje uitgegeven waarin staat dat Mildam een wereldmodel is. Er zouden nog meerdere publicaties en uitzendingen volgen op de televisie.²⁷⁵

²⁷⁵ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

III., 6.,3. Glasexpositie in Museum van Haren te Heerenveen ²⁷⁶

In 1998 zal Le Roy met het Museum van Haren samenwerken. In navolging van zijn huis die volgestouwd is met gekleurde glazen, vazen en schalen wil Le Roy de mensen kennis laten nemen van de complexiteit. Hij wil ze bijbrengen dat als je net voor een glas staat je allerlei details waarneemt. Dat is de diversiteit van het glas. Maar van grotere afstand is het één complex geheel. Mensen zullen actief mogen deelnemen aan het project. Men zal zelf het glas mogen verplaatsen of er glas bijzetten. Deze zone zal gescheiden worden door een glazen wand en daarachter zal kostbaar en antiek glas geëxposeerd worden. Men kan er dus wel naar kijken, maar niet aankomen. Toch zal men ook met dit werk visueel kunnen werken in samenspel met het glas dat in de eerste zone zal staan.

III., 6.,4. Duits vervolg voor ecokathedraal van Le Roy ²⁷⁷

De twijfel is weg bij Le Roy. Jarenlang vroeg hij zich af of ook na zijn dood terreinen zouden worden ingericht zoals hijzelf doet. De tweede ecokathedraal komt, 80ha groot, in de Duitse stad Wittenberg op initiatief van de Duitsers zelf. Het is het ultieme eerbetoon voor het werk van Le Roy. Een hoge ambtenaar van Wittenberg kwam langs om te vertellen over de plannen van de Duiste stad. De man was zelf tien jaar geleden bij een lezing van Le Roy in München geweest en daar enthousiast geworden. Wittenberg heeft van het Ministerie van Defensie 80 ha grond teruggekregen. Er was geen geld voor dure landschapsplannen en er zijn veel werklozen. Ideale uitgangspunten voor een ecokathedraal. Le Roy mag er honderd jaar voor uittrekken. Al zoveel steden hebben bij hem aangeklopt met het verzoek daar zijn denkwijze in de praktijk te brengen. Maar het liep iedere keer stuk op de termijn die de bestuurders noemden. Het kenmerk van de ecokathedraal is juist dat die bijna een oneindige ontwikkeling kent.

²⁷⁶ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

²⁷⁷ M., DE JONG, Duitsers laten Le Roy weer honderd jaar leven, in: Leeuwarder Courant, 04/09/1997

Zo'n vervolg is wat Le Roy al altijd heeft gewild. Nu is niet alleen zijn werk geaccepteerd, maar hij heeft ook de zekerheid dat tot ver na zijn dood dingen gebeuren volgens zijn filosofie.

In Wittenberg zullen werklozen dat werk grotendeels doen. Het proces moet de werklozen zinvol op pad brengen.

Als tekenleraar heeft Le Roy ooit eens tegen zijn leerlingen gezegd 95 stellingen op de deuren van de Heidemij in Arnhem te timmeren. Uit protest tegen het geordende landschapsdenken. Het zou de moderne variant zijn op de actie van Luther die dat in Wittenberg tegen de kerkelijke misstanden deed. Dat het uitgerekend die stad is die nu bij Le Roy aanklopt, noemt Le Roy een merkwaardig toeval. Maar ook het tolereren van toeval geldt als een grondvoorwaarde voor een ecokathedraal.

III., 6.,5. Een kunstproject in het kader van het Frysk Festival 2000

In de zomer van het jaar 2000 zal in Friesland een bijzondere manifestatie plaatsvinden. Friezen uit de hele wereld worden uitgenodigd een bezoek te brengen aan hun "heitelan". De voorbereiding van dit grootschalige gebeuren is al enige tijd op gang. Naar verwachting zullen vele duizenden geëmigreerde Friezen aan de oproep van de organisatie gevolg geven. Deze manifestatie, die de naam Simmer 2000 draagt, zal samenvallen met het Frysk Festival, een vijfjaarlijkse culturele manifestatie die in de zomer van de millenniumwende geheel in het teken zal staan van deze mondiale reünie. Uitgaande van de gedachte dat het fenomeen pelgrimage veel gelijkenis vertoont met deze reünie van de Friezen wil men vijf kunstenaars uitnodigen om in samenwerking met een schrijver, een musicus, een theatermaker, een landschapsarchitect en cultuurfilosoof een kunstwerk te realiseren, waarin het thema pelgrimage centraal staat. Het kan een beeld of monument worden, maar evenzeer een gebeuren zijn, een handeling, een tekst of een ritueel of misschien wel dat alles samen. Vele wegen staan open om de bezoeker als een pelgrim in een kunstwerk te betrekken.

Louis Le Roy zal samenwerken met John Körmeling. Körmeling is als architect afgestudeerd op een scriptie over het werk van Louis Le Roy en Dom van der Laan. Ze hebben beide invloed gehad op zijn kunstenaarschap. Le Roy heeft met zijn ecokathedraal een idee gelanceerd dat nog eeuwen meekan en zich dus uitstekend leent voor een toepassing tijdens de millenniumwende. De ironisch visionnaire sfeer die

Körmeling en Le Roy wellicht samen weten op te roepen kunnen het fenomeen pelgrimage een verrassende wending geven.

Ze zullen een vorm moeten bedenken om het fenomeen pelgrimage duidelijk zichtbaar te maken. Het is de bedoeling dat gecommuniceerd wordt in een hedendaagse beeldtaal. Van belang is ook dat het geheel niet alleen aanspreekt bij de direct betrokkenen, maar zo mogelijk ook een universele waarde krijgt.

Het project zal bestaan uit vijf wandelroutes naar "heilige" plaatsen van Friesland.

Het kunstwerk kan langs, op of aan het einde van de route worden gerealiseerd en/of kan zich als een gebeuren langs deze openbare route openbaren. De organisatie zou het op prijs stellen dat er permanente kunstwerken ontstaan, bijvoorbeeld objecten die zich voortzetten of groeien in de tijd, zich verspreiden in objecten die mensen achterlaten en/of meenemen, of restanten die ook na het gebeuren in 2000 ter plekke hun waarde als kunstwerk behouden.²⁷⁸

III., 6., 6. Estafette²⁷⁹

Na zijn dood zal de Stichting Estafette worden opgericht. Aan zijn nalatenschap heeft hij nu reeds samen met het Museum van Haren gewerkt. Zijn kinderen zullen het erfrecht hebben, maar Le Roy wil niet dat alles verdwijnt na zijn dood. Zijn huis zal geen museum worden, maar een soort werkruimte. Zijn vijfduizend boeken tellende bibliotheek kan hij niet allemaal verwerken, maar de studenten die er zullen komen zullen Le Roys aantekeningen in de boeken wel vinden en dat verder bestuderen. De glascollectie en de eokathedraal in Mildam blijven ook bestaan. Men is nog bezig in wat vorm het huis, al het glas, zijn 5000 boeken, het foto-atelier boven enz. zal blijven. Maar zeker is dat het zal blijven functioneren. Studenten zullen de mogelijkheid hebben om er een kamer te huren en zich samen verdiepen in wat er allemaal gebeurd is en wat er nog zal gebeuren.

Het Museum van Haren krijgt al zijn schilderijen als erfstuk, maar het zal ook informatie blijven doorgeven.

²⁷⁸ Brief van Huub Mous, artistiek leider van het Frysk Festival, aan Le Roy, Leeuwarden, 17 mei, 1998

²⁷⁹ R., STYLEMAN, Interview met Le Roy, Oranjewoud, 11/04/1998

Besluit

Wat kan één mens met zijn vrije energie verwezenlijken? Of wat kunnen duizenden mensen samen met die vrije energie doen ontstaan? Louis G. Le Roy geeft zelf op de eerste vraag van Ilya Prigogine een antwoord door het bouwen aan zijn ecokathdraal in Mildam. Zijn ervaringen past hij dan toe op de mensen in de stad. Prigogines verdienste is dat de irreversibiliteit en het verloop van de tijd voortaan geworteld zijn in de wetten van de dynamica. Bovendien en met betrekking tot de ideeën van Le Roy is het op te merken dat Prigogine zelf zijn bevindingen inzake de irreversibiliteit ziet doorwerken op het macroscopisch niveau. We zien de irreversibiliteit zich integendeel nog versterken op het macroscopische niveau, vervolgens op het niveau van het leven en tenslotte door de menselijke activiteit.

En wanneer Prigogine stelt dat de materie-energie wordt gecreëerd ten koste van de gravitationele energie merken we een analogie met de vrije energie van Le Roy. Tenslotte is het belangrijk even terug te komen op het eerder aangehaalde wetenschapsfilosofische cluster waartoe Prigogine, en naar mijn mening ook Le Roy in thuis te brengen zijn. Binnen dit cluster worden visies en theorieën ontwikkeld met als cruciale begrippen: irreversibiliteit, mogelijkheid, toeval, complexiteit en informatie of energie als grootheid. Visies zijn dynamisch en interdisciplinair. Er is tenslotte een vernieuwende aandacht voor de relatie tussen onderzoeker en studie-object. Dit zowel in de natuur- als in de menswetenschappen, waartussen men zowel de methodologische eigenheid als de epistemologische gelijkheid ziet.

Net zoals Darwins blinde variatie en selectie tegenover de premissen van de creationisten kwam te staan of zoals Prigogine reageert tegen Einstein kunnen we Le Roy plaatsen tegenover deze visies die uiting zijn van een obsessie om het landschap te controleren en een gebrek aan spelen met vrije energie en dus met creativiteit.

Zowel Le Roy als Prigogine zien de relatie tussen mens en natuur als een creatieve dialoog en niet als een meester-slaaf-relatie.

Waarschuwen alleen, zonder ook maar de geringste suggestie te geven die kan leiden tot enige verbetering in de huidige situatie, heeft blijkbaar geen zin. Over het algemeen wordt gezocht naar een verbetering van de huidige cultuursituatie, echter op zodanige wijze, dat de bestaande ontwikkeling van de technocratische maatschappij op geen

enkele wijze wordt belemmerd. Technocraten beweren, dat aan stoppen of zelfs aan afremmen van de opgang gebrachte maatschappelijke ontwikkelingen nu eenmaal niet te denken valt, ook al gaan er stemmen op die in een verandering van mentaliteit de enige mogelijkheid zien. Onze huidige maatschappij bevindt zich echter in een economische situatie, die monocultureel georiënteerd is en die daardoor diametraal tegenover het natuurlijke systeem staat. In wezen zijn we bezig de mens uit het produktiesysteem te stoten. De natuurlijke energie-inbreng van de mens wordt steeds meer vervangen door gemechaniseerde arbeidsprocessen.

Een verandering zou slechts mogelijk zijn indien de technocratische machthebbers zouden besluiten dat we de tijd niet mogen uitsluiten. Steden zouden dan niet meer als de manifestatie van een economische monocultuur beschouwd mogen worden, maar als dubbelsteden omdat vanaf dat moment ook delen van de stad gerealiseerd zouden kunnen worden volgens natuureconomische beginselen. Wanneer een dergelijke bipolaire structuur voor iedere stedelijke samenleving de ideale habitat zou blijken te zijn, dan zou een fundamentele verandering van de hele samenleving tot de mogelijkheden gaan behoren.

Le Roy keert het modernisme de rug niet toe; hij wil zijn "wilde utopische tuinen" toevoegen aan de bestaande steden. Wanneer hij echter de daad bij het woord voegt, stuit hij steeds weer op verzet van de politici (Heerenveen, Lewenborg) die nog steeds conventioneel over de stadsplanning denken. Men denkt te abstract volgens Le Roy. Men ziet landschapsplanning als iets dat in detail moet worden vastgelegd en dat moet leiden tot perfectie. Voor Le Roy hebben de meeste van die traditionele projecten geen betekenis voor de mens. Er is geen contact met de natuur meer door zulke projecten. In Heerenveen werd aan de Europa- en Kennedylaan de eerste stap gezet om een "ecologische tuin", op basis van zelforganisatie, tot ontwikkeling te brengen. Bij deze eerste experimentele poging werden omwonenden niet bij de uitvoering van het werk betrokken. Toen het gebied vegetatief dichtgegroeid was, werden de "Wilde Tuinen" verder zoveel mogelijk als een normale parktuin beheerd. Sindsdien heeft dit hele project haar oorspronkelijke zelforganiserende karakter volledig verloren.

Hier botsen dan ook de twee visies. Le Roy houdt het op de spontane ontwikkeling, terwijl de plantsoendienst vreest dat er enkel maar brandnetelvelden zouden overblijven. Een punt van kritiek op de huidige tuin zou kunnen zijn dat de gekweekte cultuursoorten zo gaandeweg de overhand nemen. Meer kruiden zouden ook direct

meer insecten gaan trekken, met het gevolg dat er ook meerdere soorten vogels zouden komen. Aan de andere kant speelt bij het beheer ook mee dat het aanzicht acceptabel moet blijven. Het mensenoog wil ook wat. Om daar aan tegemoet te treden, worden er ook langbloeiërs ingebracht. Want met bloesems staat of valt vaak het oordeel van de toeschouwer. Toch komt het vreemd over om een fraai uitdijende bloeiende roos te zien naast het boerenwormkruid. Een verstoord evenwicht.

Als er bij het onderhoud uitgegaan zou worden van een andere benadering, van een opbouw die gericht zou zijn op de overgang van verschillende biotopen, zou de tuin veel beter kunnen functioneren.

De meeste professionele vormgevers zijn ingekapseld en geconditioneerd door het systeem. Het geld en de smaak van de opdrachtgevers sluiten creatieve processen vrijwel uit. Zij willen resultaten zien, een eindproduct. De resultaten van vormgevende arbeid zijn dus bepaald door de structuur waarbinnen vormgevers opereren. De onvrije, professionele vormgever kan niet zonder opdrachtgever. Dit is geen onoplosbaar probleem volgens Le Roy. Ten eerste zal de creator met zijn opdrachtgever kunnen en willen praten en hem informeren over de keuzemogelijkheden. Hem ook vertellen, dat zich bij een procesmatige ontwikkeling heel andere mogelijkheden voordoen. Want de opdrachtgever weet dikwijls niets van de achtergronden, van nieuwe inzichten.

Bovendien is het in onze cultuur zo gangbaar dat je met een product aankomt, dat het van te voren al uitgesloten is, dat je het ook anders kunt doen. Wanneer men het zo wel best vindt, dan zal er steeds meer van bijna hetzelfde ontstaan en zullen nieuwe ontwikkelingen geen kans krijgen.

De architect zou eigentijdse antwoorden moeten vinden op de problemen van deze tijd. Hij zou dat niet doen door zijn gezicht naar het verleden te richten. De hele wereld vernadert, moeten we dan alleen streven naar het in stand houden van aan ons voorafgaande landschappen?

Het experiment Groningen van Louis Le Roy is ondertussen over de grenzen van Nederland bekend geworden. De participatie van de bewoners is er heel belangrijk. Het bewustzijn van de burger is veranderd. Men heeft zijn passiviteit overwonnen, men heeft met zijn burens leren spreken en men heeft er een fantasie ontwikkeld die de clichés van schoonheid overstijgen. Er wordt een proces op gang gebracht. De bewoners moeten zelf hun omgeving inrichten en zijn eigen ideeën in de ontwikkeling

inbrengen. Men ondervindt hoe moeilijk het is om met geduld van de natuur te leren en in langere tijd te denken.

De natuurlijke processen kunnen er alleen goed verlopen omdat de katalyserende werking van mens, plant en dier gegarandeerd is. Juist door het optreden van de treinfanaat in Lewenborg die, samen met de jeugd en ten aanzien van de bewoners van de buurt, zich zo volkomen kon uitleven werd een mentaliteitsverandering in de wijk bewerkstelligd. Want ten slotte werden zelfs de meeste twijfelaars, die tot dat moment met een zeker wantrouwen de ontwikkeling van deze nieuwe vorm van vrijetijdscultuur hadden gadeslagen, geïnspireerd om tot actie over te gaan.

Een continu proces van deze aard zou een voorwaarde kunnen zijn om het Le Roy-gebied in Groningen tot een gezonde dynamische sociale structuur te kunnen uitbouwen. In het gebied vinden voortdurend veranderingen plaats in de complex gegroeide structuur van het openbaar groen. De bewoners houden zich aan de afspraak dat alle aanwezige gebruikte materialen steeds weer opnieuw een bijdrage moeten kunnen blijven leveren aan dit continu proces.

Frappant is de tegenstelling tussen de Le Roy- gebieden en dat deel van de groenstrook , in het zuidelijk deel van Lewenborg, dat door de afdeling plantsoenen is aangelegd. In dit laatste deel viert de ordening hoogtij. Het ziet er gladjes en onecht uit, er kan nu eigenlijk al niets worden veranderd. In de toekomst zal het onderhoud er duur zijn, bij de Le Roy-gebieden niet.

Groepjes, pleintjes of enkel bewoners : ze gaan er aan de gang. Maar altijd blijft noodzakelijk: denken aan anderen. Met overleggen kom je een heel eind, op een heel natuurlijke wijze. Zo kon Lewenborg bij stukjes en beetjes zijn eigen woonomgeving in cultuur brengen. Dat is ook nu nog steeds een uitdaging.

De tijd die Louis Le Roy, de naamgever en inspirator zo hoog in het vaandel heeft staan, werkt en is in de gebieden duidelijk waarneembaar. Dit is voor ieder duidelijk die de gebieden bezoekt.

Als Le Roy niet op reis hoeft voor een lezing of een congres, bouwt hij dagelijks uren aan zijn eco-kathedraal; aan de complexiteit van de natuur, van zijn eigen leven. Met penseel of afvalsteen. Er is geen ophouden. Wat is tijd? Tijd is zijn leven, ongedeeld. Hij gaat door tot zijn dood.

Volgens Le Roy zouden we de totale onbebouwde openbare ruimte moeten ombouwen tot één groot creativiteitscentrum. Wanneer we zulke gebieden totaal kunnen

ombouwen tot één integraal complex kathedraal systeem, dan zou iedere stad in de toekomst over een natuurlijke kern kunnen beschikken die qua omvang veel groter, qua oppervlak veel uitgestrekter en qua vorm veel grilliger en interessanter dan te dichte centra van de bestaande steden zou kunnen zijn. Zulke natuurlijke kernen zullen dus nooit als geïsoleerde stedelijke gebieden kunnen beschouwd worden. Zelfs het grondplan van dergelijke kathedrale structuren zal nooit een definitieve vorm kunnen krijgen omdat ook volgende generaties hun bijdrage voor de verdere ontwikkeling van natuurlijke economische modellen moeten kunnen leveren. Ecokathedralen zullen nooit, zoals de kathedralen van weleer, op één bepaald punt in de stad een geïsoleerd leven kunnen leiden. Met de bouw van zulke dynamische creatieve projecten kan overal in de openbare ruimten op ieder willekeurig moment worden begonnen. Wanneer de openbare ruimte en zelfs het buitengebied van de stad geen mogelijkheden meer bieden dan zal met de bouw van hoger gelegen structuren moeten worden begonnen. Dat vol bouwen van onbebouwde stedelijke gebieden zal natuurlijk nooit ten koste van het weinig groen mogen gaan dat nu in de meeste steden met moeite in stand gehouden kan worden. Integendeel. De bestaande stedelijke elementen zullen dankzij de aanwezigheid van natuurlijke kernen, vergroot, versterkt en verrijkt kunnen worden. En naarmate de bouw van zulke kernen vordert zullen dergelijke verrijkte groenelementen zich, door deel te nemen aan de integrerende processen die binnen natuurlijke kernen plaatsvinden, verder kunnen ontwikkelen. Vooral dat ontwikkelingsproces is belangrijk omdat waarschijnlijk binnen de toekomstige steden eerder minder dan meer plaats voor groen vrij gehouden zal kunnen worden. Tot nu toe heeft parkaanleg slechts tot vergroting van de diversiteit van het stedelijk milieu kunnen bijdragen. Als ook de parken in staat moeten zijn om in de toekomst een bijdrage te kunnen leveren aan de natuurlijke groei naar complexiteit van de stedelijke kern dan zullen ook zij zich in ruimte en tijd moeten kunnen ontwikkelen. Om een dergelijke ontwikkeling mogelijk te maken, zullen de levensvoorwaarden voor het stedelijke groen in ruimtelijke zin verbeterd moeten worden. In de huidige situatie worden die voorwaarden immers voortdurend slechter omdat de steden zich verdichten en hoogbouw weer meer geaccepteerd zal moeten worden waardoor op het basale niveau het groen meer geconcentreerd zal worden of geheel zal verdwijnen. Wanneer de politici zich boven het bestaande diversiteitsniveau zouden kunnen uitwerken en daardoor beter in staat zouden zijn om knellende problemen op te kunnen lossen; wanneer het bedrijfsleven de

idee van de dubbelstad niet als een bedreigd fantoom, maar als een te bouwen werkelijkheid zou accepteren waaraan dus mondiaal veel geld te verdienen valt; wanneer de mensen zich, bewust van hun creatieve potentie, van de te knellende banden van de consumptiemaatschappij zouden kunnen bevrijden en het handjevol enthousiastelingen in Lewenborg niet langer een pas op de plaats zou hoeven te maken; wanneer ten slotte een natuurlijk samenwerkingsverband regulair geaccepteerd zou kunnen worden, dan zou de dubbelstad in de toekomst kunnen functioneren.

De schilderijen en foto's van gekleurd glas zijn, hoe fraai en artistiek verantwoord ook, niet op zichzelf staande kunstwerken bedoeld. Het zijn veeleer visuele studies, creatieve verkenningen van de hoogcomplexe werkelijkheid en onze waarneming daarvan.

Op het gebied van landschapsarchitectuur was hij een outsider. Maar is het niet zo dat juist een outsider de bestaande systemen kan breken? Een "niet lid" is intellectueel vrijer. Alleen een leek heeft de moed om radicale experimenten te ondernemen. Zo daagt de eokathedraal de bestaande systemen van openbare ruimten in de stad uit. Het is afwachten of Le Roys projecten zich kunnen ontwikkelen in de hedendaagse maatschappij.

Kortom, Le Roy wil dat zijn werk voor de wetenschap een betekenis heeft, in die zin, dat nu langlopende processen een goede tijd van bestudering krijgen. Om te weten te komen hoe complexe systemen zich ontwikkelen en welke gevolgen zij hebben.

Aangezien nu overal het omgekeerde gebeurt, kunnen we de waarde hiervan nog niet naar waarde schatten. Nu worden nog te gauw conclusies gevraagd, rapporten gemaakt, finaal gewerkt, afgebouwd, beslist, zonder notie te hebben van toekomstige gevolgen. Hij wil dat zijn werk de kern van de samenleving, het stedelijk milieu, stimuleert tot een volgende stap in de cultuur. Een echt cultuurproces, waarbij de stedelijke bevolking helemaal betrokken is.

BIOGRAFISCHE GEGEVENS

Louis Guillaume Le Roy (°31/10/1924, Amsterdam)

Adres: Prins Bernardweg 25
8453 XG ORANJEWOUD
NEDERLAND

Telefoonnummer: 00 31 513 636 107

1945-1950: Studeerde aan de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag.

1949-1980: Docent aan de Rijks H.B.S./Lyceum Heerenveen

1964: De “Wilde Tuinen” werden opgestart aan de Kennedylaan in Heerenveen en tegelijkertijd op zijn terrein in Mildam.

1971: Ontving ereteken van de gemeente Heerenveen.

1972: Ontving de Zilveren Anjer van het Prins Bernardfonds.

1973: Zijn boek “Natuur uitschakelen, natuur inschakelen” verscheen.

1975-1994: Werkte samen met architect Herlaar bij de bouw van gemeentehuizen, verpleegtehuizen en crematoria in de noordelijke provincies.

1975-1980: Medewerker bij het maandblad PLAN.

1978: Opdracht voor “wilde tuinen” aan teleggen in Cergy-Pontoise, één van de vijf Nouvelles Villes rondom Parijs.

1980: Erelid van "Semiferox", vereniging onder voorzitterschap van Konrad Lorentz(universiteit Wenen) die zich bezig houdt met het instand houden en opstarten van halfwilde en natuurlijke systemen.

1983: Aanvang van de ontwikkeling in ruimte en tijd, generatieve processen, van het Eco-kathedraal project in Mildam.

1984: Zijn boek "Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?" verscheen

1988: Professor Honori causa aan de Carolina Universteit in Braunschweig.

1989: Mede-exposant op "L'Europe des Créateurs" in het Grand Palais in Parijs, waar het Eco-kathedraal project internationaal haar debuut gemaakt heeft.

Vanaf het begin van de zeventiger jaren tot op heden meerdere exposities o.a. Prinsessehof te Leeuwarden en opdrachten in het eigen land o.a. Lewenborg. Hij geeft veel voordrachten en gastcolleges in de meeste landen van Europa. Ook zijn verschillende televisieuitzendingen rond zijn werk geweest. Een Duitse ZDF-ploeg werkte rond het project in Lewenborg. In 1970, het Natuurjaar, zond men een uurdurende film uit van zijn werk in Heerenveen. Een Franse ploeg kwam bij hem filmen en zijn werk in Mildam werd in het programma "Le Jardin du Paroxys" uitgeroepen tot één van de zeventien grootste projecten van de wereld op het gebied van de tuincultuur. In 1997 kwam zijn werk in het programma "Paradijsvogels" van de NCRV aan bod.

Toekomst:

- Voorstel voor projectsubsidie
- Interesse voor zijn werk door het Ministerie van Landbouw
- Duits vervolg voor de ecokathedraal
- Glasexpositie in het Museum van Haren in Heerenveen
- Een kunstproject in het kader van Frysk Festival 2000
- Stichting Estafette

Bibliografie *

Algemeen

ANONIEM, Chaos und Kreativität, in: G.E.O., nr.2, mei, 1990, p.12-13

BACKER, A., BLOK, E., OLDENBURGER- EBBERS, C.S., Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur, Deel Noord, Rotterdam: de Hef, 1995

BACKER, A., BLOK, E., OLDENBURGER- EBBERS, C.S., Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur, Deel Midden en Oost, Rotterdam: de Hef, 1996

BERGSMA, J., LE ROY, L.G., Retourtje Mondriaan, ongecorrigeerde versie van het nog niet gepubliceerd boek, 1998

BOER, B., Een paradijs met 10 verboden: een onderzoek naar het gebruik van Nederlandse stadsparken waarin functieverlies en afname van de diversiteit van activiteiten centraal staan, s.l.: B. De Boer, 1988

COETERIER, J.F., De Waarneming en Waardering van Landschappen, resultaten van een omgevingspsychologisch onderzoek, Wageningen: Universiteit voor Landbouw, 1984, hoofdstuk 4

DAL CAN TON, G., Venice and the Biennale: a new Internationalism, in: Venice art & architecture, o.l.v. Giandomenico Romanelli, Keulen: Verlagsgesellschaft Könemann, 1998, p.891

DEELSTRA, I., Natuur in steden, voorbeelden uit binnen- en buitenland, Delft: The International Institute Urban Environment, 1990

FALUDI, A., Dutch Growth Managment: The Two Faces of Success, in: Landscape and Urban Planning, nr.22, 1992, p.23-28

GLEICK, J., Chaos, de derde wetenschappelijke revolutie, Amsterdam: Contact, 1991

HAJER, J., Betekenis van groen, s.n., s.l., 1993

HOWARD, E., To-morrow: a peaceful path to real reform, s.n., s.l., 1898

HUSSLAGE, W.J.G., De stedelijke groenstructuren van Europa, de functies van groene en blauwe longen en aders door Europese steden, Alphen aan de Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink, 1996

JACKSON, J.B., Discovering the Vernacular Landscape, New Haven: Yale University Press, 1984

KONING, E., TJALLINGII, S.P., Ecologie van de stad, een verkenning, 's Gravenhage: Stichting Platform Stadsecologie, 1991

LE ROY, L.G., Natuur uitschakelen, natuur inschakelen, Deventer: Ankh-Hermes, 1973

LE ROY, L.G., Uilenspiegeltjes, onze creatieve potentie misbruikt?, Deventer: Ankh-Hermes, 1984

LEWIN, R., Complexiteit, het grensgebied van de chaos, Amsterdam: Contact, 1993

OLDENBURGER, EBBERS, C.S., De tuinengids van Nederland: bezoekersgids en vademecum voor tuinen en tuinarchitectuur in Nederland, Rotterdam: de Hef, 1989

PRIGOGINE, I., La Fin des certitudes, Parijs: Editions Odile Jacob, 1996

RATINCKX, J., ZIJLSTRA, B., Groei en bloei tuinengids voor de Lage Landen, Den Haag : Tesink BV, 1987

SPITZER, K., Grün in der Stadt, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1981

THOMPSON, G.F., STEINER, F.R., Ecological Design and Planning, New York: John Wiley & Sons, 1997

WALDROP, M.M., De rand van chaos, over complexe systemen, Amsterdam: uitgeverij Contact, 1993

Publicaties over Louis G. Le Roys werk in tijdschriften en kranten volgens jaartal

ANONIEM, Lewenborgers beginnen met alternatief park, in: Nieuwsblad van het Noorden, 6 april, 1973

ANONIEM, Louis Le Roy over Lewenborgproject: "Het kan me niet gek genoeg worden", in: Nieuwsblad van het Noorden, 11 mei, 1973

VAN DER MEULEN, T., Tony van der Meulen in gesprek met Louis Le Roy, in: Nieuwsblad van het Noorden, 18 mei, 1973

ANONIEM, Heerenveens zaad kwam goed op, in : Nieuwsblad van het Noorden, 8 september, 1973

ANONIEM, Veel bloemen uit Lewenborg geropt, in: Nieuwsblad van het Noorden, 11 september, 1973

ANONIEM, Toplichttuinders boos op plantsoenendienst, in: Noordoost-Koerier, 8 mei, 1978

ANONIEM, Lewenborg heeft het soms nog moeilijk met Le Roy-gebieden, in: Nieuwsblad van Het Noorden, 14 september, 1978

ANONIEM, Inspraak bij de aanleg van groenvoorziening belangrijk, in: Nieuwsblad van het Noorden, 19 september, 1978

ANONIEM, Gemeente brengt meer duidelijkheid in Le Roy-project, in: Noordoost-Koerier, 11 oktober, 1978

ANONIEM, Omwonenden zien hele project Le Roy liever verdwijnen, in: Noordoost-Koerier, 25 oktober, 1978

ANONIEM, Lewenborgers vol ideeën. Plannen voor ponystal, heuvel en amfitheater, in: Nieuwsblad van het Noorden, 11 november, 1978

LUX, H., Bürgergarten in Groningen- Ein Beispiel für Partizipation, in: Grün in der Stadt, o.l.v. Michael Audritzky, Klaus Spitzer, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1981, p. 441-450

ANONIEM, Internationale ontmoeting in groen Lewenborg, in: Nieuwsblad van het Noorden, 19 augustus, 1981

ANONIEM, Uit puin groeit iets moois, in: Nieuwsblad van het Noorden, 4 november, 1982

LE ROY, L.G., Het ware verhaal over het Le Roy-project, Deel I, in: LOEKS, 10 augustus, 1983

LE ROY, L.G., Het Le Roy-project, Deel II, in: LOEKS, 17 augustus, 1983

LE ROY, L.G., Het Le Roy-project, Deel III, in: LOEKS, 24 augustus, 1983

LE ROY, L.G., Het Le Roy-project, Deel IV, in: LOEKS, 31 augustus, 1983

LE ROY, L.G., Het Le Roy-project, Deel V, in: LOEKS, 14 september, 1983

LE ROY, L.G., Het Le Roy-project, Deel VI, in: LOEKS, 28 september, 1983

LE ROY, L.G., Het Le Roy-project, Deel VII, in: LOEKS, 5 oktober, 1983

LE ROY, L.G., Het Le Roy-project, Deel VIII, in: LOEKS, 12 oktober, 1983

ANONIEM, Duitse studenten bezochten Le Roy-gebied in Lewenborg, in: De Heraut, 7 juni, 1983

ANONIEM, Bewoners van Duitse nieuwbouwwijk nemen Lewenborg als voorbeeld, in: De Heraut, 21 juni, 1983

ANONIEM, Internationale belangstelling voor Le Roy gebied in Lewenborg, in: Randstad, 22 juni, 1983

ANONIEM, Wat blijft er over van unieke Le Roy-gebied, in: Nieuwsblad van het Noorden, oktober, 1983

ANONIEM, Le Roy-tijdperk voorbij; bewonersinvloed blijft, in: Nieuwsblad van het Noorden, 24 november, 1983

LE ROY, L.G., Brieven: afscheid van Groningen, in: PLAN 7, nr. 7+8, 1983, p.47- 50

STOLK, T., Goede begeleiding stimuleert omwonenden bij onderhoud groen, in: Tuin en Landschap, nr.22, 1985, pp.16-19

TARAK, L., Wat leeft en groeit wordt weggesnoeid, in: de Volkskrant, 7 juni, 1986

BRUINS, J., Le Roy-project in Groningen dreigt te verbleken, in: Nieuwsblad van het Noorden, 27 augustus, 1986

HETTEMA, H., Grilligheid als overblijfsel van ideeën van Louis Le Roy, in: Leeuwarder Courant, 20 september, 1986

VAN KOOTEN, J., Mensen zijn geen couveusekinderen, in: Winsduster Courant, 20 oktober, 1987

ANONIEM, Bewoners Toplicht-flat knappen omgeving op, in: Gezinsbode, 9 november, 1988

SCHMIDT, M., De tijd is buiten haakjes gezet, in: de Volkskrant, 15 juli, 1989

LAMMERS, F., Een schilderij van honderd meter, in: Trouw, 28 augustus, 1989

VAN WEERDENBURG, H., De natuur bouwt een kathedraal, s.l., s.n., 1990, p.3-7

FRIEDERICH, W., De anarchie van het groen, in : De Gelderlander, 24 november, 1990

LE ROY, L.G., De ecokathedraal : toekomstige kern van onze stedelijke samenleving ?, voordracht op symposium " Groenstructuur of stadsnatuur" in Nijmegen, 05/10/1990

VELD, B.J., Gesprekken met Louis le Roy, Deel I, in: Oase, lente, 1996, p.6-9

VELD, B.J., Gesprekken met Louis Le Roy, Deel II, in: Oase, herfst, 1996, p.6-9

DE JONG, M., Duitsers laten le Roy weer honderd jaar leven, in: Leeuwarden Courant, 4 september, 1997

VELD, B.J., Gesprekken met Louis Le Roy, Deel III, in: Oase, lente, 1997, p.6-9

VELD, B.J., Gesprekken met Louis Le Roy, Deel IV, in: Oase, herfst, 1997, p.6-9

(*) Vaak zijn de bibliografische gegevens onvolledig omdat de nodige gegevens vaak ontbraken bij kranten- en tijdschriftenartikels

Lijst en herkomst van de afbeeldingen

1. Lijst van de figuren

1. Al spelend hebben kinderen leren ervaren dat een systeem dat is opgebouwd uit kleine elementen moeilijk te vernietigen is
(kleurenkopie uit: "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen", p.179)
2. Mensen op één rij, planten op één rij. (kleurenkopie uit: "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen", p. 82)
De natuur ordent op vele manieren, maar zet nooit iets op een rij
3. Le Roys idee van een stad (kopie uit: "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen", p. 184-185)
4. Opeenvolgende bifurcaties in een niet-evenwichtssysteem (kopie uit: "Het einde van de zekerheden", p.62)
- 5., 6. en 7. Project aan de Europa- en Kennedylaan in Heerenveen
Foto's en tekening geven een beeld van de wijze waarop vanuit het centrum van Heerenveen contact is gezocht via de kilometerslange beplanting met de bestaande bosvegetatie in het aangrenzende landschap
(kleurenkopie uit: "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen", p. 190.)
8. Beginfase van het project aan de Kennedy- en Europalaan
(kleurenkopie uit: "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen", p. 126)
9. Begroeiing na enkele jaren tijd aan de Kennedy- en Europalaan
(kleurenkopie uit: "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen", p. 58)
10. Niveauverschillen bij aanleg van de Kennedylaan (kleurenkopie uit: "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen", p. 59)
11. Lewenborg: de Le Roy-gebieden na het delven van de vijvers (kopie van foto uit archief van de Beheersgroep Lewenborg)
12. Lewenborg: het Amfitheater (kopie uit een inlichtingsbrochure omtrent de Le Roy-gebieden in Lewenborg)
13. Lewenborg: de Bijenstal (kopie uit een inlichtingsbrochure omtrent de Le Roy-gebieden in Lewenborg)

14. Lewenborg: de Don Quichottemolen (kopie uit een inlichtingsbrochure omtrent de Le Roy-gebieden in Lewenborg)
15. Lewenborg: de Don Quichottemolen (kopie uit een inlichtingsbrochure omtrent de Le Roy-gebieden in Lewenborg)
16. Lewenborg: de Le Roy- gebieden in 1982 (kopie van foto uit archief van de Beheersgroep Lewenborg)
17. Omgekeerde Ark van Noah van graficus de Wolf (kopie uit: L.G. Le Roy, Brieven: afscheid van Groningen, in: PLAN 7, nr.7 + 8, 1983, p.50)
18. Plan van de Le Roy-gebieden (kopie uit een inlichtingsbrochure omtrent de Le Roy-gebieden in Lewenborg)
19. Atelier op proefterrein in Mildam begin jaren '70 (kleurenkopie uit: "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen", p. 172)
20. Opbouw van zijn terrein in Mildam zodanig dat de lichtsituatie zich voortdurend kan wijzigen (kleurenkopie uit: "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen", p. 18)
21. Stapelvormen die Le Roy toepast. De stenen worden nooit gemetseld. (kleurenkopie uit: "Natuur uitschakelen, natuur inschakelen", p. 24)
22. Glasexpositie "Werken naar 3000" in het Museum Willem van Haren (kleurenkopie van uitnodiging rond de tentoonstelling "Werken naar 3000" in het museum Willem van Haren in Heerenveen)

2. Schutbladen

Deel I: kopie uit : THOMPSON, G.F., STEINER, F.R., Ecological Design and Planning, New York: John Wiley & Sons, 1997, p.295

Cartoon van Stefan Verwey "The giant Rake"

Deel II: kopie uit: GLEICK, J., Chaos, de derde wetenschappelijke revolutie, Amsterdam: Contact, 1991, p. 266-263

Chaotische stromen: een staafje dat door een visceuze vloeistof wordt gehaald, veroorzaakt een eenvoudige, golvende vorm. Als er een paar slagen wordt geroerd, ontstaan er ingewikkelder vormen.

Deel III: Kopie van eigen foto van lous Le Roy in zijn atelier te Oranjewoud

3. Lijst van eigengemaakte foto's

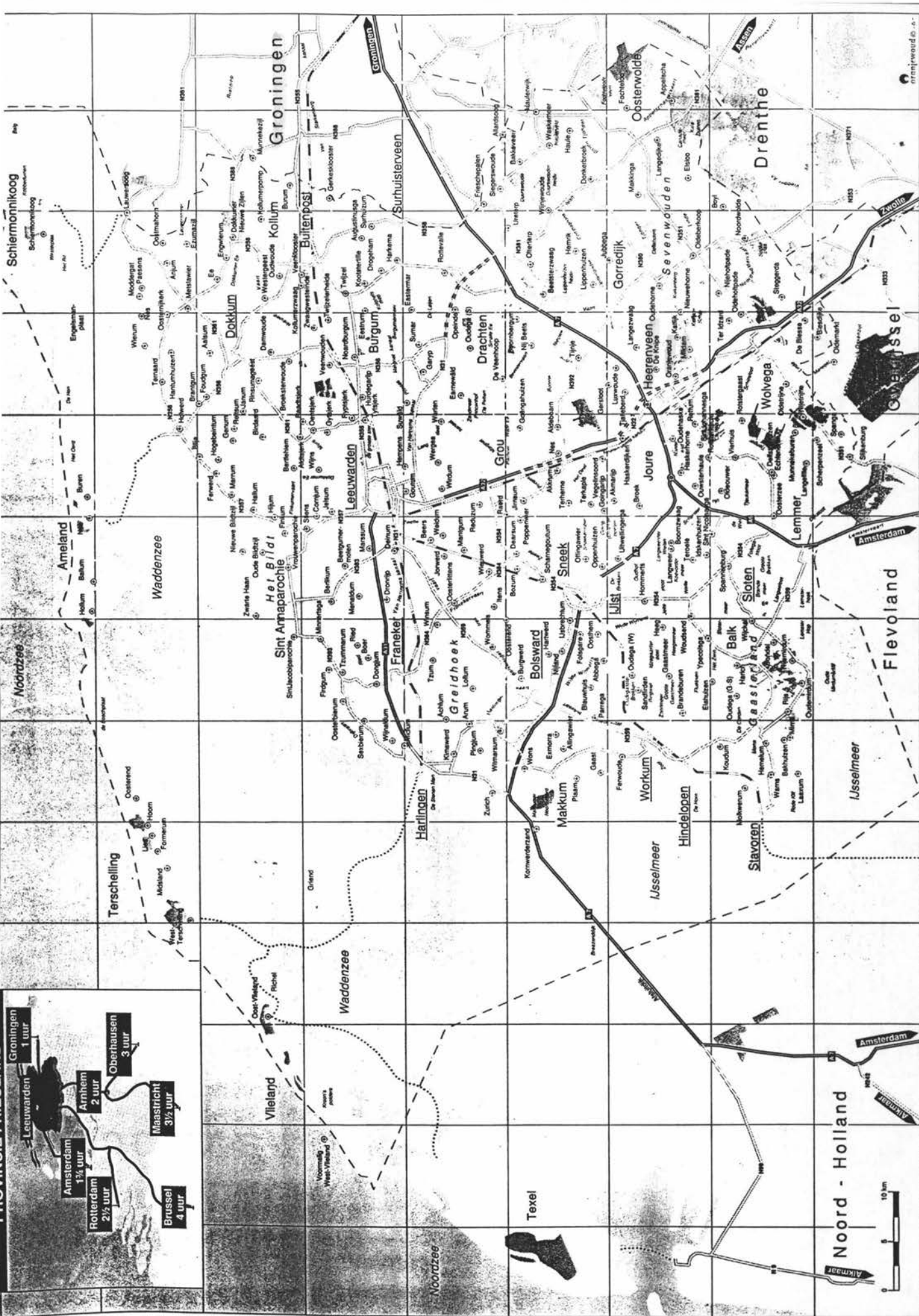
1. Eigen woning in Oranjewoud, voorzijde van de woning
2. Eigen woning in Oranjewoud, voorgevel van de woning
3. Eigen woning in Oranjewoud, zijgevel, ingang tot zijn atelier
4. Eigen woning in Oranjewoud, tuingedeelte achter de woning
5. Nieuwbouwwijk in Heerenveen, flatgebouwen aan de Kennedylaan
6. Europa- en Kennedylaan in Heerenveen, zicht op smalle groenstrook van Europa- naar Kennedylaan toe
7. Europalaan in Heerenveen, begin van het wandelpad door de "wilde tuinen"
8. Groenstrook aan de Europalaan, flora
9. Groenstrook aan de Europalaan, kronkelend aarden pad doorheen het groen
10. Groenstrook aan de Kennedylaan, pad aangelegd door plantsoendienst
11. Groenstrook aan de Kennedylaan, pad gevormd door platliggende plavuizen
12. Groenstrook aan de Kennedylaan, vijver
13. Groenstrook aan de Kennedylaan, pad aangelegd met klinkers
14. Groenstrook aan de Kennedylaan, stenen pad en walletje van afvalmateriaal
15. Groenstrook aan de Kennedylaan, fauna en flora
16. Overgangsgebied Kennedy-Europalaan, kortgemaaid gras door plantsoendienst
17. Groenstrook aan de Europalaan, bomen die aangeplant zijn door de plantsoendienst
18. Een van de vijf scholen van Lewenborg (Groningen), sociale nieuwbouwwijk
19. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, Top-Licht flat
20. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, Kajuitvijver noord-oost
21. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, Huis van de Want in aansluiting met de gebieden
22. Huis in nieuwbouwwijk Lewenborg, een tuin loopt uit in de Le Roy-gebieden
23. Gebied aan de Want, wildgroei van bereklauwen
24. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, kronkelend pad langs huizen van de Kajuit
25. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, zicht op Kajuitvijver zuid-west
26. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, Kajuitvijver noord-oost
27. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, Kajuitvijver zuid-west

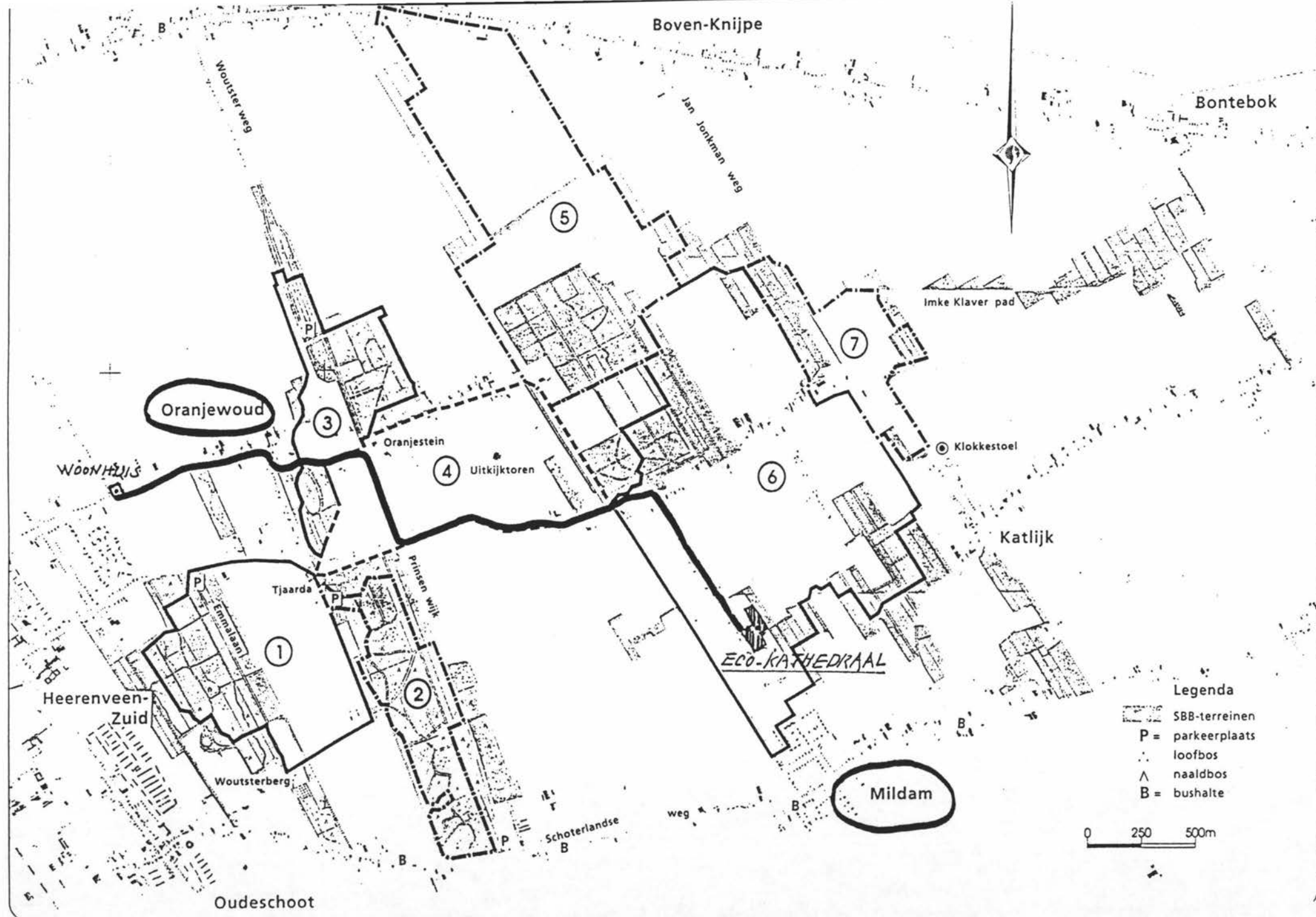
28. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, Kajuitvijver zuid-west
29. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, pad langs Kajuitvijver zuid-west
30. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, pad naar het behendigheidscircuit tussen Mast en Kajuit
31. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, behendigheidscircuit
32. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, behendigheidscircuit
34. De Le Roy-gebieden in Lewenborg, behendigheidscircuit
35. De ecokathedraal in Mildam, zicht op het terrein vanop de Yntzelaan
36. De ecokathedraal in Mildam, ingang
37. De ecokathedraal in Mildam, op weg naar hoofdcomplex
38. De ecokathedraal in Mildam, begroeiing op stukken muur op weg naar hoofdcomplex
39. De ecokathedraal in Mildam, gebruik van straatklinkers
40. De ecokathedraal in Mildam, losgestapelde muurtjes op weg naar hoofdcomplex
41. De ecokathedraal in Mildam, weg naar hoofdcomplex
42. De ecokathedraal in Mildam, losgestapelde toren voor zijn atelier
43. De ecokathedraal in Mildam, atelier
44. De ecokathedraal in Mildam, waterpartij aan atelier
45. De ecokathedraal in Mildam, zicht op twee torens
46. De ecokathedraal in Mildam, doorgang tussen de torens
47. De ecokathedraal in Mildam, mens, plant en dier
48. De ecokathedraal in Mildam, twee torens
49. De ecokathedraal in Mildam, hoofdcomplex: weg na de twee torens
50. De ecokathedraal in Mildam, hoofdcomplex: weg na de twee torens
51. De ecokathedraal in Mildam, hoofdcomplex: weg na de twee torens
52. De ecokathedraal in Mildam, hoofdcomplex: weg na de twee torens
53. De ecokathedraal in Mildam, gestort materiaal door de gemeente in het hoofdcomplex
54. De ecokathedraal in Mildam, bezig met het ordenen van gestort materiaal
55. De ecokathedraal in Mildam, bezig met het ordenen van gestort materiaal
56. De ecokathedraal in Mildam, resultaat van 04/07/1998
57. De ecokathedraal in Mildam, oerwoudachtige gedeelte van het complex

58. De ecokathedraal in Mildam, oerwoudachtige gedeelte van het complex
59. De ecokathedraal in Mildam, zicht naar beneden vanop één van de torens
60. De ecokathedraal in Mildam, eindzone van het gebied
61. De ecokathedraal in Mildam, eindzone van het gebied
62. De ecokathedraal in Mildam, eindzone van het gebied
63. De ecokathedraal in Mildam, eindzone van het gebied
64. De ecokathedraal in Mildam, eindzone van het gebied, platen die door ongemetselde stenen groeit
65. De ecokathedraal in Mildam, eindzone van het gebied
66. Glascollectie in woning te Oranjewoud, complexiteit
67. Eigen woning in Oranjewoud, de glascollectie, interieur van zijn atelier met zicht op tuin, Le Roy studerend aan zijn werktafel
68. Eigen woning in Oranjewoud, de glascollectie, detail glas van de derde glaswand in zijn atelier
69. Eigen woning in Oranjewoud, de glascollectie, derde glaswand in zijn atelier
70. Eigen woning in Oranjewoud, schilderkunst: één van de schilderijen van zijn project van 600m²

BIJLAGE I. : 1. Kaart van Friesland met Heerenveen, Oranjewoud, Mildam en Groningen

2. Ligging van de eokathedraal in Mildam

BIJLAGE II. : Interne nota met betrekking tot de Le Roy-gebieden in Lewenborg van 1981

datum:

19

ONDERWERP:

Le Roy-gebied in Lewenborg.

antekeningen collegeleden:

21. JAN 1981

1879

20. JAN 1981

4/7 Akkoord met punt 1 1/2 6
punt 3 nader
toe te lichten
door SB en GAO (en w. fin)
70.000,- tevooren aan

voorstel: structureel omvormen.

- Instemmen met het entameren van ambtelijk overleg met de heer Le Roy met als doel te komen tot een verlaging van het onderhoudsbudget tot f 20.000,--;
- De contacten met de huidige coördinator voor het Le Roy-gebied beëindigen;
- Het restant krediet van f 95.200,-- verrekenen met de tot nu toe gemaakte kosten;
- De diensten van openbare werken en stadsontwikkeling en volkshuisvesting een nader voorstel laten doen over de ontwikkeling van het Le Roy-gebied in de toekomst;
- De directeur van openbare werken aanwijzen als kredietbewaker van het onderhoudsbudget van het Le Roy-gebied;
- De directeur van S. en V. opdragen overeenkomsten met de betrokkenen af te sluiten voor de in gebruik genomen gemeentegrond.

blijvering voorstel:

Inleiding

Het is Uw college bekend, dat de gemeente in 1973 een aanzienlijk tekort had op de exploitatie-gegroting van Lewenborg.

Dit tekort bedroeg op een zeker moment ruim 6,5 miljoen.

Om deze reden is op voorstel van de toenmalige wethouder van den Berg, voorgesteld onder meer op de groenaanleg f 1.113.388,-- te bezuinigen. Deze forse bezuiniging was mogelijk door de inschakeling van Le Roy uit Heerenveen, die in die tijd door een aantal publicaties landelijke bekendheid had gekregen.

Bij brief van 5 april 1973 (zie bijlage) is aan Le Roy opgedragen de aanleg van het zogenaamde centrale groengebied in Lewenborg. Het ging hierbij om een areaal van bijna 6 hectare.

Chef afd.:

Secr. afd.: S.B. /i.s.m.

Dienst/bedrijf: G.A.D.

1/4 Chef afd.:

Toestel nr.: 3149/2167

2/4 Chef afd.:

Behandeld in

beleidsgroep:

par. secr. b.g.:

Secr.:

opname
weten 12/11/83De afdeling
A.Hofman

Diensthoofd: gem. acc.

Overleg gepleegd met

Weth.:

beleidsgroep:

secr. afd.:

Weth.:

le L.S.:

B.C.:

Secr.:

Weth.:

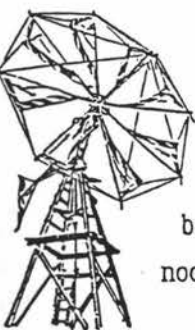
Voor afdoening terug naar:

P.Z.:

Fin.:

Burg.:

BIJLAGE III. : Brieven tot de bewoners met betrekking tot de Le Roy-gebieden in
Lewenborg

beheersgroep le roy gebied
noorddijkerweg 29 (tel.416211)
9734 AS groningen.

Groningen, 21 januari 1988

Geachte mevrouw, meneer,

Hierbij vragen wij uw aandacht voor het volgende.

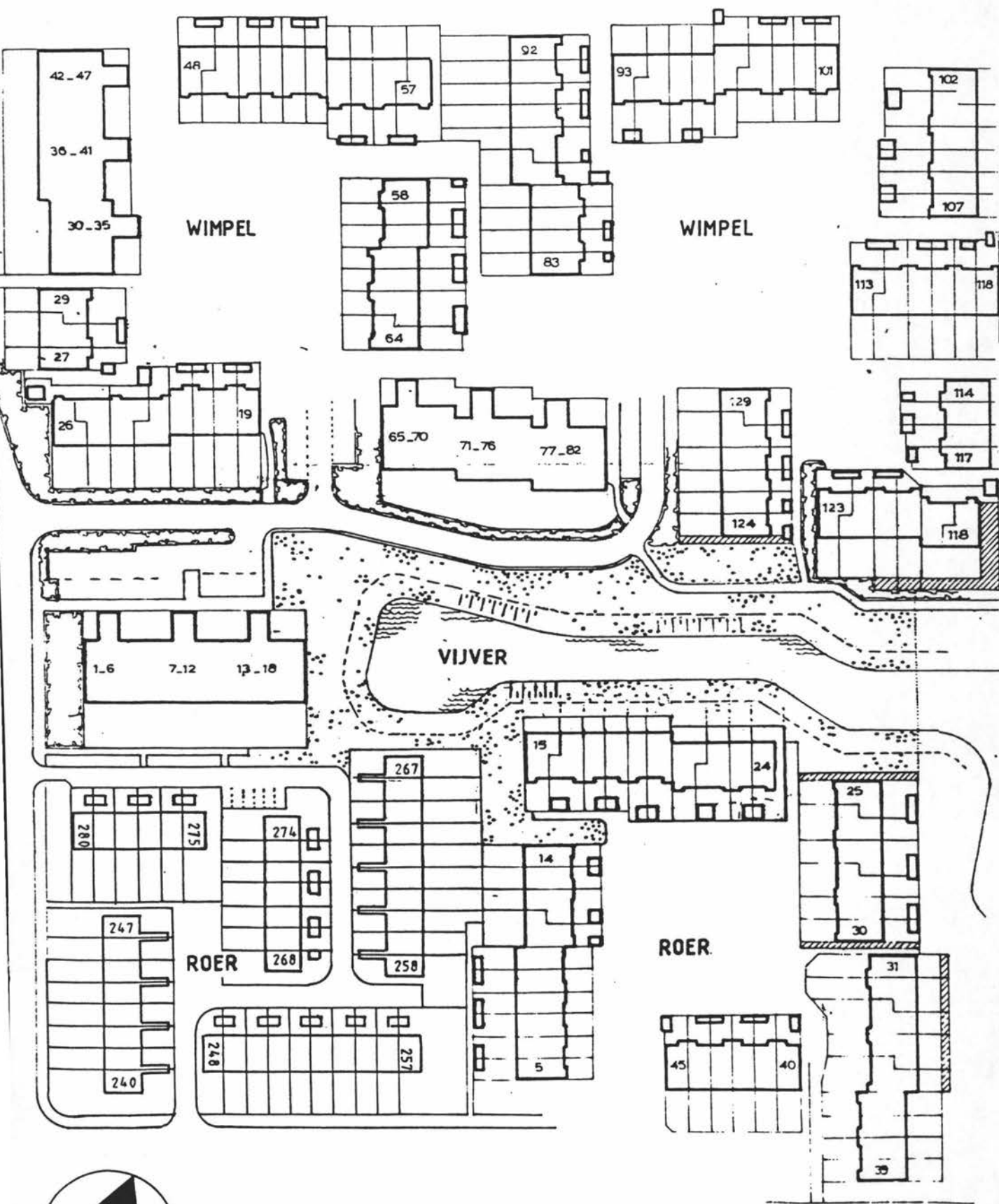
In uw directe woonomgeving ligt een vijver met rondom stroken openbaar groen. Een en ander maakt deel uit van het Le Roy gebied in beheer bij de beheersgroep. Op dit moment is het gebied grotendeels in gebruik als moestuin. Op de achterzijde van deze brief treft u een overzichtskaartje van de omgeving aan. Vorig jaar is er met een aantal van u al eens een gesprek geweest over dit gebied. Toen zijn er o.a. een aantal ideeën naar voren gebracht om de terreininrichting te verbeteren. Daarnaast zijn er de laatste tijd bij de beheersgroep nog eens een aantal vragen en opmerkingen over hetzelfde gebied binnen gekomen. Zo ligt er een aanvraag voor speelgelegenheid en opmerkingen zijn gemaakt over verdwenen looproutes en over het, zonder toestemming, plaatsen van hekwerken.

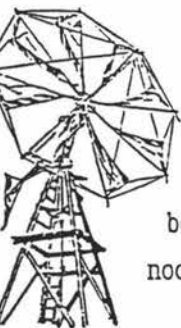
Hoewel wij beseffen dat de mogelijkheden qua ruimte beperkt zijn, willen wij in de instantie graag samen met u de diverse vragen en ideeën bespreken en nagaan in hoeverre we hiervoor oplossingen kunnen vinden. Wij zijn van mening dat in de huidige situatie in ieder geval veranderingen aangebracht zullen moeten worden.

Wij nodigen u hierbij dan ook uit om op maandag 1 februari a.s. aanwezig te zijn op de Noorddijkerweg no. 29 (onderhoudsafdeling plantsoenen). We beginnen om 19.30 uur. Bent u verhinderd en heeft u wel opmerkingen, dan kunt u altijd bellen of schrijven naar de beheersgroep op bovenstaand adres.

namens de beheersgroep:

Roosjen
(G. Roosjen)

beheersgroep le roy gebied
noorddijkerweg 29 (tel.416211)
9734 AS groningen.

Aan de heer J. Stutvoet
Grootzeil 38
9733 GW GRONINGEN

Datum: 18.05.89

Geachte heer,

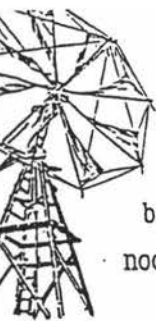
Naar aanleiding van uw aan de dienst R.O. gerichte verzoek, betreffende het in gebruik nemen van een stuk Le Roy gebied, delen wij u het volgende mede. Onzerzijds bestaat bezwaar tegen het, als privéterrein, in gebruik nemen/krijgen van dit gedeelte van het openbaar Le Roy groengebied.

Tegen het plaatsen van een duivenhok in het Le Roy gebied bestaat vanuit de beheersgroep in principe géén bezwaar mits de afmetingen beperkt blijven (maximale hoogte 1.50 m, maximale vloeropp. 6 m²). Voor u tot plaatsing overgaat, dient een (bouw)tekening met ons te worden overlegd.

Wij hopen u hiermede voldoende te hebben geïnformeerd.

Hoogachtend,
namens de beheersgroep:

(G. Roosjen)

beheersgroep le roy gebied
noorddijkerweg 29 (tel. 416211)
9734 AS groningen.

Aan de fam. F. Peper
Kajuit 34
9733 CB Groningen

Datum: 16 januari 1990

Geachte fam. Peper,

Vorig jaar hebben wij als beheersgroep geconstateerd dat u een gedeelte van het aan uw perceel grenzende Le Roy gebied heeft afgeperkt middels een lage afrastering en beplanting. Mondeling is aan u reeds medegedeeld dat dit afperken van Le Roy gebied niet is toegestaan. Het Le Roy gebied is nml. gemeentegrond cq openbaar groen. Wij gaan er dan ook vanuit dat u de bedoelde afrastering weer verwijdt.

Ter uwer informatie doen wij u tevens een situatieschets toekomen waarop u kunt aflezen welk gedeelte "openbaar groen" is (groen gekleurd) en welk gedeelte "eigen tuin" (eigendom cq in gebruikgegeven gem. grond, geel gekleurd).

Wij hopen u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Hoogachtend,
namens de beheersgroep:

Roosjen
(G. Roosjen.)

beheersgroep le roy gebied
noorddijkerweg 29 (tel.416211)
9734 AS groningen.

lr-kraai

Onderwerp: uitnodiging gesprek

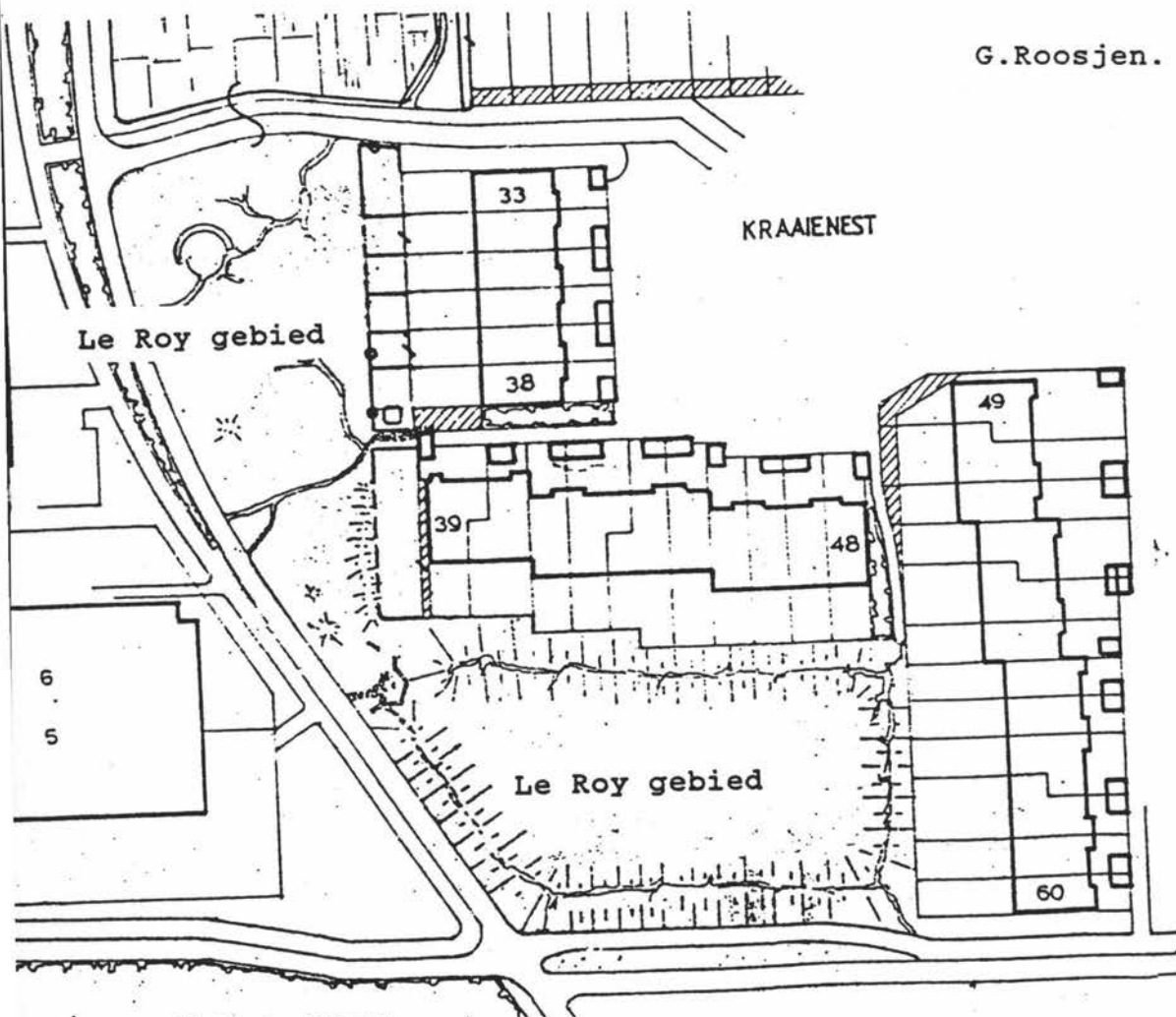
Datum: 8-3-1990

Geachte bewoner,

Af en toe bereiken ons individuele vragen en of klachten over het nabij uw woning gelegen Le Roy gebied. Op zich zijn wij bereid en zijn er mogelijkheden om hier iets aan te doen. Wij zijn echter van mening dat een gesprek met alle bewoners over het gebruik en de inrichting etc. van het hier gelegen Le Roy gebied hieraan vooraf zou moeten gaan. Wij nodigen u hierbij dan ook uit voor een gesprek op maandag 2 april as. op de Noorddijkerweg nr.29. We beginnen om 19.00 uur.

Namens de beheersgroep:

G.Roosjen.

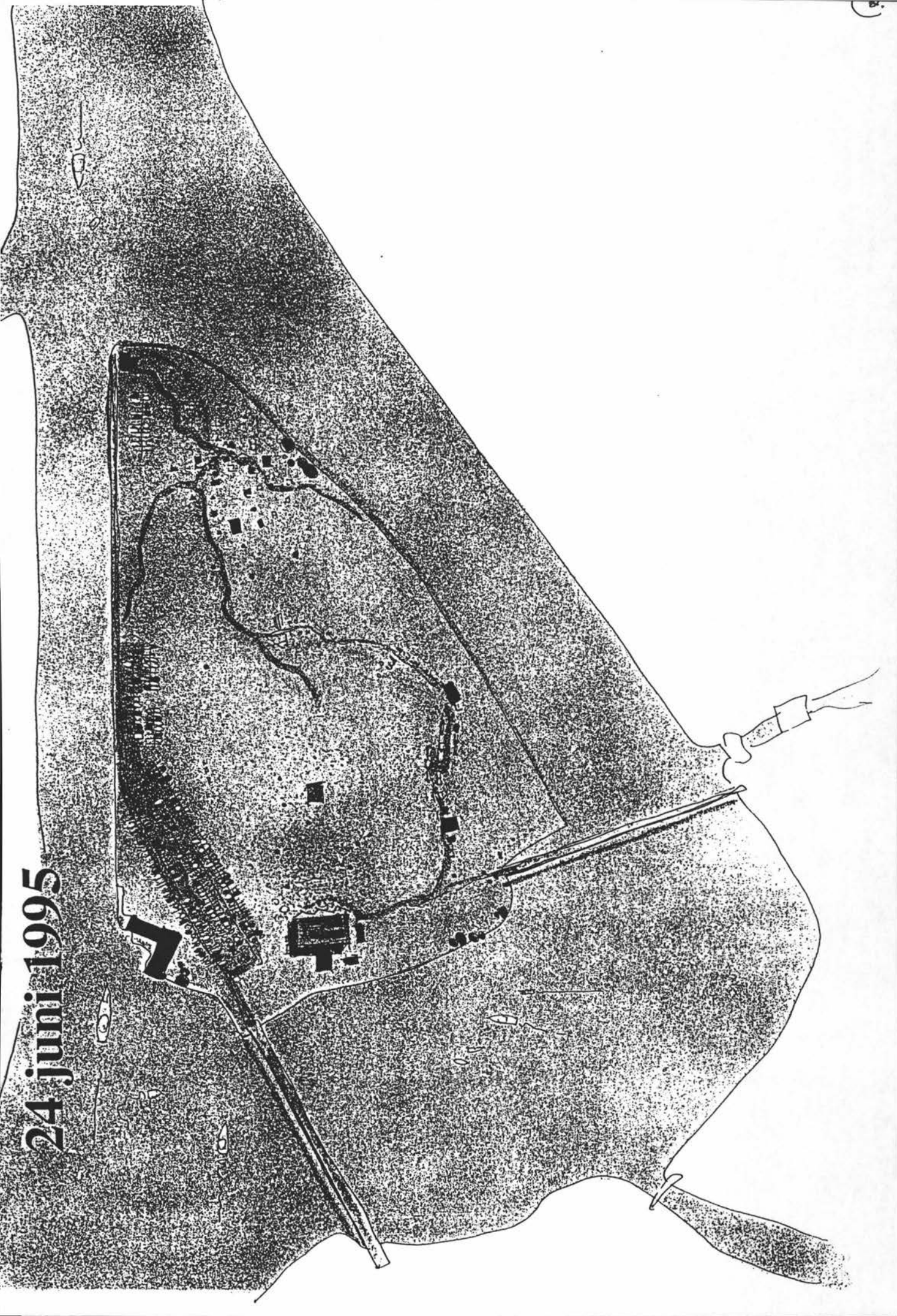
BIJLAGE IV. : Inzending Prix de Rome begin jaren '90

FRAGMENTEN UIT HET EILANDJOURNAAL

24 juni 1995

De midzomernachtfeesten op het eiland groeien uit tot een bescheiden 'Pinkpop van het Noorden'. 30.000 Festivalgangers brachten drie dagen en nachten op het eiland door. Non-stop muziek, dans, spektakel. Handige jongens uit horeca, tientallen marktkooplieden en illegale handelaren probeerden hun waar te slijten. Het in de haast opgerichte camping-restaurant loopt als een trein. Dankzij de traditionele onweersbui aan het eind van de derde dag viel het afsluitende vuurwerk in het water en veranderde de provisorische camping in een modderpoel. Talloze dagjesmensen op boten dobberden nog wat rond. Van het grasveld dat als parkeerplaats en podiumveld dienst deed is niet veel meer over. Enkele achtergelaten caravans staan er nog. Ook de campingbaas heeft besloten op het eiland te blijven. Hij gaat een camping voor sta-caravans e.d. beginnen. De twee op het eiland gelegen loodsen werden eindelijk gekraakt en worden op het moment drastisch vertimmerd.

24 juni 1995

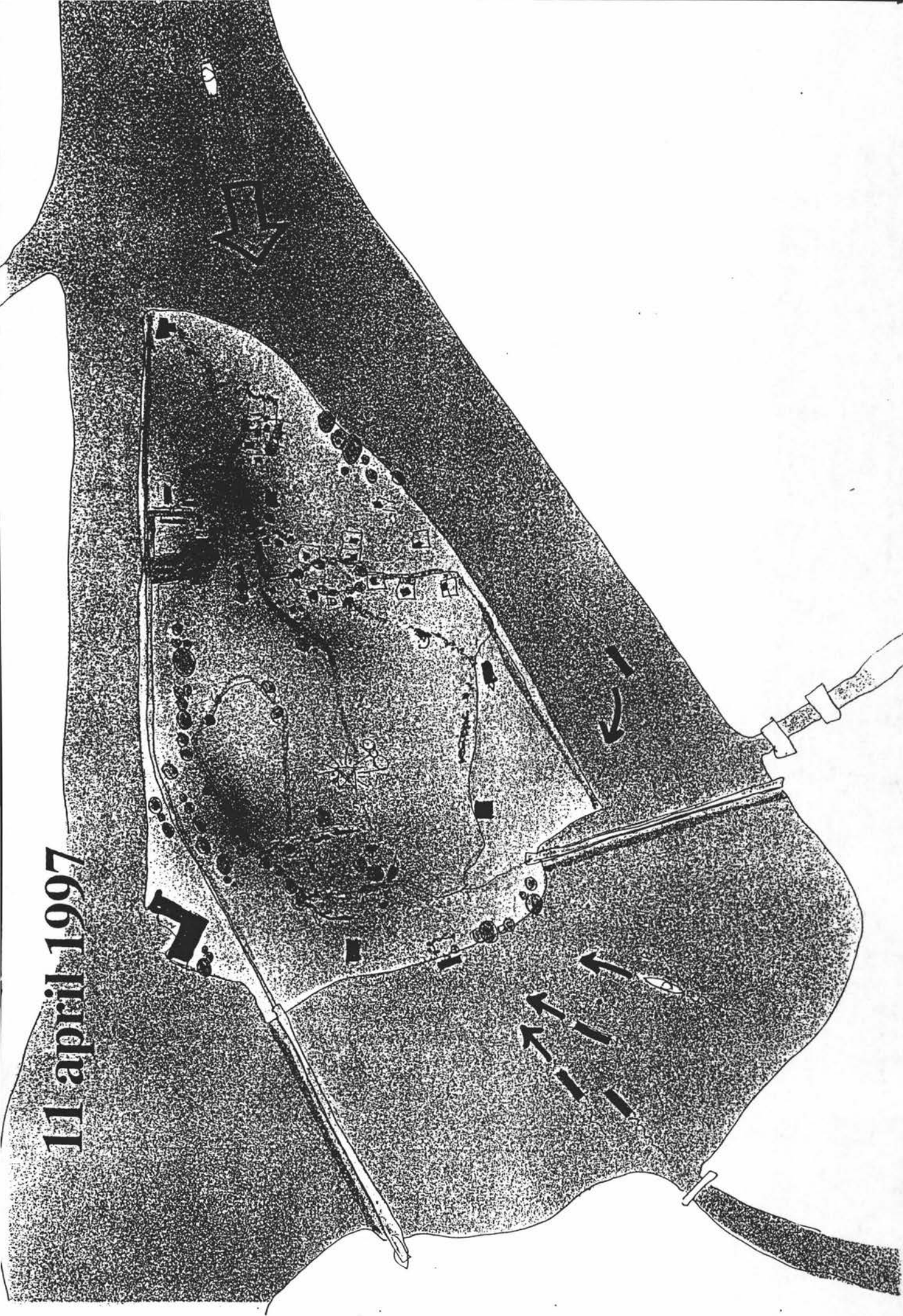
1 april 1997

et midzomernachtfeest is te
oot voor het eiland geworden.
a de drama's met meer dan
00.000 bezoekers vorig jaar is
esloten uit te wijken naar het
ebied rond Ruigoord. De ravage
e 8 jaar festival op het eiland
eefte nagelaten is niet te
eschrijven. Er groeit nagenoeg
ets meer, meer dan de helft van
et terrein is 's zomers een dorre
akte en 's winters een
ubberpoel. Dit heeft een aantal
eestverwanten van Louis le Roy
open besluiten op het eiland met
e bouw van een tweede Eko-
thedraal (1) te beginnen ter
aatse van het platgestampte
rein rond het podium. Bomen
orden geplant, planten gezaaid
sinds de gemeente Zaandam
eft toegezegd restanten klinkers,
nderhoofdjes, stoepbanden en
tten op het terrein te storten
rijzen her en der spontaan
atistische bouwsels. Zaandam
kt argwanend toe. De camping
ijgt nieuwe klanten nu blijkt dat
grond voor permanente plaatsen
rhuurd en ook verkocht wordt.
n paar bouwers aan de Eko-
hedraal zetten, als ware
oniers, voor zichzelf de eerste

huisjes neer. Het terrein krijgt al
snel de aanblik van een
volkstuintencomplex langs het
spoor. Nu het bestemmingsplan
voor het eiland bij wijze van
experiment is gewijzigd in een
'bestemmings-ontwikkelingsplan'
worden er her en der woon-
werkcombinaties uit de grond
gestampt; met name in de vijf
kraakpanden. Rond het
voormalige camping-restaurant
(nu: buurtcafé "het andere einde
van de wereld") groeit de kern van
de kleine nederzetting, met de
uitgesleten festivalpaden als
voorzichtige infrastructuur.

1 "Eko-Kathedraal": ruimtelijke structuur die m.b.v. vrije energie ontstaat uit de onderlinge samenwerking tussen mens, plant en dier. De eerste "Eko-Kathedraal" groeit al meer dan dertig jaar onder de handen van Louis le Roy te Mildam.

11 april 1997

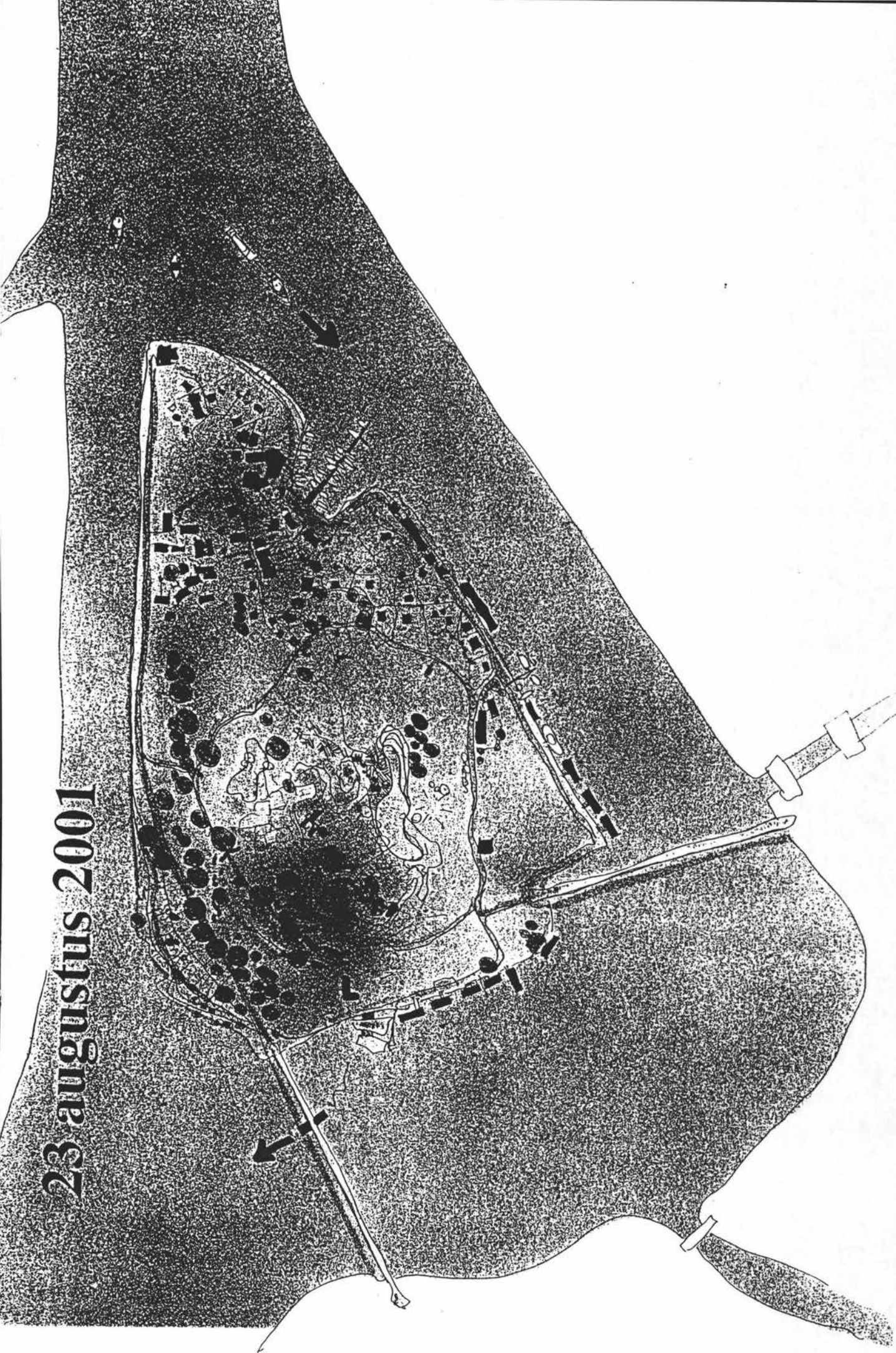

23 augustus 2001

Met het op het eiland gestorte puin, dat vrijkwam bij de sloop van de Stopera, komen de bouwwerkzaamheden aan de Ekokathedraal in een plotselinge stroomversnelling. Paden worden bestraat en bizarre bouwsels komen tot stand uit wat ooit Amsterdams trots was. Een legertje van creatieve werklozen heeft zich, sinds de lezing van le Roy vorige week, aangemeld om mee te bouwen. Vanuit biologisch standpunt bezien maakt het eiland een verbazingwekkend snelle evolutie door. Het blijkt dat bepaalde plantensoorten die hier vroeger voorkwamen, maar sinds de aanleg van het kanaal en de havens verdwenen zijn, nu weer op het eiland gesignaleerd zijn. In de noordwest punt dreigt zowaar een bos te ontstaan! Voor dit gebied geldt een strikt bouwverbod. Op de grens van land en water is een prachtig, langzaam aflopend 'verlandingsgebied' gekomen, waar flora en fauna welig tieren. Nieuwsgierig geworden maken Zaandamse families zondags de eerste voorzichtige uitstapjes naar het vreemde terrein. Het grootste

gedeelte van het voormalige camping-/volkstuinengebied is nu verkocht aan zelfbouwers. Tussen de tuinhuisjes verschijnen ook enkele luxere woningen waar permanent gewoond en gewerkt wordt. Ten oosten van de nederzetting hebben enkele woonwagenbewoners hun kamp opgeslagen. Twee kraakpanden zijn gelegaliseerd, de sauna en de drukkerij zijn erin gebleven. Aan de noordzijde van het eiland wordt het een aantal woonboten toegestaan tijdelijk aan te meren. Het nieuwe café met terras aan de westkant heeft een drukbezochte aanlegsteiger voor dagjesmensen; de plannen voor een jachthaven zijn in de maak.

23 augustus 2001

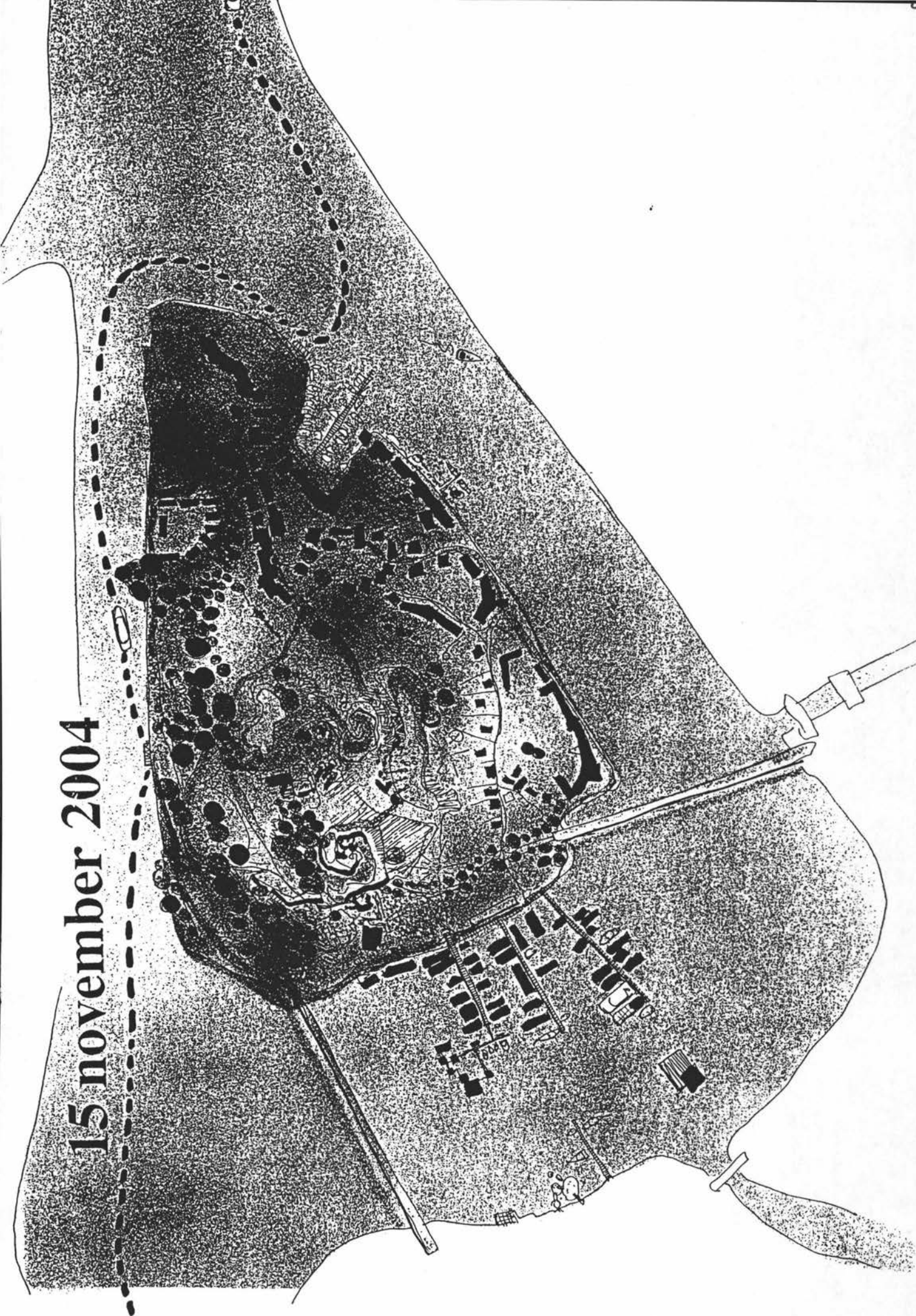

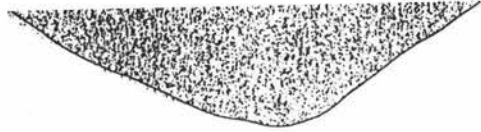
15 november 2004

Vanaf het moment dat het nieuws in Amsterdam de ronde is gaan doen dat er nieuwe aanlegplaatsen voor woonboten bij het eiland in Zaandam zijn, dreigt er een ware invasie van boten uit het Zuiden plaats te vinden. In allerlei worden er nieuwe steigers gebouwd. Ook de jachthaven kan het aantal bezoekende boten nauwelijks aan. Het aantal permantente en tijdelijke bewoners op het eiland is nu zo groot, dat er draagvlak is voor enkele kleine winkels en dienstverlenende bedrijfjes. De eerste bouwdelen van de Ekokathedraal zijn langzaamaan overwoekerd of zakken langzaam in de zachte grond. Het stapelen van puin en stenen gaat door; het centrum van de activiteiten verplaats zich in noordelijke richting, waar tussen de heuvels een grote open ruimte lijkt te ontstaan. Drie torens beginnen zich tegen de lucht af te tekenen. De busboot heeft er twee haltes bij op het eiland. Maar dat is niet de enige verbinding met het vaste land die sterker wordt: de bewoners van de huizen aan de zuidoever van het Zijkanaal G zijn, geïnspireerd door hun

overburen op het eiland, overgegaan tot het aanleggen van tuinen in en aan het water. Ook zijn er, kort na het opheffen van het verbod boven het water te bouwen, verschillende paalwoningen in het kanaal gezet.

15 november 2004

28 mei 2012

Een middelgrote projectontwikkelaar heeft, inspelend op het wervende creatieve imago van het eiland, een nog relatief ongerept deel van het eiland gekocht om er, in samenwerking met toekomstige bewoners, een aantal zelfbouwprojecten en twee 'autarkische woongebouwen' neer te zetten; deze laatsten krijgen geen enkele aansluiting op gas-, licht of rioleringsnet, maar zijn volledig zelfvoorzienend. De woonwagenbewoners hebben, vooruitlopend op de bouwactiviteiten, hun kamp westwaards verplaatst. Ook verkocht is één van de drie overgebleven kraakpanden; aan de bewoners. Het Zijkanaal G wordt niet meer voor de doorgaande scheepvaart gebruikt. De nieuwe vormen van wonen op het water groeien van twee kanten van het kanaal naar elkaar toe. Venetië aan de Zaan. Een netwerk van teigers verbindt de twee oevers. Veel woonboten hebben de oevers aan het eiland verlaten om elders hun geluk te beproeven. Het amfitheater in de Eko-

kathedraal is zover af dat de eerste voorstelling vanavond gegeven kan worden. Door de grondwinning ten behoeve van de bouw ervan zijn er op twee plaatsen in de Eko-kathedraal kleine meren ontstaan. Een groep bewoners richt één ervan thans in als waterzuiveringsbekken. Het andere is onderdeel van een wilde speeltuin voor en door de jeugd van het eiland. Het water hervindt zijn waarde in dit waterland...

28 mei 2012

Onder welk genre zou u uw laatste boek "Retourtje Mondriaan" plaatsen?

Het is geen roman, het is met opzet geschreven. Wetenschap alleen heeft geen enkele zin, wetenschap heeft ook betrekking op mensen. Het laat zien hoe je reageert op je omgeving, hoe je dat vanuit je jeugd doet. Hoe dat parallel loopt met uitspraken gedurende de kunsthistorische ontwikkeling van deze eeuw. Allerlei mensen treden daarin op. Ik beschouw dat en dat met elkaar laat je zien wat mijn reactie dan is op die kunsthistorische ontwikkeling en op die maatschappij waarin je dan zit. Als je het juist wetenschappelijk doet, dan leest vrijwel niemand het. Juist omdat je laat zien dat je als persoon reageert, krijg je gewoon een veel levender verhaal.

Bestaan exacte wetenschappen ?

Zuiver wetenschappelijk bestaat niet, dat is nonsens. Er zijn wetenschappers als mens bezig om dingen te ordenen. Dat is wetenschap. Die wetenschap kan je ook niet doorgeven, daarom is in de wetenschap nooit een éénduidige oplossing. Zelfs onder wetenschappers zegt de ene helft dat en een andere helft zegt precies het omgekeerde. Dat wil gewoon zeggen , het is altijd fout te stellen dat wetenschappen neutraal en normatief zijn. Dat is helemaal niet zo. Het wordt vertaald door mensen die het doen, die zijn er mee bezig en die reageren, hetzij in de chemie, hetzij in de natuurkunde, hetzij in de chaoswetenschap. Het is een persoonlijke relatie van die mens met de wetenschap en die gaat vertellen hoe hij daar tegenover staat. Er zijn natuurkundige wetten opgesteld, niet eens zo gek veel. Je weet van de zwaartekracht waardoor een ding naar beneden valt, maar van de zwaartekracht weet niemand iets af. De zwaartekracht kan door niemand verklaard worden. Heeft Einstein moeilijkheden mee gehad en andere grote natuurkundigen. Van de zwaartekracht weten ze helemaal niets van, ze praten over de val en we zien dingen naar beneden komen. Dan concluderen we dat is de zwaartekracht. Het zijn essentiële dingen die vrijwel niet verklaard kunnen worden, maar die wet van de zwaartekracht en de conclusies daarvan kan je gewoon heel onafhankelijk van iedereen mee werken. Dat bedoel jij met wetenschap.

Is kunstwetenschappen dan geen wetenschap ?

Kunstgeschiedenis, er is niet één vak zo dat zo ongebonden is. Kunstgeschiedenis kan je op geen enkel deel wetenschappelijk funderen. De kunst is een reactie van mensen op hun omgeving. Die hebben de Azteken, de Indo's, de Egyptenaren allemaal op een bepaalde manier tot stand gebracht. Waarom dat ontstaan is...

Hoe bent u op de chaostheorie en de tijd gekomen?

Daar heb je de kruising, in boeken van Prigogine en anderen kan je daarover lezen, omdat zowel in de kunstgeschiedenis als in de natuurwetenschappen als in de biologie mensen met dat soort problemen geconfronteerd worden. Als kunstenaar kan je over de tijd en de chaos filosoferen, want je bent een ordenend iemand. Dus je reageert gewoon op een aantal gegevens die ook in die wetenschappelijke afdeling de ronde doen. Dat is ook vaak gebeurd. vb. De neo-impressionisten waren beïnvloed door kleurwetten. In de 19 de eeuw ontdekte men hoe de kleur in elkaar zit. Mondriaan werkte in een analytische periode, dus hij werkte ook analytisch. Die kunstenaars hebben elkaar allemaal zitten beïnvloeden. Maar dat neemt niet weg dat Mondriaan geen wetenschapper is. Verre van dat zelfs.

Waarom komt u in uw boek op Mondriaan terug?

Als je de chaos en de complexiteit neemt en je neemt de tijd, dan zie je dat Mondriaan en alle analytici totaal aan de andere kant staan. Dus Mondriaan past niet in het beeld van nu waarop we er op uit zijn een complexe werkelijkheid te begrijpen. Ik kan met Mondriaan niets doen.

Hij neemt er een boek bij...

“Kenniss en abstractie” is door iemand geschreven die gepromoveerd is tot filosoof. Eén van de stellingen die hij moest verdedigen was: “Beeldende kunst is nooit abstract, een abstract schilderij is hoogstens een concreet voorbeeld met een abstract betoog.”

Dat is waar, abstractie alleen bestaat niet, abstractie is een afgeleide van de werkelijkheid.

Daarmee wordt de werkelijkheid in zijn complexiteit ontleed in de richting van steeds meer vereenvoudiging en een loslaten van de rijkdom die in de werkelijkheid zit.

Mondriaan heeft één keer zuiver gewerkt nl. met zijn appelbomen. Toen liet hij zien dat uit die reeks dat schilderij komt. Dat had hij met alle anderen ook moeten doen. Want alle schilderijen waar niet bijstaat van waaruit ze weggaan, heeft met abstracte kunst niets te maken. Helemaal niks. Iedereen kan een vierkant invullen met twee lijnen en zeggen dat is abstract. Alleen jij gaat de vraag stellen vanuit welke realiteit is dat ding ontstaan? Dus een abstract kunstenaar moet altijd zowel de realiteit uitbeelden en vanuit die werkelijkheid is de abstracte vorm. Dit wil zeggen dat van alle realiteiten alle kunstenaars een geëigende abstractie maken.

Ook bij Rubens, Tiepolo en Goya die u als een tripartita in uw boek behandelt?

Ja, want alle groten konden niet groot zijn als ze niet eerst in hun werk vanuit een abstractie zijn gaan denken. Dat noem je dan bij die lui je moet eenvoudig beginnen. Je kunt dus geen

groot schilderij maken als je niet eerst met een hele simpele opzet begint en dan wordt uitgewerkt.

En dat is niet zo bij Mondriaan ?

Neen, je krijgt gewoon dat het beeld t.o.v. abstractie volkomen teloor is gegaan doordat Mondriaan gewoon zegt één keer laat ik zien hoe ik een abstract schilderij maak, dan trek ik mij van de hele werkelijkheid niets meer aan en dan ga ik hier zitten en ga ik maar achter elkaar steeds maar papieren vullen met lijnen. Dat slaat nergens op. Er is maar één abstractie die waar is en dat is van die appelboom. Daar ben ik niet tegen. Ieder mens wordt geconfronteerd met wat hij ziet of het nu abstract of kunst is, alles wat je ziet is voor jou, omdat je geïnteresseerd bent, een zekere stimulans om te gaan overdenken waarom dat zo is. Als ik nu een schilderij heb waar praktisch niets opstaat, maar je zegt, ik vind het toch interessant, want ik ga nadenken waarom enz. Voor mij is dat O.K.

Chaos en complexiteit ziet u als een samenhangend geheel, is dat dan ook zo met abstractie en realiteit ?

Abstractie in realiteit vormt precies dezelfde eenheid als chaos en complexiteit. Het is niet waar dat je de chaos als apart systeem kan gaan behandelen zonder dat je daar de complexiteit bij betreft, dat is een eenheid. Die hangen samen. Je moet in het verhaal snappen dat deze dingen niet als een los ding gaan bestaan. Dat is in de moderne kunst heel sterk aan de gang, dat alles uit zijn verband gehaald is. Daaraan zie je ook gewoon dat als je gewoon kunsthistorisch redeneert en als je ook redeneert hoe kunst tot stand komt, dan zou je de hele kunst als een soort landschap kunnen voorstellen.

Waarom schrijft u juist over Rubens, dan Tiepolo, dan Goya?

Er is maar één reden: de hoogste complexiteit van de barok was meteen het eindpunt van de hele kunstontwikkeling van het oplopen in lange generaties van een soort bewustzijnsvorming van mensen van hoe vormen ontstaan.

Dus het toppunt van de complexiteit in de kunstontwikkeling is de barok ?

Ja, kijk naar de ontwikkeling van kathedralen dat heeft heel lang geduurd, daaruit zijn vormen ontstaan en dat werd weer overgenomen. Ten slotte als je die hele oploop gaat zien, kom je terecht aan het toppunt, want iedere complexiteit krijgt zijn toppunt en dan krijg je die barok die ineens alles kan. Wat er dan gebeurt, en dat is het gekke, dan gaat het bergafwaarts. Het gaat zich splitsen om allerlei redenen en dat is de chaostheorie in feite die zich daar duidelijk maakt omdat je een proces hebt dat naar de chaos loopt; het gaat zich vervorken, je hebt bifurcaties.

Wanneer begint dan die vervorking in de kunstontwikkeling ?

Dit systeem begint in de 19de eeuw met een splitsing in Romantici en Classici, die staan tegenover elkaar. Dat is een eerste splitsing. En verder een tweede splitsing : wij blijven in het atelier en wij gaan eruit. Dan krijg je weer een splitsing en dat atelier schuift steeds verder weg. Dat komt helemaal niet meer aan de orde. En aan de andere kant is de echte studie die de 19de eeuw gemaakt heeft van het landschap nodig omdat de mensen nog nooit echt buiten gewerkt hadden. Die schilders hebben geen kunst gemaakt, die zijn met problemen bezig geweest. Wij maken de eeuwige fout om elk schilderij van Monet tot kunst te verklaren. Dat is helemaal niet waar. Hij heeft reeksen schilderijen gemaakt met steeds dezelfde bomen. Hij wilde een probleem oplossen. Die zijn in die periode gemaakt, dan schuift het steeds verder en dan krijg je dat de kunst zich meer op het individuele richt.

U bedoelt de hedendaagse kunstontwikkeling ?

Ja, de splitsingen gaan steeds verder. Het gaat tegenwoordig zo snel, binnen de 24 u krijg je iets nieuw, de dag is om en het is alweer verdwenen.

Dus we zitten aan de uiterste chaos ?

Dat zijn we ook. In die uiterste chaos heeft zich de techniek, midden 19 de eeuw, ontwikkeld als een attractor. De techniek zuigt allerlei potenties uit die kunstwereld weg, die gaan in de techniek op.

Wat verwacht u dan ?

De terugkeer naar Venetiaanse schildersscholen is onmogelijk, dat zal nooit meer gebeuren. Om de doodeenvoudige reden dat er geen behoefte is. Toen hadden de mensen niets anders dan hun schilderkunst die dingen moest verwerkelijken. We hebben nu rolfilms, we hebben televisie, we hebben fotoapparaten. We kunnen alles in een miljoenvoud maken. De mens wordt de hele dag overspoeld door eindeloze informatie. Er zijn kunstfoto's gemaakt die veel beter zijn dan welk schilderij ook in kleur. Dat kunnen wij allemaal. We kunnen er ook geluid bijdoen, we hebben alleen geen geur. Er is geen enkele noodzaak voor de cultuur om een langdurige ontwikkeling te verwachten uit die chaos die als einddoel heeft dat er weer een schilderkunst uit voortkomt. Die is er niet, er komt een heel andere ontwikkeling uit. Daar ben ik mee bezig.

Uw werk in Mildam ?

Ja, die ontwikkeling loopt tot 3000, op zijn minst. Het boek waarmee ik bezig ben, dat laat ik op dat punt eindigen.

Waarom 3000 ?

Als je het ermee eens bent dat er een chaos is, en die is er altijd, maar nu heel erg, dan is de vraag heel logisch dat je zegt dat elke chaos zich op den duur zich weer gaat ordenen. Dat is een logisch geval. De mens heeft, als er een cultuur is, altijd geordend gewerkt. Dat die chaos ontstaat, is zo logisch als wat, daar ontkom je niet aan. Maar de tweede vraag is dan als hij er is, hoelang zal het dan duren dat uit die chaos er zich weer hele andere systemen gaan ontwikkelen. Dat is weer een heel lang verloop en daarom werk ik naar 3000. Ik ben de enige in de wereld die praat over 3000. Niemand praat verder dan 2010. Die ontwikkeling van chaotische ordening met mensen duurt eindeloos lang.

Ik kijk eventjes naar zijn tuin...

In deze tuin heb ik 3 jaar geleden van iemand drie kleine bolletjes gehad, die zijn door deze dikke laag heen gegroeid. Niemand gelooft dat, maar ik heb 40 jaar op dit resultaat moet wachten. Ik heb 40 jaar moeten wachten, maar nu staan er in deze tuin duizenden planten, terwijl alle botanici zeggen dat dit helemaal niet kan. Normaal als mensen dingen planten, doen ze eerst het onkruid weg. Ik dus niet. Wat je hier nu ziet, is binnen de drie weken weer weg, maar er komen andere planten, dat gaat vanzelf. Ik kom er niet aan, het is de enige tuin in Nederland die er 40 jaar onbearbeid bijligt. Veertig jaar stelt in een ontwikkeling helemaal niets voor.

Een mensenleven is veel te kort...

Dat heeft Darwin gezegd: "Het enige noodlot van de mensheid is dat hij denkt in mensenlevens. Maar een mensenleven is veel te kort om ieder evolutionair proces in de natuur, zelfs maar voor het kleinste gedeelte, mee te maken." Ons leven stelt helemaal niets voor. Vandaar dat ik schrijf over een ecokathedraal waarin je zegt ik ga 20 of 30 generaties achter elkaar zetten.

Uw werk wordt op het moment ook door het Ministerie van Landbouw erkend...

Ja, ik ben de enige die met zo'n project bezig is. Ik ben er niet mee bezig dat ik weet waar het naar toe gaat, ik ben er mee bezig in die zin dat ik de fundamenten leg, de ontwikkeling op gang zet.

En na U ?

Dit huis blijft ook bestaan na mijn dood, er komt een Stichting. De bibliotheek blijft hier voor de studenten die er willen studeren, alles komt hier naartoe. Alles blijft, ook de glascollectie. Mijn huis blijft bestaan, mijn land in Mildam ook. Er komt een Stichting die het samen zal ontwikkelen met universiteiten. Er is een begin gemaakt met dit werk om die ontwikkeling op

gang te kunnen brengen. Het zou zonde zijn om na je dood te stoppen en alles op te ruimen. We zijn bezig in wat voor vorm dit huis blijft, al het glas, 5000 boeken, het foto-atelier boven enz. blijft bestaan omdat het zou blijven functioneren. De glascollectie is uniek. Er is geen Glasmuseum dat zegt je mag drie verschillende soorten glas gebruiken om te kijken wat daaruit ontstaat.

Er kunnen studenten komen en boven één of twee maanden een kamer huren en zeggen ik ga me verdiepen in wat er hier gebeurt. Na mijn dood gaan er honderden mensen werken.

Hoe staat u eigenlijk tegenover hedendaagse kunstenaars ?

Individuele kunstenaars leveren aan die ontwikkeling geen enkele bijdrage, want ze zeggen: ik als individu heb dat gemaakt en dat moet ongewijzigd blijven. Ik zeg elk individu in die totale ontwikkeling brengt zijn potentie in om die vergelegen complexiteit te maken. Dus voor mij is dat individuele in de kunst totaal voorbij, dat is in het begin van de eeuw zo geweest en dat heeft er toe bijgedragen dat de chaos zo enorm groot is. Ieder mens heeft het recht om te maken wat hij wil, ieder mens moet zijn potenties volledig gebruiken, maar dat wil niet zeggen dat het allemaal kunst is en verkocht moet worden en allemaal duizendvoudig herhaald moet worden zodat ik duizenden dezelfde zie in kunstwinkels e.d. Dat is voorbij als je stelt dat die complexiteit weer eens ergens naartoe moet gaan.

Vertel eens welke invloed heeft Paul Ligeti op u gehad ? Hij komt vaak in uw boek voor...

Het boek van Paul Ligeti heeft een enorme invloed op mijn ontwikkeling gehad. Het boek is echter door vrijwel niemand gelezen. De hele ontwikkeling van lineaturen van sinusoïde bewegingen van hoe de kunst ontstaat met een toppunt en hoe ze weer wegvalt, wordt in dat boek uiteen gezet. Het leuke is dat zijn boek 'Weg aus dem Chaos' noemt, terwijl hij van de chaosontwikkeling van vijftig jaar later van Mandelbröt en Feigenbaum e.a. niets afwist. Hij heeft geprobeerd om in de massa van stijlinvloeden die in die 19de eeuw ontstonden een soort ordening te brengen. Dat waren de jaren dertig, sindsdien zijn die ordeningen verduizendvoudig, want alles is toelaatbaar.

U heeft nogal wat kritiek op de kunsthandel...

Vanuit de kunstwereld komt nu een grote reactie: musea sluiten, de verkopen gaan niet meer door. De Van Gogh die verkocht was aan een Japanner voor 55 miljoen gulden, dat is met moeite voor 9 miljoen gulden door Sotheby verkocht. Maar dat is nog veel te duur! Ik ben vroeg ingeleid in het verkopen van kunst. Dat heeft echter geen bliksem met kunst te maken. Als er bij mij mensen komen voor een prijs zeg ik: ik kijk alleen naar het ding en de rest

interesseert mij niet. Die hele overrunning die op het ogenblik bezig is met eindeloze kunst en kunsthandels is ook een chaosontwikkeling. Er is zoveel te koop, dat niemand meer weet wat hij staat te kopen. Als een bepaald goed in massa steeds toeneemt, dan wordt het in verhouding veel goedkoper. De zeldzaamheid wordt duur betaald. In de kunst is het idioot dat de moderne kunstenaars gigantische bedragen vragen. Dat wordt gestimuleerd. Mijn leermeester zei dat moet je doen, als je dat niet doet, zal er nooit iets van jou verkocht worden. Je moet meteen beginnen met vraagprijzen van 10 000 tot 20 000 gulden per stuk. Als je dat niet doet, vergeet het maar. Er worden in Nederland belachelijke prijzen gesteld voor pure rommel. Er zijn zelfs 40 000 kunstwerken verbrand.

De kunstenaars hadden er zelf geen belangstelling meer voor, het interesseerde hen niet. De dag van vandaag is die overproductie nog niet verminderd, dus over dertig jaar zitten we weer met hetzelfde probleem. Dan zitten we weer met een berg van die dingen, want er komt niets anders aan de gang.

Wat stelt u dan voor ?

Wat er dus mist in het systeem is een groot gebeuren, makelij of organisatie die in elke stad is, waarin al die potenties kunnen functioneren zodat het bijdraagt aan de ontwikkeling van die dingen. Dat is die eco-kathedraal waarmee ik bezig ben in Mildam.

Waarom staan al de hedendaagse kunstenaars dan buiten het gebied?

Omdat ze willen verkopen. Ze worden te duur, de prijzen zakken, er gaan winkels dicht, grote kunstzaken in New York sluiten want er wordt niets meer verkocht. Als je dat punt bereikt in de economie, dan zeg je stop. Er zou een organisatie moeten zijn in de stad waar de productie niet gericht is op het verkoopsysteem, maar waar ik ook kan produceren zoals vroeger in een kathedraal. Kathedralen zijn naamloos in mekaar gezet. De kunst van de Azteken is naamloos, ook die van de Egyptenaren, ook die van de Grieken praktisch. Wij zetten op elke stoel onze naam. Ik zit niet meer op een stoel, maar op een kunstwerk. Het idiote is dat het omgeslagen is en nu zeggen ze, ook musea, ik geef daar vrij veel lezingen over, we weten echt niet hoe we er uit moeten komen. De oorzaak is dat je in een stad een organisatievorm moet krijgen en dat is het werk wat ik doe, het gaat niet om die planten en de tuin.

Dus in een eco-kathedraal gaat het erom dat je die samenwerking krijgt tussen alle elementen met een heel verliggend doel waaraan iedereen kan bijdragen...

Precies. Dus als ik met kunstenaars werk, dan kan ik met duizenden werken, maar zij moeten ook binnen wat ik doe niet zeggen : ik breng dit in en dit blijft ongewijzigd, want dat is mijn visie.

Dus niet het trachten per se te behouden...

Inderdaad, ik maak zelf mooie foto's van mijn land, maar na een week is alles weer weg. Een professor uit Weimar maakt duizenden foto's van Mildam.

Waarom maak je het dan allemaal zo mooi?

Omdat ik reageer. Ik reageer van mij uit in een ordening die jij mooi vindt, maar ik zeg die blijft niet liggen, die mag net zo goed in het gehele systeem verdwijnen.

Daar liep het volgens u fout bij de Europa- en Kennedylaan ...

De Europalaan en de Kennedylaan worden nu door de plantsoendienst onderhouden. Na zoveel jaar moest ik eruit en men onderhoudt het als een gewoon park. Er is niemand van de mensen meer bij betrokken. Het politiek systeem wil niet hebben dat er mensen in een stad vrijheid krijgen. Dat krijg je nergens gedaan.

Komt het ooit?

Ja, binnen vijftig jaar. De stad Wittenberg is de eerste stad in de wereld die dat doet. Die zegt we gaan met een project beginnen en daar krijgen we honderd jaar de tijd voor om dat te ontwikkelen. Leipzig gaat het ook doen.

Ook in België ?

In de jaren zeventig kreeg ik een bezoek van toen nog prinses Paola en een paar tuinarchitecten. Die zeiden dat zo iets niet kon in België. Ze komen nog niet, terwijl het nu wereldberoemd is. Tuinarchitecten hebben een zaak en die hebben geen belang bij de ontwikkeling van die systemen.

Frankrijk dan ?

Frankrijk heeft helemaal geen contact met de natuur, daar moet alles cultureel zijn. Ik heb er gewerkt. De Fransen laten Frankrijk gewoon aan haar lot over. Iedereen zit in Parijs. C'est très culturel, exceptionnel, mais pas du choses miraculeux avec Monsieur le Roy. Ik heb er lezingen over gegeven.

Vanwaar nu die interesse door het Ministerie van Landbouw ?

Het Ministerie van Landbouw heeft mij nu geschreven: wij hebben ecologische kernbeslissingen en daarmee kunnen we niet het hele land bedienen, er blijven stukken over waarvan wij vinden dat daar iets mee moet gebeuren. Wij hebben u en zestig andere mensen in Nederland uitgezocht om in de eerste instantie te komen praten over wat u doet. We kennen uw werk en achten het zeer hoog. Van die zestig zijn er vijf overgebleven, waaronder ik. Er wordt een boekje uitgegeven waarin staat dat Mildam een wereldmodel is. Nu komt helemaal geen vakman meer, want ze hebben de pest erin. Nu zeggen ze die vent heeft het

bereikt om van zijn werk een wereldmodel te maken en we hebben gewoon gezegd we komen niet. Als er nu tuinarchitecten komen, gooi ik ze eruit. Ze hoeven niet meer te komen. Ik ben ook econoom, ik weet dat die bureaus daar niet mee kunnen werken. Ik ben helemaal niet nijdig of gedesillusioneerd, ik schrijf gewoon een boek waarin ik de consequenties uitleg van een ontwikkeling in de kunst die honderd jaar geduurd heeft en het opkomen van ordeningssystemen die proberen om de chaos die er ontstaat en een begrip te krijgen van de complexiteit van dingen en hoe je daar nu mee moet samenwerken. Dat is een totale omkeer van de werkgelegenheid die ik in mijn jeugd heb meegemaakt in de jaren dertig. Dat is niet meer te vergelijken. Je kunt die kant niet meer op, dus ik kijk niet achteruit, ik kijk met dit verhaal heel sterk naar 3000. Ik zeg we moeten vanaf nu, met alle eerbied voor wat er gemaakt is, naar de toekomst kijken.

Interessant wat Tipler schrijft over een stad . U haalt hem ook aan in uw boek...

Hij haalt het boek van Tipler erbij ... Tipler gaf een uitermate goed voorbeeld en dat heb ik als enige overgenomen want die schrijft opeens in zijn boek: "We hebben tegenwoordig computers, we kunnen simuleren, maar die simulaties die we nu maken, zijn buitengewoon grof. Stel nu dat we met behulp van computers een stad vol mensen proberen te simuleren. Op een bespottelijk laag niveau worden zulke simulaties nu al uitgevoerd. Maar in principe kunnen we ons simulaties voorstellen die zo goed zijn dat zij op het atoom nauwkeurig mensen en voorwerpen van een stad kunnen dupliceren. Als wij ons een absolute simulatie van een stad willen voorstellen, dan zal die ook van iedere eigenschap van zowel de bewoners als van de stad een exacte weergave moeten geven. Zo'n exacte simulatie noemen we een emulatie. ik kan aantonen dat wij emulaties van een materiaal van ons materieel milieu kunnen maken. De reden echter waarom wij zulke emulaties nog niet kunnen realiseren is dat de daarvoor benodigde computercapaciteit groter is dan de totale capaciteit van alle computers ter wereld bij elkaar."

We zijn hier over één stad bezig. Van de complexiteit van de stad kunnen we ons geen enkel voorstelling maken hoe dan ook. Uitgesloten.

Zoals Mitchell Waldrop zegt ?

Ja, die zegt: "Niemand weet waar de grenzen van de wetenschap van de complexiteit gelegen zijn. Die grenzen kennen we niet."

Waarom werkt u nu alleen ?

Nu doe ik het alleen omdat ik een antwoord wil krijgen op die vraag van Prigogine nl. Wat kan de mens? Alles wat ik gelegd heb, gaat weg, maar het wordt doorontwikkeld. Wat er zal

liggen na duizend jaar dat weet ik niet, maar als er een complexiteit komt, dan is die alleen maar mogelijk omdat ik daar mee begonnen ben. Als ik niet begonnen was, dan was die complexiteit er niet gekomen.

Het politiek systeem laat geen processen toe en zeker niet in de tijd...

Het gebeurt niet. Dus de ontwikkeling die je krijgt vanaf het romaans via de gotiek via de renaissance naar de barok, dat een eindeloze tijdsontwikkeling is, kan politiek gezien op het ogenblik absoluut niet plaatsvinden. Er zal eerst een omslag moeten zijn nl. de tijd op oneindig accepteren en als we die accepteren dan kunnen ontwikkelingen op gang gebracht worden. Dat zit ik hier te doen. En de Stichting die er komt, zal Estafette heten en die gaat alleen over de tijd en over niets anders. Omdat de tijd de *conditio sine qua non* is van de absolute ontwikkelingsmogelijkheid in die richting. Het Ministerie van Landbouw zegt nu dat het project navolging verdient vanwege de complexe gedachte die erachter zit.

In uw boek maakt u duidelijk wat de gevolgen van het reductionerend denken is à la Mondriaan...

Ook in de natuurkunde trachtte men te reduceren, want ze dachten zo de knoop te vinden waar alles begonnen is. Nu zeggen alle natuur- en wiskundigen stop ermee, want we komen er niet verder mee. Sinds het CERN (Centre Evolutionaire et Researchique Nucliaire) in Bern worden nog altijd nieuwe deeltjes gevonden. Dat is allemaal interessant, maar ze willen hun studenten nu driedimensioneel doen gaan denken, niet meer lineair.

We moeten in ruimte en tijd gaan denken en de tijd zal ons de mogelijkheid geven om de problematiek op te lossen. Als je de tijd niet hebt, kun je niets oplossen. Dat is het wezenlijk uitgangspunt waarmee ik bezig ben. Ik heb niet de pretentie te zeggen dat ik alle problemen kan oplossen, ik kan ze maar voor een duizendste oplossen.

U heeft wat verzet in Mildam...

Ik heb er wel 100 miljoen kilo materiaal verwerkt. Er zijn 1200 tientonniers gekomen. Binnen de vijftien jaar kan je met de potentie van één man, als je dat gaat doortellen in de stad waarvan Tipler zegt we moeten een emulatie maken van wat er gebeurt, dan zou je met de energie van de stad eindeloze gigantische dingen op touw kunnen zetten waar geen mens weet van heeft, maar het gebeurt niet.

We zijn politiek-economisch verbonden aan de verkoop van de produkten...

Mijn produkt kan niet verkocht worden. De waarde van de tuin die daar ligt is 27 miljoen gulden. Wat er nu ligt, is gemaakt door nul inbreng. Als je dat gaat vertellen in een economisch systeem, dan schrikken ze en zeggen ze dat gebeurt nooit meer. Dat is hier ook

toevallig gebeurd. Ik heb toen die Kennedylaan gemaakt, ik werd ereburger van de stad, ze dachten die man is rustig. Maar nu heb ik laten zien hoe het eigenlijk moet.

U heeft goede contacten met het museum ?

Het museum krijgt al mijn schilderijen als erfstuk en het museum gaat die informatie doorgeven. Wat hier gebeurt, gaat gewoon door en die nalatenschap en de ordening die hier is en die ten dienste staat. Die vijfduizend boeken kan ik niet verwerken, dat is belachelijk, maar er komen studenten die kunnen alle aantekeningen vinden, dus ze kunnen het rustig bekijken. We gaan het veranderen, maar we gaan op dezelfde manier door.

Uw schilderen past ook in uw filosofie...

Ik heb een schilderij van 64 m², maar dat wordt 600 m². Dat is niet belangrijk, want die 64 m² geeft aan wat je zou kunnen doen. En dat schilderij is een antwoord op wat Picasso niet kon. Picasso heeft geschilderd en gekke deformaties gemaakt omdat Picasso van oordeel was: ik kijk tweedimensioneel tegen iemand aan, maar die heeft meer kenmerken dan tweedimensionale en ik ga op een plat vlak die andere kenmerken erom heen schilderen. Zo is het ontstaan. Ik heb dat probleem opgevat en opgelost, want doordat je die 600 m² schilderijen aan elkaar zet, ontstaat een hele andere manier van schilderen, kan ik schilderen van 280° van ieder voorwerp. Elk voorwerp dat op de rand van dat schilderij staat, kan je in het volgende schilderij zijn complexiteit zien. Als je staat te kijken, kijk je om het hele ding heen.

Hij haalt er weer een boek bij ...

Luister hoe gek Picasso praat: "Als kunstenaars fanatiek hun werken voltooien, dan maken ze alles dood. Als je weet wat je wilt gaan doen, wat voor zin heeft het dan om het te doen. Doe dan maar wat anders".

Wat is dit nu voor nonsens. Dit geeft aan dat Picasso in de kaleidoscopische manier van werken de werkelijkheid ontleed heeft tot op het bot. Hij heeft alles geanalyseerd. Maar hij springt van het één op het ander. Hij vergroot met zijn visie en zijn steeds omspringen de chaos van de wereld. Want al die produkten gaan de wereld in. Het is gewoon een vergroten van produktie. Die man had volgens mij na tien schilderijen kunnen zeggen wat doe ik eigenlijk. Ik wil hebben dat ik weet tot welke organisatie of welke samenstelling dit werk aanleiding zou kunnen geven. Ik las dat Picasso er moeite mee had om de derde complexiteit weer te geven. Hij dwingt wat je niet ziet op een schilderij . Hij zegt zelf maak ik een optelsom van de dingen die ik zie en die schilder ik op dit stuk schilderij gewoon naast elkaar. Daar kijkt niemand zo naar, dat kan ook niemand snappen. Maar goed dat moet hij

weten, daar is die man vrij in. Maar deze kaleidoscopische manier van denken vergroot de complexiteit.

Hoe werkt u dan in Mildam?

Alle materialen die op mijn land komen, dat op zich al een complexiteit is, wordt in het geheel waar ik in bezig ben weer geïntegreerd tot het volgende.

Dat komt ook tot uiting in uw boek ...

Ja, ik ben begonnen met het verhaal uit mijn jeugd, de jaren dertig, om te tonen hoe ze bezig waren. Dat heb ik meegemaakt. Mensen vragen me wat is de achtergrond, hoe bent u ertoe gekomen. Mijn vriend, een psycholoog, schrijft de psychologie erachter aan. Men moet snappen dat het eindeloze processen zijn. Dat is hier als enige in de wereld aan de gang.

Waarom heeft u het een eco-kathedraal genoemd ?

Ik heb het een eco-kathedraal genoemd omdat de ecologie een eindeloos proces is en het bouwen van een kathedraal is in wezen en proces dat je eindeloos kan doen. Die twee dingen heb ik gecombineerd om de complexiteit van dat gebeuren waarin mensen bezig zijn in zo'n ding, om die complexiteit te koppelen aan de ecologie. Dan kan ik met die duizenden mensen in die stad (Tipler) in dat ding gaan werken en dan zie je uiteindelijk dat van de stad de potentie die in iedere stad anders is. Daar kunnen mensen met hun potenties een antwoord geven op de stedelijke organisatie. Ik ben alleen geïnteresseerd in de samenleving in de stad. Voor de rest interesseert het me niet. Ik vraag me alleen af waarom de potentie van die stedelijke samenleving geen kans krijgt om zich met de stad te bemoeien. Dat wordt verboden. Elke stad is er tegen. Als ze horen waar het om gaat, willen ze het niet. Maar heb je het al eens aan die mensen gevraagd?

Hoe ziet de toekomst eruit ?

Estafette komt er, maar mijn kinderen hebben het erfrecht, ze mogen altijd komen. Ik wil niet dat die boel, die nu zo ver ontwikkeld is, verdwijnt. Niet dat het een museum wordt, het wordt een werkruimte. Mijn atelier te Mildam wordt ook een werkruimte.

In het boek komt ook uw atelier aan bod...

Ik leg dingen uit van het atelier in het verhaal. Het gaat naar 3000 toe. Ik moet eerst laten zien waarom het naar 3000 gaat. Daarin zitten dus een paar van die kunstenaars. Als je dat landschap voorstelt, die berg, en je krijgt Paul Ligeti die curven tekent, dan zie je dat het naar de barok opgaat.

En op die top zitten Rubens, Tiepolo en Goya?

Omdat die drie, hun leeftijd opvolgend, die ombuiging op de top maken. Rubens was de grootmeester van het gigantisch schilderen van de aardse werkelijkheid met dikke vrouwen die waanzinnig goed geschilderd zijn. Hij had dat niveau bereikt, en toen kwam Tiepolo die zegt wat jij daar schildert op dat niveau dat kan ik in de hemel. Tiepolo pikt die kennis op en zegt met mijn kennis erover heen schilder ik die verkortingen en het hele hemelgewelf. Toen kwam Goya die in zijn leven meer dan 2000 meesterwerken heeft geschilderd. Hij kreeg in de Hermitage, de San Florida, één koepel waar hij nu onder begraven ligt zonder hoofd. Hij schilderde een hek en mensen komen er allemaal om heen te staan. Hij zet het hele hemelse verhaal terug in de maatschappij. Hij heeft zo expressionistisch geschilderd dat geen enkel expressionist van de 19de eeuw daar zelfs maar een tiende van kan. Hij is eigenlijk een sleutelfiguur die als het ware aangeeft wat er in die 19de eeuw staat te gebeuren. En dat schuift helemaal naar beneden toe, dus je krijgt bewegingen. Die bewegingen moet je in het hoofd houden als je het boek leest. Hoe stel ik me dat voor en klopt dat met de op-en afgang waarvan je ziet dat de oploop van die cultuur naar de barok een heel langzaam durend proces is. Dan komt typisch wat de chaostheorie zegt: als je het probleem van de bifurcaties krijgt, dan gaan ze in het begin heel langzaam, dan een splitsing in twee, dan een vrij lange tijd en dan krijg je weer een splitsing die korter duurt en die splitsingen gaan steeds sneller achter elkaar totdat je ineens in een reuzenvaart zit. Je kunt het gewoon natekenen. Dus de afgang van de 19de eeuw is in 100 jaar gebeurd en het opklimmen heeft 2000 jaar geduurd. Het is een soort golfbeweging.

Is het regenwoud dan een voorbeeld van complexiteit in de natuur ?

Complexe vegetatiesystemen bestaan, van een regenwoud weten we eigenlijk helemaal niets. We weten niet wanneer het begonnen is en hoe het begonnen is. We weten helemaal niet wie er in die duizenden jaren dat het gegroeid heeft, geparticipeerd heeft als dieren of als mensen om alle systemen die zich daar konden ontwikkelen tot nu toe te kunnen ontwikkelen. Dat is allemaal onbekend. Wat we nu weten is dat er in een regenwoud duizenden vegetatiesystemen vanzelf verdwenen zijn omdat de complexiteit toeneemt en ze weggaan. We weten op het ogenblik dat in de kronen van de bomen allemaal insecten en dieren leven die we helemaal niet kennen waarvan we ook weten dat ze binnen de eerste honderd jaar dat we het zouden kunnen weten inmiddels al weer allemaal verdwenen zijn. Dus we weten van het hele orgaan van het regenwoud in feite niets. We weten alleen dat het gigantisch complex is, vergelijkend met die stad .

U past de complexiteit ook toe op de kunstgeschiedenis...

We weten van Egyptenaren, Grieken enz. een aantal gegevens, maar de hele constellatie waarin die mensen werkten daar weten we helemaal niets van. Ik weet iets van Rembrandt af, meer van Goya. Maar meer weet ik toch niet, vandaar dat ik deze drie heb opgehaald. Neem de mens, die nu drie zakdoeken van de wand neemt en die stapt bij Rubens binnen. Ik zou eens willen weten wat Rubens zegt als hij zo'n ding ziet. Wat zouden deze mensen zich indenken als gigantische ongeëvenaarde meesters op de top van de cultuur die alleen maar gemaakt is door de mensen, waar nog geen techniek aan te pas komt? Het is de laatste cultuur die door mensen met menselijke kracht gemaakt is. Dan komt de techniek, in het midden van de 19de eeuw, je krijgt de wereldwijde ontwikkeling van het technisch systeem. De barok is als het ware het sluitstuk. Stel je voor dat je met een Mondriaantje onder je arm, ik heb het eens gedaan in het Rijksmuseum, naast de Nachtwacht neerzet. Je weet niet wat je ziet. En dan zeggen de mensen wat moet die dienstregeling daar. Je moet je dan voorstellen dat die mensen op een gelijk niveau als kunstenaars worden behandeld. Het komt erop neer dat iemand die de Matteüspassie niet zingen kan, die de complexiteit van de Matteüspersoon niet kent, die komt geen millimeter weg. Ook in de muziek moeten de musici hun vak blijven kennen.

Ik heb kunstenaars gehad : ze leggen me een zakdoek voor of een gek schilderij. Dan pak ik het weg en geef hen een nieuw stuk papier en zeg schilder dat ding nog eens. Ze zeggen dat ze het niet kunnen omdat het toeval was. Onzin.

Laten we nu maar een kopje thee drinken...